

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészettudományi Kar

Két korszak határán, Váradi Péter pályaképe és írói életműve

Doktori (Ph.D) értekezés

készítette:

Véber János

okleveles középiskolai tanár, az MTA Titkársága munkatársa

Témavezető: Dr. PAJORIN Klára C.Sc. tudományos főmunkatárs

MTA Irodalomtudományi Intézet, Reneszánsz Osztály

Történettudományi Doktori Iskola

Vezető: Dr. FRÖHLICH Ida D.Sc. egyetemi tanár

Egyháztörténeti műhely

Vezető: Dr. SZOVÁK Kornél C.Sc. egyetemi docens

Budapest, 2009.

Tartalomjegyzék

TARTALOMJEGYZÉK	2
BEVEZETÉS	3
Köszönetnyilvánítás.....	11
I. VÁRADI PÉTER PÁLYAKÉPE	12
1. VÁRADI PÉTER TÜNDÖKLÉSE ÉS BUKÁSA (1450 K.-1484)	13
a, Ifjúsága Vitéz János környezetében és egyetemi tanulmányai	13
b, Karrierje Mátyás udvarában és belkormányzati szerepe	21
c, Váradi Péter mint Mátyás király levélírója.....	34
d, Diplomáciai és egyházi feladatai, egyházkormányzati ügyei.....	48
e, Egyházi javadalom és világi birtok szerzése	51
f, Szerepe a budai humanista körben	59
2. VÁRADI PÉTER FOGSÁGBA VETÉSÉNEK KÖRÜLMÉNYEI ÉS HARC KISZABADÍTÁSÁÉRT (1484-1490)	64
a, Egy váratlan esemény: Péter kalocsai érsek letartóztatása	64
b, Mátyás fogságában – presztízsharc a pápák és Mátyás király között.....	75
3. VÁRADI PÉTER NAGY VISSZATÉRÉSE (1490-1501)	80
a, A két sorsdöntő esztendőben	80
b, A péterváradai apátság visszaszerzése.....	84
c, Váradi Péter politikai szereplése 1492 után.....	91
d, Váradi Péter szerepe a déli végek védelmében	96
e, Egyház- és birtokkormányzati tevékenysége 1490 után.....	100
f, Váradi Péter és a konventuális ferencesek.....	107
g, Humanista kapcsolatai az 1490-es években.....	111
h, Váradi Péter könyvtára	116
II. VÁRADI PÉTER LEVELESKÖNYVE	122
1. VÁRADI PÉTER LEVELESKÖNYVÉNEK FELÉPÍTÉSE ÉS SZÖVEGHAGYOMÁNYA	124
a, Az Esztergomi Leveleskönyv	124
b, A kódex 18. századi másolatai.....	128
c, Szövegkiadások	132
d, A szövegek egymáshoz való viszonya	134
e, A Leveleskönyv „mellékletei”, az oklevéltár és a követutasítás	136
2. A LEVELESKÖNYV FŐBB LEVÉLTÍPUSAI	139
a, A pápai kúriához intézett, általában támogatást kérő levelek.....	139
b, Egyház -, birtokkormányzati levelek	146
c, A kor közéleti szereplőjéhez szóló levelek.....	149
d, Baráti hangvételű, „igazi” humanista episztolák	152
3. VÁRADI PÉTER LEVÉLÍRÓI STÍLUSA	156
a, Váradi antik- és szentírási idézetei.....	156
b, Váradi nyelvhasználata.....	159
ÖSSZEGZÉS	163
IRODALOM- RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK	165
KÉPEK JEGYZÉKE	182
A JELÖLT DISSZERTÁCIÓ TÉMAKÖRÉBEN MEGJELENT PUBLIKÁCIÓI	183
A JELÖLT EGYÉB PUBLIKÁCIÓI	183
REZÜMÉ	184
ABSTRACT	185

„Kérem uraságokat, hogy kegyeskedjék engem a kiváló és főtisztelendő kalocsai érseknek ajánlani, ... akinek híre, páratlan műveltsége stílusának és ékesszólásának mindenható ereje miatt nemcsak egész Itáliát nyűgözte le, hanem a világ minden olyan részét is, ahová eljutott a latin műveltség.” (Ford. Véber J.)¹

Bevezetés

A fenti idézet a Padovában tanuló Várdai Ferenc 1501. április 10-én kelt, atyjához, Várdai Miklóshoz intézett leveléből származik. A szóban forgó kalocsai érsek a humanista Váradi Péter, aki ékes stílusú leveleivel méltán vívta ki kortársai csodálatát. Sokan elismerték tehetségét, ám elítélően nyilatkoztak nehéz természetéről és makacsságáról. A 15-16. század fordulójának történetírói, Bonfini, majd a humanista műveltséggel nem rendelkező Szerémi György váratlan, 1484-es fogságba vetését is rossz tulajdonságaival magyarázták. Alig egy félévszázad távlatából Heltai Gáspár már a „zsarnok” Mátyás királlyal szembenálló, szókimondó Váradi bátorságát hangsúlyozta.² Heltai forrása Bonfini műve lehetett, de alaposan átformálta annak Váradi-képét. Váradi Péter korának fontos szereplője volt és humanista tevékenysége mentorához, Vitéz Jánoséhoz mérhető, ennek ellenére napjainkban nevét szinte csak a szakma ismeri. Ennek az az oka, hogy noha életrajzát többször is feldolgozta a történetírás, írói életművének értékelése a mai napig nem történt meg.

A Váradi-féle leveleskönyvnek sem készült eddig korszerű kritikai kiadása, pedig ez az egyik legnagyobb, eredeti középkori kéziratban fennmaradt magyarországi levélgyűjtemény. A levelek nagy része régóta ismert volt a magyar kutatás előtt Wágner Károly 1776-ban megjelent kiadásából.³ A mű, mivel nem a leveleskönyv egyetlen fennmaradt középkori kódexére, hanem annak különféle, nem teljes másolataira támaszkodott, nem felel meg a mai tudományos igényeknek. A leveleskönyvnek nincs újabb kiadása, ezért nyilvánvaló hibái ellenére megjelenése óta ezt használta föl a történetírás és az irodalomtörténet.

¹ „Etiam rogo dominationem, ut dignetur me commendare illi excellentissimo ac domino reverendissimo, domino archiepiscopo Colocensi... , cuius etiam fama propter singularem doctrinam ac ingenii eleganciam eloquencie omnipotentem vim nedum totam Italiam invasit, sed etiam omnes alias orbis partes, ad quas litteratura Latina pervenit...” (LUKCSICS, XVI. századi, 222.) A dolgozatban felhasznált művek teljes bibliográfiai adatai az Irodalom- és Rövidítésjegyzékben találhatóak. Lásd dolgozatom 166 skk. oldalain!

² Lásd dolgozatom 67. oldalán!

³ WAGNER, *Epistolae*.

Az érsek életrajzának megalkotásával kapcsolatban több probléma is felmerült. Származási helye, ebből képzett előneve ismeretlen volt, mivel leveleskönyvében és a 18. században ismertté vált forrásokban csak keresztnévét és érseki címét használta. A kérdés megoldásával többen is próbálkoztak: Wágner Károly, a szövegkiadó egy elég sajátos következtetés alapján Péter érseket a neves Várdai-családdal hozta rokonságba:

„A mi 15. számú levelünk Péter testvérét, Várad (de Waradino) Pálnak nevezi, ebből joggal vonhatjuk le a következtetést, hogy Péter is Váradról, vagyis a Várdai vagy Kisvárdai családból származott. Ha jól tudom, négy ilyen nevű híresebb település van Magyarországon: Nagyvárad, Pétervárad, Pécsvárad és a kisebbik Várad, amit a magyarok Kisvárdának, vagy csak Várdának neveznek. Mivel régóta tudott, hogy Nagyvárad a püspökök, Pécsvárad és Pétervárad az ott székelő apátok tulajdonában álló települések, Péternek Kisvárdáról, a régi és fényes Várdai-családból kellett származnia.” (Ford. Véber J.)⁴

A problémát Botka Tivadar oldotta meg 1870-ben, amikor a bécsi *Haus- Hof- und Staatsarchiv*-ben felfedezte az érsek gyűrűspecstjének lenyomatát, és az azon ábrázolt címer alapján bizonyította, hogy Péter kalocsai érsek nem lehetett a Várdai-család tagja, ezért neve Várad volt.⁵ Dudás Ödön nem fogadta el a kézenfekvő megoldást, hogy Várad Péter Nagyváradon született, hanem testvérei Bács és Bodrog megyei birtokai alapján arra a következtetésre jutott, hogy a család az ottani Tótváradról származhatott.⁶ A vitát végül a Római Szent Lélek Társulat alább idézett anyakönyvi bejegyzése döntötte el, amely egyértelműen bebizonyította, hogy Nagyvárad volt Péter kalocsai érsek szülőhelye.⁷

Várad első tudományos igényű életrajzát Fraknói Vilmos írta meg 1883-ban. A viszonylag terjedelmes, a Századok hasábjain megjelent dolgozatban számtalan magyar és itáliai levéltári forrást használt fel. Különösen értékes a munkának az a fejezete, amelyben a Szentszék Várad kiszabadítása érdekében tett erőfeszítéseit tárgyalja, mivel Angelo Pecchinoli legátus Fraknói által felfedezett jelentéseire támaszkodott. Az életrajz Várad 1490 utáni tevékenységét Heltai említett, kedvező ítélete nyomán, továbbá a leveleskönyv levelei alapján, amelyekben Várad többször kijelentette, hogy fogsága hatására lelkileg megtört és

⁴ „... *Epistola enim, quae nobis XV. est, fratrem germanum Petri, Paulum de Waradino vocat: ex quo veri quam simillime conjici potest, Petrum quoque de Waradino, seu de familia Wardajorum, aut Kiswardajorum fuisse. Quatuor enim, quod sciam, huius nominis, quae quidem celebriora sunt, exstant in Hungaria loca: Varadinum majus, Petrivaradinum, Péchvaradinum, Varadinum minus, quod Hungari Kis-Vardam, aut Vardam tantum vocant. Jam cum Varadinum majus ad episcopos; Péchwaradinum et Petrivaradinum ad loci abbates iure vetustissimo pertinuisse in comperto sit, necesse est Petrum Kisvardae, atque adeo illustri vetustaeque Wardajorum genti originem suam debere.*” (WAGNER, *Epistolae* (Ad lectorem), [4].)

⁵ BOTKA, *Péter kalocsai érsek*, 329-333.

⁶ DUDÁS, *Péter kalocsai érsek*, 714-716.

⁷ Lásd a 14. oldalon!

visszavonult a közügyektől, egészen pozitív színben tüntette fel.⁸ A következő, Váradi humanista tevékenységét is vizsgáló életrajz 1942-ben látott napvilágot Gerézdi Rabán tollából. Gerézdi bölcsészdoktori értekezésében az addig csak történeti forrásnak tekintett leveleskönyvet is vizsgálat tárgyává tette: összegyűjtötte a leveleskönyv koraujkori kéziratait, továbbá fontos, stiláris és nyelvi jellegű megállapításokat tett. Noha nem minden eredménye állja meg a helyét, tanulmánya fontos tudománytörténeti szempontból is, mert alapjául szolgált Boronkai Iván későbbi, Vitéz Jánossal kapcsolatos kutatásainak.⁹ Gerézdi cikkét a Váradi-leveleskönyv szövegkiadásának előtanulmányául szánta, de a leveleskönyv kritikai kiadását saját és a *Bibliotheca Scriptorum Recentis Mediique Aevorum* szerkesztője, Juhász László szándékai ellenére sem valósította meg.¹⁰

Wágner nem teljes, több kézből származó másolatokra alapuló kiadását V. Kovács Sándor egészítette ki 1970-ben Váradi Péter négy levelével, amelyek szövegét egy esztergomi és egy budapesti koraujkori kéziratból közölte. Ennek a négy levélnek a publikálásával vált teljessé a Váradi-corpus.¹¹ A leveleskönyv egy része még ugyanabban az esztendőben magyarul is megjelent Boronkai Iván színvonalas fordításában, a *Magyar Humanisták Leveli* című gyűjteményben, amelyet V. Kovács Sándor szerkesztett. A fordító a Wágner-féle kiadásra támaszkodott, de tisztában volt annak hiányosságaival, ezért sok helyütt javította a szöveget és nemcsak történeti, hanem szövegkritikai jegyzeteket is fűzött a levelekhez.¹² Váradi legfrissebb, 1992-ben megjelent életrajzát a kiváló egyháztörténész-főpap Udvardy József írta meg adatokban gazdag, a középkori kalocsai érsekek életét feldolgozó monográfiájában. Tanulmányában sok, sem Fraknói, sem pedig Gerézdi által nem ismert levéltári és nyomtatott forrást használt fel. Váradi tevékenységét Fraknói nyomán, továbbá a kalocsai egyháztartomány iránti szeretete miatt szintén egyértelműen pozitívan értékelte.¹³ A történészek közül egyedül Tóth Szabó Pál fogalmazott meg kritikát Váradival szemben, amikor egyházkormányzatának erőszakos vonásait hangsúlyozta.¹⁴

⁸ FRAKNÓI, Váradi.

⁹ GERÉZDI, *Humanista*. A dolgozat a szerző posztumusz tanulmánykötetében is megjelent 1968-ban. (GERÉZDI, *Janus-Balassi*, 75-143.) Mivel ez utóbbi kiadás az eredetihez képest az előszón kívül nem tartalmaz lényeges változást, a továbbiakban mindig az 1942-es első közlés lapszámait idézem.

¹⁰ A sorozat Bonfini Decades-kiadásának harmadik, 1941-ben megjelent kötete nyomdai borítójának hátlapján mint a közeljövőben megjelenő szövegkiadást tüntették fel a leveleskönyvet: „*Warda, Petrus de: Epistolarum liber, ed. R. Gerézdi (Apparebit)*”.

¹¹ V.KOVÁCS, *Ismeretlen levelek*.

¹² MHL, 283-406.

¹³ UDVARDY, *Kalocsai érsekek*, 335-402

¹⁴ „A supplicatiokban minden társadalmi réteg képviselve van, megtaláljuk itt, mégpedig a királyt, ... az erőszakos Váradi Pétert, a kalocsai érseket, amint egyik kezével szerzetesrendeket tör össze, másokat felemel.” (TÓTH-SZABÓ, *Supplicatiok*, 2.) Máshol, egy javadalom betöltése kapcsán a királlyal szembekerült Váradit így

Ami az irodalomtörténet kutatását illeti, Váradi leveleskönyvét Gerézdi említett értekezésének megjelenése óta nem sok figyelemre méltatta. A második világháború után megjelent irodalomtörténeti összefoglaló munkák, ahogy Kardos Tibor monográfiája, majd Klaniczay Tibor magyar humanizmust tárgyaló fejezete a *Magyar Irodalom Történetében*, csak röviden foglalkoztak a szerzővel és leveleskönyvével. Noha mindketten elismerték tehetségét, Kardos Tibor szerint Váradi levelei és politikai tevékenysége elmaradt Vitéz Jánosé mögött. Úgy érezte, hogy Váradi török kérdésben írt levelei nélkülözik az igazi tenni akarást és cselekvést, üres szólamokat tartalmaznak csupán.¹⁵ Klaniczay viszont a „*Spenót*”, azaz az ötkötetes magyar irodalomtörténeti-kézikönyv Váradiról szóló rövid fejezetében néhány megfelelően kiválasztott idézettel mutatta be Váradi igényes, differenciált levélstílusát.¹⁶ V. Kovács Sándor az említett *Magyar Humanisták Levelei* című antológia elé írt bevezetőjében a fogságából kiszabadult Váradi megtört, csak a vallásban vigaszt kereső emberként jellemezte. Váradi leveleskönyvét, mivel sok, nem humanista stílusban írt, egyszerű levelet tartalmaz, egészében nem is értékelte humanista alkotásnak.¹⁷

Váradi Péter címerét 1870 óta ismeri a magyar kutatás, akkor jelent meg ugyanis Botka Tivadar említett közleménye a Századokban a pecsétlenyomat másolatával.¹⁸ A címer alapján, a genealógiai következtetéseken túl, lehetőség nyílt Váradi egykori könyvtára még meglévő darabjainak azonosítására is. Elsőként Fraknói Vilmos írta le Váradi díszes, esztergomi misszálé-ősnymtatványát,¹⁹ majd Hoffman Edith számolt be újabb, egykor Váradi tulajdonában lévő kötetekről.²⁰ A második világháború után, elsősorban a Csapodi-házaspár kutatásainak hatására fellendült Magyarországon és a Kárpát-medencében a könyv- és könyvtártörténet tanulmányozása, ezért az egyes gyűjtemények rekatalogizálása során nagy hangsúlyt helyeztek az egykori tulajdonosok felderítésére. 1958-ban Jakó Zsigmond fedezett fel egy újabb, Váradi címert viselő ősnymtatványt Kolozsvárott.²¹ Az 1970-es években Csapodiné Gárdonyi Klára foglalta össze mindazt, amit Váradi egykori könyvtáráról tudni lehetett, és egy újabb, Oxfordban fölfedezett Váradi-ősnymtatványról is beszámolt.²²

jellemezte: „Egyikében lehetett azoknak a pillanatoknak, amikor királynak érezte magát ... környezetének nem csekély álmélkodására és bosszúságára.” (TÓTH-SZABÓ, *Supplicatiok*, 221.)

¹⁵ KARDOS, *Humanizmus*, 250.

¹⁶ *Magyar Irodalom I*, 224-225.

¹⁷ „A hatalmának magaslatairól mélybe zuhant Váradi Péter a teológiában keresett enyhülést, és leveleinek zömében a humanista műveltségű egyháziak szintjén többé nem is tudott felülemelkedni.” (V. KOVÁCS, Bevezetés, *MHL*, 23-24.)

¹⁸ BOTKA, *Péter kalocsai érsek*, 329-333.

¹⁹ FRAKNÓI, *Missalé*.

²⁰ HOFFMAN, *Bibliofilek*, 134.

²¹ JAKÓ, *Töredék*.

²² CSAPODINÉ, *Reste*.

Utoljára a budapesti Egyetemi Könyvtárban talált Boross Klára egy Váradí-címert viselő kötetet, amelynek díszítését Wehli Tünde elemezte.²³ Jól látható, hogy Váradí egykori könyvtárának történetével szinte többe foglalkoztak az elmúlt évtizedekben, mint magával a szerzővel vagy leveleskönyvével.²⁴

Az 1950-es évek óta, amikor a néhai Udvardy József megírta említett Váradí életrajzát, jelentősen nőtt Mátyás- és Jagelló-kori történelmünk forrásbázisa. A Magyar Országos Levéltárban létrehozott Diplomatikai Fényképgyűjtemény, továbbá annak közelmúltban megjelent, korszerű, minden igényt kielégítő számítógépes adatbázisa páratlan kutatási lehetőségeket nyújtanak a középkor kutatóinak.²⁵ A rendszerváltás után ismét fellendültek a medievisztikai kutatások, amelyek eredményeképpen számtalan, kisebb-nagyobb forrásközlés látott napvilágot.²⁶ Az új források mellett a Mátyás-Jagelló kor kutatását illetően is új korszak köszöntött be, elsősorban Kubinyi András alapvető kutatásai nyomán. Mind az esemény-, mind pedig a gazdaságtörténet terén jelentős, eddigi ismereteinket alapjaiban megváltoztató eredmények születtek, amelyek szükségessé teszik az eddig jól ismertnek gondolt életpályák újabb vizsgálatát is. Szakály Ferenc, majd az ő nyomán Kubinyi András Vitéz János és Janus Pannonius politikai szerepét értékelte át egy-egy rövid tanulmányban. Kérdésfelvetésük indokoltá tenné mindkét humanista pályaképének újbóli feldolgozását.²⁷

Az irodalomtörténet, pontosabban a nemrégiben született tudományág, a neolatin filológia területén is sok, fontos felfedezés történt Gerézdí Rabán említett, Váradíróól szóló értekezésének megjelenése óta. 1949-ban Moholy Ernuszt Hanna foglalta össze röviden magyar nyelven a korábbi nyugat-európai szakirodalom humanista levéllel kapcsolatos eredményeit.²⁸ Az 1960-as 70-es években a fiatalon elhunyt Boronkai Iván dolgozta fel Vitéz János írói életművét példamutató alaposággal nyomtatásban sajnos soha meg nem jelent kandidátusi értekezésében és elkészítette leveleskönyve modern kritikai kiadását is.²⁹ Műve bevezetőjében felhívta a figyelmet arra, hogy Vitéz művének értékeléséhez elengedhetetlen lenne a kor magyarországi levéllírodalma többi alkotásának feldolgozása is. Ha a humanista levél műfaja felől közelítjük meg a Váradí-kérdést, ebben a tekintetben is sok új eredmény látott napvilágot. Korábban úgy tűnt, hogy már a reneszánszkutatás úttörői megoldották a

²³ BOROSS, *Újabb kötet*; WEHLI, *Megjegyzések*.

²⁴ Lásd bővebben dolgozatom *Váradí Péter könyvtára* című fejezetét a 118. oldalon!

²⁵ *Adatbázis*; Az adatbázis kialakulásáról, használatáról lásd: RÁCZ, *Beszámoló*.

²⁶ A közelmúltban megjelent kiadványok felsorolása: HORVÁTH R., *Újabbban előkerült*, 4, 6 lj.

²⁷ SZAKÁLY, *Kérdőjelek*; KUBINYI, *Vitéz-Janus*; KUBINYI, *Vitéz*.

²⁸ MOHOLY-ERNUSZT, *Humanista levél*.

²⁹ BORONKAI, *Vitéz (kand.)*; VITÉZ DE ZREDNA, *Opera*.

műfaj összes problémáját. Georg Voigt alapvető könyvében a humanista irodalom levélíráseleméleti művei alapján már a 19. század közepén leírta a humanista levél jellegzetességeit, annak látszólag töretlen fejlődését.³⁰

A huszadik század második felében viszont az egyes humanista szerzők és leveleik vizsgálata rávilágított arra a tényre, hogy még a nagynevű humanisták elküldött levelei is különbségeket mutatnak az elméleti művekben meghatározott, „ideális” levelekhez képest. A humanista levél, sőt az egész neolatin irodalom kutatása iránt az 1980-as, 1990-es években nőtt meg az érdeklődés, mert a korunkban fontos szerepet játszó kultúra- és mentalitástörténetnek a levélgyűjtemények fontos forrásául szolgálnak. A neolatin irodalom pedig térségünkben a nemzeti nyelvű irodalmak viszonylag kései indulása miatt szintén fontos kutatási terület. Éppen ezért egyre több kutató foglalkozik humanista levelek kiadásával, egyes levelek pontos elemzésével. Manapság nem találunk olyan medievisztikai vagy neolatin filológiai folyóiratot, amelyben ne jelennének meg rendszeresen hosszabb-rövidebb, humanista levelezésekkel foglalkozó cikkek.³¹

További izgalmas, csak a legutóbbi időkben felvetett probléma a középkori, skolasztikus és az „igazi” humanista műveltség meghatározása. Korábban a reneszánsz kutatás megalapozói úgy gondolták, hogy a régi „skolasztikusok” és a humanisták között mély, éles határvonal húzódott és az egyetemek voltak a „harc” színterei. Korunk legújabb kutatási eredményei viszont bizonyították, hogy a 15-16. század fordulójának humanistái még a késő középkori egyetemi tankönyvekből tanultak és nemcsak az antik szövegek, hanem sok késő középkori munka is érdeklődési körükbe tartozott. Franz Graf-Stulhofer a bécsi humanistáról, Georg Tannstetterről (humanista néven: Collimitius) írt monográfiájában külön fejezetet szentelt a témának. Vizsgálatai eredményei szerint a középkori, „skolasztikus” műveltség a humanisták képzésében, tevékenységében is komoly szerepet játszott. A Konrad Celtis névvel fémjelzett bécsi humanista kör (*Sodalitas Litteraria Danubiana*) is több, az úgynevezett 12-13. századi reneszánsz idejéből származó művet fedezett fel és adott ki.³²

Váradai Péter, mint a kor Magyarországnak egyik jelentős humanistája kiterjedt európai kapcsolatrendszerrel rendelkezett. Kapcsolatban állt a korszak úgynevezett protoakadémiai mozgalmaival is, amelyek kérdésében is számos, új kutatási eredmény született. Néhány kutató még a korábban szervezőnek és vezetőnek tartott humanisták szerepét is megkérdőjelezte. Az említett, Celtis-féle *Sodalitas* kapcsán például a magyar

³⁰ VOIGT, *Wiederbelebung*, 422-441.

³¹ A műfaj szakirodalmát és újabb szövegkiadásait sorra veszi: IJSEWIJN, *Companion II*, 218-228.

³² GRAF-STULHOFER, *Tannstetter (Collimitius)*, 96-97.

származású osztrák irodalomtörténész, Mórítz Csáky egyenesen tagadta, hogy a Sodalitas Litteraria Danubianát Celtis alapította volna. Csáky 1980-as években megjelent tanulmánya hosszú, de korántsem parttalan vitát váltott ki, ami alapos, új vizsgálatokra adott okot.³³ A másik akadémiai mozgalom, amelynek budai „tagozatában” Váradi Péter is szerepet játszott, a Marsilio Ficino nevével jelzett firenzei akadémia volt. Mondanom sem kell, hogy az utóbbi időben Ficino valódi vezető szerepét is megkérdőjelezték, ezzel is utat nyitva a további kutatásoknak.³⁴

A fentiek fényében indokolttá vált Váradi életrajzának újraírása, levelezése kritikai kiadásának elkészítése, műveltségének kérdése és irodalmi teljesítményének értékelése. Jelen tanulmányban kettős célt igyekszem megvalósítani, egyrészt Váradi Péter életpályáját fogom részletesen, újabb szakirodalmi adatok, továbbá levéltári források segítségével bemutatni, másrészt közéleti szerepétől elválaszthatatlan írói életművét, levélgyűjteményét is feldolgozni. Az olvasó talán csodálkozik rajta, hogy hogyan fér be egy dolgozat keretébe egy humanista részletes pályaképe és írói tevékenységének értékelése. Munkámban a római német történeti intézetet egykori vezetője, Arnold Esch által megfogalmazott interdiszciplinitásra törekedtem, aki szerint *„az interdiszciplinitásnak saját fejünkben kell léteznie. Naphosszat ülhet egy medievista, egy régész és egy gazdaságtörténész ugyanazon asztal mellett anélkül, hogy valami is történne.”*³⁵

A magyarországi humanizmus korai, Horváth János által kancelláriai humanizmusnak nevezett szakaszára jellemző, hogy képviselői a királyi udvarhoz kötődtek és fontos politikai szerepet játszottak.³⁶ Váradi Péter humanista tevékenysége, mivel működésének színtere a királyi kancellária volt, szerintem csak akkor értékelhető helyesen, ha közben életrajzát is viszonylag pontosan ismerjük. Dolgozatom elején tehát Váradi gyorsan felívelő karrierjét mutatom be, majd felvázolom 1484-es, a kortársak előtt is homályos fogságba vetésének körülményeit. Mivel kancelláriai munkájához szervesen kötődnek, az életrajzi részben mutatom be Váradi Mátyás király nevében írt igényes, fontos ügyekben írt diplomáciai leveleit. Humanista kapcsolatainak rövid bemutatása szintén pályaképében kap helyet. Váradi Péter 1490-es szabadulása utáni tevékenységével kapcsolatban egy igen terjedelmes, de szubjektív forrással rendelkezünk, magával a Váradi-leveleskönyvvel, ezért Váradi utolsó, de igen mozgalmas évtizedének tárgyalásakor levelei mellett igyekeztem bevonni új, az

³³ CSÁKY, *Sodalitas*.

³⁴ HANKINS, *The myth*.

³⁵ „Interdisziplinarität muß vielmehr im eigenen Kopf stattfinden. Ein Mediävist, ein Archäologe und ein Wirtschaftshistoriker können tagelang an demselben Tisch sitzen, ohne daß irgendetwas passiert.” *Stand und Perspektiven*, 17.

³⁶ HORVÁTH J., *Irodalmi műveltség*, 180 skk.

eseményeket más megvilágításba helyező forrásokat is. Ahogy látni fogjuk, Váradi komoly érdemei ellenére, nem mindig játszott egyértelműen pozitív szerepet.

A dolgozat második részében Váradi főművével, terjedelmes leveleskönyvével foglalkozom majd. Gerézdi Rabán nyomdokain haladva ismertetni fogom a leveleskönyv szöveghagyományát.³⁷ Ő még nem ismerte a leveleskönyv egyetlen középkori kéziratát, amelyet az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár őriz, ám az arról készült koraújkorai másolatok nagy részét feldolgozta. A következő fejezetekben pedig magukat a leveleket teszem vizsgálat tárgyává. Már említettem, hogy a leveleskönyvet, mivel sok valóban egyszerű stílusban írt levelet tartalmaz, az irodalomtörténészek nem sokra becsülték. A levelek között azonban sok, igényes stílusú, hosszú episztolát is találunk, amelyek méltán nyerték el a kortársak tetszését. A leveleket a címzettek személye alapján tartalmi csoportokra osztottam. Az egyes csoportok bemutató elemzése révén talán pontosabb képet kapunk Váradi stílusáról. Ebben a tematikai egységben a leveleskönyv leveleinek nyelvi és stiláris vizsgálatát is megkísérlem. Itt szerencsére kitaposott ösvényen haladhattam, mert Boronkai Iván említett, Vitéz Jánossal kapcsolatos kutatásaira támaszkodhattam.

Dolgozatom lábjegyzeteiben, illetve Irodalom- és Rövidítésjegyzékében a Klaniczay Tibor által kidolgozott, nemzetközi normákon alapuló hivatkozási szabályokat követtem. A dolgozatban az idegen (latin-, illetve németnyelvű) idézeteket magyar fordításban közlöm, amennyiben rendelkezésre álltak, műfordításokból, ha nem, saját fordításomban. Ahol szükségesnek tartottam, az eredeti szöveget is közlöm, általában lábjegyzetben. Azonban a Váradi-levelek elemzésekor, a diplomáciai leveleket is beleértve, a latin nyelvű idézeteket a főszövegbe írtam, és csak ezután következik azok magyar fordítása. A stiláris és nyelvi elemzés ugyanis megköveteli, hogy az eredeti latin szöveg álljon előttünk.

³⁷ GERÉZDI, *Humanista*, 551-552.

Köszönetnyilvánítás

A bevezető végén mondok köszönetet mindazoknak, akik Váradi Péterrel kapcsolatos kutatásaimban segítségemre voltak. Elsősorban témavezetőmnek, Pajorin Klárának tartozom köszönettel, aki mindvégig figyelemmel kísérte kutatásaimat és megjelent tanulmányaimat, továbbá Szovák Kornélnak, aki még egyetemi éveim alatt figyelmembe ajánlotta a Váradi-kérdést. Köszönet illeti korábbi munkatársaimat, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattára valamennyi munkatársát, közöttük elsősorban Rozsondai Marianne-t és Körmendy Kingát, továbbá Tóth Gábort, akik sok adattal gazdagították tanulmányomat és sok probléma megoldásában segítségemre voltak. A nemzetközi, humanista levéllel kapcsolatos szakirodalom tanulmányozást a Deutscher Akademischer Austauschdienst (DAAD) és az Österreichischer Austauschdienst (ÖAD) kölni, illetve bécsi ösztöndíjai tették lehetővé. Ösztöndíjas útjaimon kölni témavezetőim Udo Kindermann, a kölni egyetem Középlatin Filológiai Tanszékének nyugalmazott tanszékvezetője és utódja Peter Orth, Bécsben pedig Elisabeth Klecker, a bécsi egyetem Klasszika-, Közép és Neolatin Filológiai tanszékének oktatója segítették elő kutatásaimat.

Értekezésem munkahelyi vitájára 2009. február 25-én került sor. Köszönettel tartozom a vita valamennyi résztvevőjének: a bizottság elnökének, Kóta Péternek és tagjainak (Rozsondai Marianne, Rácz György, Takács László, Tringli István), továbbá a megjelenteknek (köztük is elsősorban Horváth Richárdnak, Neumann Tibornak, Szovák Kornélnak és Tóth Norbertnek), akik sok fontos javítással, új adattal segítették a dolgozat végleges formájának kialakítását.

I. Váradi Péter pályaképe

1. Váradi Péter tündöklése és bukása (1450 k.-1484)

„Isten Veled, te híres ritka könyvtár,
hol ráakadtam annyi régi műre,
Itt szállt meg Főbusz is hűtlen honához.”
(JANUS PANNONIUS, *Búcsú Váradtól*, BERCZELI A. Károly fordítása)³⁸

a, Ifjúsága Vitéz János környezetében és egyetemi tanulmányai

Ahogy Janus jól ismert sorai is tanúsítják, Nagyvárad nagyon fontos szerepet játszott a magyar humanizmus fejlődésében. A pezsgő kulturális és szakrális élet minden bizonnyal az ifjú Váradi Péterre is nagy hatással volt, akinek gyermekéveivel, ifjúságával kapcsolatban források hiányában keveset lehet tudni. Az alapvető információkat már a korábbi szakirodalom is összefoglalta, ám az utóbbi évtizedek nevelés- és egyháztörténeti kutatásai lehetővé teszik, hogy Váradi Magyarországon, Vitéz János környezetében, majd a bolognai egyetemen szerzett képzéséről és személyes kapcsolatairól is képet alkothassunk. Váradi Péter maga is megemlékezett Váradon töltött, boldog gyermekkoráról Kálmáncsehi Domokosnak írt, sokszor idézett, személyes hangvételű, de a rá jellemző iróniától sem mentes levelében:

„*Sed vehementer invidemus paternitati vestre, quod in eadem balnea Beati Ladislai Waradini, ubi nos adhuc pueri sepe balneati sumus, balneatur. Nos autem hic penes Mastonga degimus, unde aqua per estuantem Solis calorem et nimiam siccitatem penitus assumpta est, ubi autem eciam rane suas coaxaciones dudum interrumperunt, quia consumpta aqua remanserunt omnes rane in sicco solo.* (Igcncsak irigylem azonban atyaságodat, amiért Nagyváradon a Szent László fürdőben fürdözik, (ahol gyerekkoromban gyakran én is lubickoltam), még én itt a Mosztongánál tengődöm, amelyikből a tűző nap heve meg a nagy szárazság teljesen elpárologtatta a vizet, s ahol már a békák is rég megszűntek kuruttyolni, mert eltűnvnén a víz szárazon maradtak valamennyien.)” (Ford. Boronkai I.)³⁹

Váradi szülei és testvérei nevét a 19. század vége óta ismeri a kutatás a római Szent Lélek Társulat (*Confraternitas*) anyakönyvéből. Az anyakönyvbe a római ispotályos rendi kórház anyagi fenntartására alapított testvérületbe lépők jegyezték vagy jegyeztethették be nevüket megbízottaik útján pénzadomány befizetése mellett.

Mindazok, akik beléptek a társulatba, haláluk órájában minden túlvilági szenvedéstől mentesítő teljes búcsút nyerhettek. A társulat a magyar zarándokok körében is népszerű volt,

³⁸ JANUS PANNONIUS - *Latinul és magyarul*, 325.

³⁹ WAGNER, *Epistolae*, XCVI, 184-185; *MHL*, 178 sz., 354-355.

ahogy Csukovits Enikő vizsgálataiból is kiderül.⁴⁰ Az anyakönyvbe Váradi Pál, Péter szintén egyházi pályára lépett Rómában élő testvére jegyezte be a családot a következő szöveggel:

„*Reverendissimus dominus Petrus Collocensis et Bachiensis ecclesiarum canonice unitarum archiepiscopus hodie, septima Augusti 1490. intravit sanctam confraternitatem Sancti Spiritus de urbe ... Item intrarunt in eandem confraternitatem supradictam sanctam Sancti Spiritus: Emericus de Varadino, Margarita eius mater et pater ac fratres carnales ipsius reverendissimi domini archiepiscopi prenominati, videlicet reverendus pater dominus Paulus Emerici prothonotarius apostolicus, necnon magnificus dominus Matheus et Ladislaus dicti domini archiepiscopi fratres Et ego Paulus prepositus Strigoniensis, prothonotarius apostolicus, tamquam frater germanus ipsius domini archiepiscopi Collocensis supradicti et procurator eo nomine et aliorum nostrorum parentum, ut supra, manu propria scripsi et subscripsi. (A főtisztelendő Péter úr, a bácsi és a kalocsai kánonilag egyesített egyháztartományok érseke ma, 1490. augusztus 7-én belépett a római Szent Lélek Társulatba. Ugyancsak belépett Váradi Imre és Margit, az érsek édesapja és édesanyja, továbbá vérszerinti testvérei: a tisztelendő Imre fia, Pál úr kúriai jegyző, továbbá a nagyságos Máté és László urak... Én, Pál esztergomi prépost, kúriai jegyző, mint a mondott kalocsai érsek úr testvére és ügyvivője jegyeztem be őket az ő és szüleink nevében saját kezemmel.) (Ford. Véber J.)⁴¹*

Édesapját tehát Imrének, édesanyját Margitnak hívták. Három felnőtt kort megélt fivére: Pál, László és Máté voltak, közülük az említett Pál szintén az egyházi pályát választotta. A bejegyző Pál prépost világi testvéreit a jól csengő *magnificus* (nagyságos) titulussal tüntette ki ebben a bejegyzésben. Ez a jelzőhasználat azonban egy kicsit túlzás volt részéről, mert egyik testvér sem töltött be olyan méltóságot, ami ennek, a csak a bárókat megillető címnek a viselésére feljogosította volna őket. Édesapjuk — Bunyitay Vince feltételezése szerint — azonos lehet a Bihar megyei nagymihályi templom harangjának öntőjével.⁴² Ha a harang feliratán szereplő Váradi Imre valóban azonos Váradi Péter édesatyjával, akkor Váradi Péter egy viszonylag jómódú mezővárosi polgári családból származott. A mezővárosokban élő jobbágyoknak, akik a városi polgárokéhoz hasonló kiváltságokkal rendelkeztek, sokkal jobb lehetőségeik voltak az előrejutásra, mint a falvakban élő társaiknak, ahogy ezt az egyetemjárási adatok is igazolják.⁴³

⁴⁰ A társulatba lépő magyar zarándokok adattára: CSUKOVITS, *Szentlélek társulat*, 215.

⁴¹ *Szentlélek-Társulat*, 10.

⁴² Bunyitay a 19. század végén még meglévő harang feliratára alapozta feltételezését. (BUNYITAY, *Váradi püspökség*, III, 140.)

⁴³ KÖBLÖS, *Egyházi közélet*, 27.

1. Nagyvárad a 17. században

Az egyházi tulajdonú mezővárosok sokszor kulturális központ szerepét is betöltötték. Így volt ez a püspöki székhely Nagyvárad esetében is, amelyet humanista műveltségű főpapjai jelentős várossá fejlesztettek. A város mint Szent László kegyhely az ország egyik fontos vallási és kulturális központjává vált. A 14. század végén itt állították fel Kolozsvári Márton és György egyik legjelentősebb munkáját, Szent László azóta elpusztult lovas szobrát, amely a város jelképe lett a középkorban és a kora újkorban. A firenzei származású Andrea Scolari, Ozorai Pipó (eredeti nevén Filippo Scolari) testvére püspöksége idején jelentős építkezéseket finanszírozott és a káptalan könyvtárát is fejlesztette. Scolari püspöksége alatt a városban jelentős lélekszámú, itáliai származású közösség telepedett meg.⁴⁴ A fejlődés Scolari utódai működése alatt sem torpant meg, közülük kiemelkedik a humanista műveltségű Johannes de Dominis püspök, aki a várnai csatamezőn lelte halálát. Vele kapcsolatban Pajorin Klára kutatásai kimutatták, hogy utódához, Vitézhez hasonlóan komoly, vagy talán még fontosabb szerepe volt a magyar humanizmus elindításában.⁴⁵ A város igazi virágzása Vitéz János püspöksége idejére tehető, aki nemcsak helyreállította az 1443-as földrengésben megsérült székesegyházat, hanem maga is komoly építkezéseket folytatott.⁴⁶ Az olyan mezővárosokban, mint Várad, ahol székes-, vagy társaskáptalan működött, fejlett káptalani iskolák léteztek, ahol a tanulók életkori sajátosságaiknak megfelelően differenciált oktatásban

⁴⁴ BALOG, *Varadinum*, I, 15, 19-30.

⁴⁵ PAJORIN, *Vitéz János*, 538-540.

⁴⁶ BALOG, *Varadinum*, I, 45 skk.

részesülhettek. Az oktatás rendjét a káptalanok statutuma szabályozta. Az iskola élén már a 14. század folyamán is külön szakember, a *sublector* (a lector, azaz olvasókanonok helyettese) állt. Mivel ezekben a városokban nem mindenki készült egyházi pályára, az oktatásban világi ismeretek is helyet kaptak. A képzés két nagyobb egységben zajlott: a *schola minor*, a mai fogalmaink szerinti alap- és középfokú iskolának felelt meg, ahol a latin nyelv alapjait, az írást és az olvasást sajátították el a tanulók, és tanulmányaik zárásaképpen a logika alapjaival is megismerkedtek. A felsőfokú iskola, a *schola maior* hallgatói már külön-külön csoportokban igazi tudományos képzést kaptak, mivel az iskola vezetője a sublector irányítása mellett filozófiát, etikát, kánonjogi ismereteket, asztronómiát és zeneelméletet is tanultak. Az iskolákban jól képzett, egyetemi fokozattal rendelkező egyházi és világi személyek tanítottak, sőt külső előadók is részt vettek munkájában.⁴⁷ Nem volt ez másképp a nagyváradi káptalani iskola esetében sem, amely humanista püspökei támogatásával fejlettebb lehetett kortársainál. Már a káptalan 14. századi statutuma részletesen szabályozta az oktatás rendjét. Az iskola irányítóinak az is kötelessége volt, hogy a tehetséges tanulókkal a napi kötelező órákon túl is foglalkozzanak.⁴⁸

Vitéz János 1445 és 1465 közötti püspöksége idejében a fennmaradt, elszórt információk tanúsága szerint sokat fordított az intézmény fejlesztésére: francia származású éneklőkanonokot alkalmazott és talán személyesen kísérte figyelemmel a tanulók előmenetelét is.⁴⁹ Váradi Péter valószínűleg itt, a káptalani iskolában kezdte meg tanulmányait. Így figyelhetett föl Vitéz a tehetséges ifjúra, akit Bonfini szavai szerint saját gyermekeivel együtt — itt nyilván unokaöccseiről van szó — neveltette.

Vitéz 1465-ben, amikor elnyerte az esztergomi érseki széket, Váradi Pétert is magával vitte és egy esztergomi kanonoki javadalomhoz juttatta:

„Kiemelkedő tehetségével és kiváló természetével kora gyermekségében annyira megtetszett Vitéz János akkori váradi püspöknek, hogy a saját növendékei között (a latin szövegben: pueros suos) neveltette gondosan, és amikor az esztergomi érsekségre emelkedett, nem érdemtelenül kanonokságot adott neki, gondoskodott arról, hogy az ő költségén Bolognában a tisztas tudományok tanulmányozásával foglalkozzék, ő viszont kegyes pártfogót találva a nagy férfi neveléséhez nem lett méltatlan.” (Ford. Kulcsár P.)⁵⁰

⁴⁷ *Magyar nevelés, I, 29-33.* (A középkori és humanista neveléssel foglalkozó fejezet MÉSZÁROS István munkája.)

⁴⁸ BUNYITAY, *Statutum*, 90-94.

⁴⁹ BÉKEFI, *Káptalani iskolák*, 145-146.

⁵⁰ BONFINI, *Magyar történelem*, 4.4.232.

Vitéz nem először finanszírozta így pártfogoltjai tanulmányait. Kristóf Ilona nemrégiben megjelent tanulmányaiban felvázolta Vitéz nagyváradi körét és kapcsolatrendszerét. Vitéz a káptalanbeli *dignitas*-okat saját hívei kezébe juttatta. Személye körül egy külföldi és magyar humanistákból álló kör jött létre, amelynek tagjait a káptalan javadalmainak felhasználásával támogatta. A Vitéz-féle leveleskönyv szerkesztője, Ivanich Pál, továbbá a lengyel humanista, Szanocki Gergely, Vitéz jó barátja szintén kaptak itt javadalmat. A Váradon működő kódex díszítő és másoló műhelyben tevékenykedő Polánki Bereck pedig a káptalan örkanonokja lett. A már képzett, megbízható emberekön kívül Vitéz unokaöccseit, Janus Pannoniust és ifjabb Vitéz Jánost is támogatta. Ifj. Vitéz tanulmányai végeztével a váradi káptalan tagja, majd prépostja lett. A szűkebb rokonságon és barátain kívül azonban környezete tehetséges fiataljai pályáját is Vitéz egyengette: a későbbi királyi titkár, Bajoni István, továbbá Sarlósi János, Kálmáncsehi Domokos, Sánkfalvi Antal és későbbi ellensége, Beckensloer János tanulmányait is ő finanszírozta. A támogatás esetükben is egy-egy káptalani javadalom adományozását jelentette.⁵¹

Amikor Vitéz 1465-ben esztergomi érsek lett, ismét saját embereit igyekezett pozíciókhoz juttatni. Itt azonban kevesebb lehetősége volt arra, hogy a főkáptalan dignitásait saját hívei kezébe juttassa, mivel a káptalan vezetői nagyrészt még Szécsi Dénes érseksége idején nyerték el méltóságukat, és némelyikük Vitéz érsekségét is túlélte.⁵² Vitéz Esztergomban tehát kisebb, de országos összehasonlításban így is jól jövedelmező javadalmakat tudott pártfogoltjainak juttatni.

Sajnos Bonfini értesülésén kívül más forrásunk nincs Várad Péter esztergomi kanonokságáról. Kollányi Ferenc, aki az esztergomi káptalan prozopográfiáját állította össze, sem hozott rá okleveles adatot.⁵³ Ez azonban nem jelenti azt, hogy Várad nem rendelkezhetett ilyen javadalommal, hanem valószínű, hogy egyetemi tanulmányai miatt mentesülhetett a rezidencia-kötelezettség alól. Vitéz Esztergomban több új, fiatal javadalmast is bejuttathatott a káptalanba, mert egy 1466-os ítéletében közelebbről meg nem nevezett, fiatalabb kanonokok (*iuniores*) panaszára bizonyos birtokokat elvett a préposttól, hogy azok jövedelmeit újra együtt szedje be és élvezze a káptalan.⁵⁴ Bonfini szerint ekkor, Vitéz érseki

⁵¹ KRISTÓF, *Kapcsolatok*, 78-81; KRISTÓF, *Várad káptalan*, 10-19.

⁵² A káptalan legmagasabb méltóságaiban még Szécsi kipróbált hívei ültek: a prépost Ostfi Miklós 1453-tól 1481-ig, Trevisoi Simon lector pedig 1453-tól 1482-ig szerepel a forrásokban. (KOLLÁNYI, *Esztergomi kanonokok*, 97-99; BEKE, *Vitéz János*, 60.) Erre a tényre KÖRMENDY Kinga hívta fel a figyelmet, aki nemrégiben példamutató alapossgal dolgozta fel az esztergomi káptalan műveltségi viszonyait: KÖRMENDY, *Studentes*.

⁵³ Fraknói azt írja, hogy már 1465-ben találkozott nevével a kanonokok sorában, de nem tüntette fel forrását. (FRAKNÓI, *Várad Péter*, 491, 4 l.); KOLLÁNYI, *Esztergomi kanonokok*, 107-108.

⁵⁴ 1466. április 21. MOL DF 236 014

kinevezése után került ki Váradi a bolognai egyetemre. Ez valóban ilyen sorrendben történhetett, mert az egyetemi tanulmányok magas költségeinek finanszírozására egy kanonoki javadalom megfelelő háttérrel biztosított. A költségek kifizetéséhez azonban még így is patrónusának, Vitéznek a segítségére lehetett szüksége. A kanonokok többsége a javadalmak biztosította jövedelmeiből csak a közelebbi egyetemeket, Bécset vagy Krakkót látogathatta, és meg kellett elégednie egy-két évnyi egyetemjárással.⁵⁵

Váradi egyetemi képzéséről kevés információ áll rendelkezésünkre, Veress Endre sem talált újabb adatokat Bolognában Bonfini idézett sorain kívül.⁵⁶

Mivel a bolognai egyetem hagyományosan a jogi képzés fellegvára volt, Váradi is jogot hallgathatott. Egyik levelében felháborodottan írt Angelo di Liciónak, a pétervárad apátság VI. Sándor pápa által kinevezett gubernátorának, aki azt kérte, hogy egyik familiárisát, Kutasi Lukácsot sújtsa egyházi fenytéssel:

„Bone Angele! Libenter videremus, si ostendere nobis potestis in omnibus libris iuris pontificii ad simplicem criminis querelam non audita parte adversa aliquem debet convinci vel aggravari. (Jó Angelóm! Örömmel látnám, ha bármely egyházi jogi könyvből ki tudnád nekem mutatni, hogy egyszerű följelentésre el lehet valakit marasztalni és büntetéssel lehet sújtani.)”(Ford. Boronkai I.)⁵⁷

A címzésben Váradi gúnyosan feltüntette a címzett kánonjogi doktorátusát is, amelyet más neki szóló levélben nem említett. *„Venerabili et Egregio Angelo Decretorum Doctore...”*.

Emellett könyvtárának legfrissebben felfedezett darabja éppen IX. Gergely pápa *Decretalis*-ának egy igen díszes ősnymtatványa, amelyet néhány helyen saját kezűleg emendált. (Gregorius IX, *Decretalis*, Venezia, Nicolaus Jenson, 1479, ISTC ig00452000) Ez a mű a középkor egyik fontos, az egyetemeken is használt kézikönyve volt.⁵⁸

A 15. század második felében a bolognai egyetem virágkorát élte. A humanista műveltségű V. Miklós pápa 1450-ben szabályozta az egyetem működését. A reform mellett a városban pápai legátusként működő Bessarion bíboros pedig megalapozta a humanista stúdiók oktatását. A bolognai egyetem *artes*-fakultása is ekkor indult fejlődésnek, olyan neves humanisták működtek az oktatók között, mint Galeotto Marzio vagy Lodovico Carbone, aki egy rövid ideig a retorika és a poétika professzora volt.⁵⁹

⁵⁵ KÖBLÖS, *Egyházi középréteg*, 42-43.

⁵⁶ VERESS, *Anyakönyv*, 48-51.

⁵⁷ WAGNER, *Epistolae*, LXXIX, 149; *MHL*, 182 sz., 360.

⁵⁸ BOROSS, *Újabb kötet*, 277.

⁵⁹ Az egyetem 15. századi történetéhez: SORBELLI, *Universita di Bologna*, 254-267; CALCATERRA, *Alma mater*, 150 skk.

2. Bologna a 15. században (SCHEDEL, Hartman, *Liber chronicarum*, Nürnberg, 1493)

A Bessarion-féle reform mellett a várost kezében tartó család feje, II. Giovanni Benivoglio szintén sokat áldozott az egyetemre. Mivel azonban Bolognában az artes fakultáson más városokhoz képest viszonylag alacsonyok voltak a fizetések, sokáig nem sikerült egyetlen neves humanistát sem tartósan a városhoz kötni. További problémát jelentett, hogy a városnak nem volt olyan könyv-, illetve kódexgyűjteménye, amely lehetővé tette volna a görög stúdiumokat. Az artes fakultás igazi fellendülését végül a tehetséges idősebb Filippo Beroaldo egyetemi tanári kinevezése indította el.⁶⁰

Várad ekkor, az 1470-es évek második felében, már nem volt az egyetem hallgatója. Izgalmas kérdés, hogy milyen viszony fűzte egyetemi évei alatt a város neves szülöttéhez, Beroaldóhoz. Beroaldo 1472-ben szerezte doktori címét szülővárosa egyetemén és ekkor tartotta első előadását is. A kutatók egy része Beroaldo 1500-ban megjelent Apuleius-kommentárának Várad Péterhez szóló ajánlólevele alapján úgy gondolta, hogy Várad is Beroaldo tanítványa volt. Mivel Beroaldo 1478-ig Európa számtalan egyetemén megfordult és egyetemi tanulmányait pedig Váradival nagyjából egy időben végezte, nem lehettek tanár-tanítvány viszonyban. Várad azonban biztosan megismerte nevét, talán első nyilvános előadásait is hallgathatta még.⁶¹

Nem tudjuk azt sem, hogy Várad Péter szerzett-e doktori fokozatot az egyetemen, de ez sem elképzelhetetlen, noha egy esetben sem használta ezt a címet. Kortársa és későbbi

⁶⁰ Beroaldo pályája: KRAUTTER, *Philologische Methode*, 9 skk.; ROSE, *Beroaldo*, 8-150.

⁶¹ VÉBER, *Beroaldo*, 403.

ellenfele, Erdődi Bakócz Tamás sem tette ezt.⁶² Bakócz is Bolognában tette le a doktori vizsgát, ahol 1465-ben mindkét egyetemi *natio*, azaz az itáliai és ultramontán (nem itáliai) hallgatók közössége rektorává választotta.⁶³ Ahhoz, hogy valaki doktori címet szerezhessen, előírás volt, hogy a kánonjog esetében hat éven át hallgasson és egy éven át maga is tartson előadásokat. Amennyiben tanulmányaik végzését igazolni tudták, magán és nyilvános vizsgájuk letétele után vehették át doktori oklevelüket. Ilyen hosszú kint tartózkodásra csak keveseknek nyílt lehetőségük, és csak akkor, ha megfelelő patrónussal rendelkeztek otthon.⁶⁴ Váradi számára ezt Vitéz János pártfogása tette lehetővé.

A bolognai egyetemen Váradival egy időben több magyar hallgató is tanult. A már említett Bakócz Tamás mellett ifjabb Vitéz János, Vitéz János unokaöccse, aki 1463 és 1466 között volt az egyetem hallgatója, és ment tovább Padovába, hogy ott szerezze meg a doktori címet.⁶⁵ Szintén az 1460-as évek második felében fordult meg Bolognában a már említett Bajoni István, aki Mátyás követeként járt 1467-ben Itáliában és az egyetemen doktorált.⁶⁶ Bajonival, aki a Vitéz-féle összeesküvés bukása után visszavonult a közügyektől, Váradi Péter később is jó kapcsolatban volt: egyik jó barátjának, a humanista Báthory Miklós váci püspöknek szóló levelében tréfásan, így írt róla:

„Stephanum nostrum de Bajon pro consolatione ad nos per paternitatem vestram missum, uti eadem nobis scribit, videre non potuimus, litteras tantum paternitatis vestre credentiales ad nos datas in persona illius accepimus, et statim recordati sumus Marcolphi celebratissimi morionis, qui suum leporem sic dono obtulisse ferebatur, ut nec obtulisse neque non obtulisse videretur. (Bajoni Istvánomat, kit atyaságod – mint írod – vigasztalásomra küldött hozzám, nem láthattam, helyette csupán atyaságod ajánlólevelét kaptam meg, s mindjárt az a híres-nevezetes Markalf nevű bolond jutott az eszembe, akiről azt mondták, úgy ajándékozta el nyulát, hogy el is ajándékozta, meg nem is.)” (Ford. Boronkai I.).⁶⁷

Szintén Bolognában tanult Berendi Bak Gáspár, a szepesi káptalan prépostja, aki a későbbiekben Mátyás király udvarában különböző diplomáciai missziókat teljesített.⁶⁸ Magyar származású oktatója is volt ekkor az egyetemnek Magyarországi Gergely személyében, aki az asztronómia tanára volt, vele kapcsolatban azonban hallgatnak a

⁶² BÓNIS, *Jogtudó*, 230.

⁶³ VERESS, *Anyakönyv*, 47-48.

⁶⁴ BÉKEFI, *Jogi egyetem*, 27-28.

⁶⁵ VERESS, *Anyakönyv*, 246; BÓNIS, *Jogtudó*, 238; KRISTÓF, *Méltóságviselők*, 15.

⁶⁶ VERESS, *Anyakönyv*, 51-52; BÓNIS, *Jogtudó*, 226; KÖRMENDY, *Studentes*, 121 sz., 199-200.

⁶⁷ WAGNER, *Epistolae*, CXXV, 238; *MHL* 162 sz., 332-333.

⁶⁸ VERESS, *Anyakönyv*, 47.

források.⁶⁹ Hogy ez utóbbi kettővel kapcsolatban állt-e Várad Péter, azt csak feltételezni tudjuk.

Várad Péter akár szerzett fokozatot, akár nem, az egyetemi évek során elsajátított jogi és humanista műveltsége és kialakult kapcsolatai révén jó eséllyel nézett udvari pályafutása elé.

b, Karrierje Mátyás udvarában és belkormányzati szerepe

„*Péter kalocsai érsek, ... a király jobb szeme*”
(MARASCHI, Citta del castellói püspök jelentése a királyi udvarból)⁷⁰

Pontosan nem tudjuk megmondani, hogy Várad Péter mikor tért haza Magyarországra. Minden bizonnyal mentora 1471-es, elbukott összeesküvése után kellett befejeznie tanulmányait. Garázda Péter, Vitéz másik patronáltja is ekkor jött haza.⁷¹ A magyar kutatás az 1471-es összeesküvés bukását, pontosabban Vitéz János és Janus Pannonius halálát a magyar humanizmus fejlődésében bekövetkezett komoly törésnek tekintette - nem is alaptalanul.⁷² Azt is feltételezték, hogy a humanista vagy humanista műveltségű személyek egy jó időre kiszorultak a kancelláriából is. Ez a vélekedés Lodovico Carbone Mátyáshoz intézett művére megy vissza. Ernuszt Zsigmond és Carbone fiktív dialógusában Zsigmond püspök számolt be a magyarországi eseményekről, köztük a Vitéz-féle összeesküvésről. Ennek hatására:

„... *a legméltóbb oknál fogva lobbant fel némileg királyunk a ti olaszaitokra, kiknél ama hazánkfiak ily aljas elveket sajátítottak el, s alig volt visszatartható, hogy törvényes rendeletként ne mondja ki, hogy magyarnak, tudományos képzése végett ne szabadjon többé Olaszországba menni, hol nem annyira ékesszóló és tudós, mint vakmerő, s bármi bünt merényleni kész emberekké képeztetnek.*” (Ford. Kazinczy G.)⁷³

Természetesen a mecénás-főpap és a költőfejedelem halála óriási veszteség volt, mivel személyes, itáliai humanistákhoz fűződő kapcsolataik megszakadtak és jó néhány évbe tellett, amíg újra kiépültek. Ahogy Jankovits László kutatásai kimutatták, az összeesküvés bukása jelentős törést, korszakhatárt jelentett a magyarországi humanista költészet történetében is.⁷⁴

⁶⁹ VERESS, *Anyakönyv*, 52.

⁷⁰ „*archiepiscopus Colocensis ... regis oculus est dexter*” idézi FRAKNÓI, *Várad*, 9, 1. l.j.

⁷¹ V. KOVÁCS, *Garázda Péter*, 48-62; FEDELES, *Pécsi székeskáptalan*, 358-359; KÖRMENDY, *Studentes*, 119 sz., 198-199.

⁷² HORVÁTH J., *Humanizmus*, 104-105; KARDOS, *Humanizmus*, 150.

⁷³ CARBO, (*Internetes kiadás*).

⁷⁴ JANKOVITS, *Humanista költészet*, 147, 150.

Ám az, hogy a királyi kancelláriára milyen hatással voltak ezek az események, kérdéses. Fraknói Vilmos, amikor Mátyás király diplomáciai leveleit az 1890-es években kötetbe szerkesztette, megfigyelte, hogy a király az 1470-es évek második felében egyre több diplomáciai levelét saját maga fogalmazta. A kancellária élén 1470-es évek második felében Rangoni Gábor állt, aki egykor ferences szerzetes volt. A rend tagjai pedig — legalább is Fraknói szerint — „*a humanismus irányával szemben ellenséges állást foglaltak el.*”⁷⁵ Fraknói ezekből az adatokból, továbbá Carbone idézett mondatából azt a következtetést vonta le, hogy a kancelláriában is visszaszorult a humanista műveltség. Azonban a királyi kancellária személyi összetétele, továbbá éppen Váradi Péter, vagy a szintén Itáliában tanult Bakócz Tamás pályája, ahogy látni fogjuk, nem igazolják ezt a feltételezését.

A Vitéz-féle összeesküvést a bizonytalan politikai helyzet miatt, viszonylag enyhe megtorlás követte.⁷⁶ Mátyás jó néhány főúri résztvevővel, ahogy Tringli István kutatásai is kimutatták, például a Laki Thuz-családdal vagy a Perényiekkel csak jóval később, az 1480-as években számolt le.⁷⁷ Valóban voltak olyanok, akiknek az összeesküvés megtörte pályáját: például Garázda Péterét, akinek meg kellett szakítania itáliai tanulmányait és hazatérése után nem került be a kancelláriába. Az ő esetében azonban óvatosságnak kell lennünk, mert kegyvesztettsége ellenére gazdag esztergomi, majd nyitrai kanonoki javadalmat élvezett.⁷⁸

Bajoni István, akinek szintén Vitéz János volt a patrónusa, pedig valószínűleg 1471-ben vesztette el királyi titkári megbízatását. Később azonban kapott néhány diplomáciai megbízást.⁷⁹ Ők ketten talán személyesen is belekeveredtek a Vitéz-féle összeesküvésbe, ezért vesztették el udvari méltóságaikat.

Azt pedig, hogy egyre több olyan levelet ismerünk, amelyet személyesen Mátyás király fogalmazott, az 1470-es 1480-as évek élénk diplomáciai tevékenységével is magyarázhatjuk. A Mátyás-levelezéssel kapcsolatban azért is nehéz a levelek számával kapcsolatos vizsgálatokat folytatni, mert a király uralkodásának első évtizedeiből jóval kevesebb diplomáciai levél maradt korunkra, mint a későbbiekből.⁸⁰

Mátyás valóban több figyelmet szentelt kancelláriája irányításának, de a humanista műveltségű kancelláriai és udvari méltóságviselőkre továbbra is szüksége volt, így a tehetséges fiatal nemzedék tagjai, Váradi, ifj. Vitéz vagy Bakócz udvarában dolgozhattak. Mátyás király biztosan figyelemmel kísérte a Vitéz által felkarolt, Itáliában tanuló tehetségek

⁷⁵ FRAKNÓI, *Levéltár*, XXXII; Rangonihoz: BÓNIS, *Jogtudó*, 228.

⁷⁶ KUBINYI, *Mátyás király*, 96.

⁷⁷ TRINGLI, *Perényiek*, 188-189; TRINGLI, *Szlavóniai közgyűlés*, 302.

⁷⁸ FEDELES, *Pécsi székeséptalan*, 358-359; KÖRMENDY, *Studentes*, 119 sz., 198-199.

⁷⁹ BÓNIS, *Jogtudó*, 226.

⁸⁰ FRAKNÓI, *Levéltár*, IV-V.

pályafutását. Éppen ezért Váradi Péter, akinek tehetsége már egyetemi évei alatt nyiladozni kezdett, patrónusa halála ellenére bekerülhetett a király környezetébe. Talán az említett Rangoni Gábornak is köze volt Váradi pályájának elindításához, mert a szintén tehetséges Bakócz Tamás az ő szolgálatában lépett a kancellária kötelekébe.⁸¹ Rangoni személyében ferences múltja ellenére tehát nem láthatjuk a humanista műveltség ellenségét.

Váradi Péter először 1474-ben tűnt fel Mátyás udvarában, még hozzá fiatal kora ellenére igen fontos pozícióban, királyi titkárként. Az első oklevél, amelyen az ő neve szerepel, mint referensé 1474 őszen kelt Mátyás király sziléziai hadjárata idején. Váradi később magasra ívelő hivatali pályájának állomásait alaposan felderítette a kutatás, amihez Fraknoi életrajza mellett Szilágyi Lóránd és Bónis György átfogó, a királyi kancellária egészét érintő vizsgálatait szolgáltatottak újabb adatokat.⁸² Kubinyi András pedig kiegészítette és sok helyen pontosította eredményeiket.⁸³

Hogy pontosabb képet alkothassunk Váradi udvari tevékenységéről, érdemes leegyszerűsítve, röviden felvázolni a királyi kancellária szerkezetét az 1464-es kancelláriai reformot követően. A kancellária, az oklevélkiadásért felelős udvari testület a királyság egyik legfontosabb szerve volt, és az országos nagybíróságok mellett fontos bírósági hatáskörrel is rendelkezett. Az intézménynek az 1464-es koronázási reformok óta névlegesen két vezetője volt, általában két-két főpap, akik mindketten viseltek fő- és titkoskancellári címet. Közülük azonban csak az egyik irányította ténylegesen a kancelláriát, azaz ő őrizte a király nagy és titkos pecsétjét. Az egyik főkancellár általában bács-kalocsai érseki méltóságot is viselt. A kettős vezetés mellett alkancellár is működött, aki a főpapok mellett a gyakorlati ügyeket intézte.

Az egyik legfontosabb bírósági szerv, a személyes jelenlét bírósága is a kancelláriához kapcsolódott. A személyes jelenlét volt a királyi bíraskodás és akarat megnyilvánulásának közvetlen színtere, amely a nádor és az országbíró ítélőszékeinél fontosabb ügyeket tárgyalt és ezek feljebbviteli bíróságaként működött. A bíróság vezetője a személynök volt, aki gyakran azonos volt az alkancellárral. A személynököt bírói funkciójában ítélmesterek segítették.

A kancellária alacsonyabb rangú, de még nevesíthető munkatársai, a *conservatorok* és *sigillatorok* voltak, akik az oklevelek királyi könyvekbe iktatását, továbbá pecsételését végezték. Alattuk a királyi írnokok (*notarius*) nagyszámú csoportja állt.

⁸¹ BÓNIS, *Jogtudó*, 230.

⁸² FRAKNÓI, *Váradi*, 493-495; SZILÁGYI: *Kancellária*, 47-49; BÓNIS, *Jogtudó*, 228-230.

⁸³ KUBINYI, *Államszervezet*, 81-96.

A király mellett állandó királyi titkár is dolgozott, aki nem volt a kancellárok beosztottja, hanem az uralkodó személyes irányítása alá tartozott. Ő nem volt tagja a kancelláriának, mégis segítette annak munkáját, amennyiben oklevélkiadást végzett, és részt vett a király diplomáciai leveleinek fogalmazásában is.⁸⁴ Noha a forrásokban túlnyomórészt egy királyi titkár szerepel, a szerteágazó feladatokat egy ember nem tudta volna egyedül megoldani, ezért a királyi titkárnak is volt kollégája, akinek neve szintén feltűnik egy-egy oklevélen. Bonyolítja a helyzetet, hogy a titkári címet sokszor olyan személyek is viseltek, akik csak egy-egy diplomáciai megbízás idejére kapták azt.⁸⁵

Fontos hozzátennem, hogy a kancellária nem volt még mai értelemben vett hivatal Mátyás és a Jagellók idejében.⁸⁶ Az igazi, hivatalszerű működés csak a Mohács utáni évtizedekben, a Habsburgok magyarországi uralmával vette kezdetét, ezért felvázolt rendszert sem lehet valami szigorú, kötött hivatali hierarchiának tekinteni. A különböző ügykörök szigorúan nem szakadtak el egymástól és a kancelláriai munkának még mindig volt egy fajta „*ad hoc*” jellege. Például, ha a király éppen úton volt vagy hadakozott, és nem volt környezetében a megfelelő magyar pecsét, sokszor cseh királyként alkalmazott pecsétjét használta magyar ügyekben is.⁸⁷ A kancellária vezetői is sokszor helyettesítették egymást, noha csak az egyikük volt ténylegesen a kancellária vezetője.

Azt, hogy nem hivatalként működött a kancellária az is igazolja, hogy a forrásokban szereplő, alacsonyabb rangú tisztviselők sokszor az új kancellár familiárisaként szereztek méltóságukat.⁸⁸ A kancellárok és királyi titkárok sem kaptak állandó fizetést, hanem a király egyházi javadalmakat adományozott nekik, hogy rendszeres jövedelmüket biztosítsa.

A kancellária szerkezetének ismertetése után érdemes most az ott tevékenykedő személyekkel is megismerkednünk. A kancellária vezetői Váradi Péter működési idejében, tehát az 1465 és 1484 közötti időszakban a következők voltak: 1471 előtt Vitéz János mint esztergomi érsek és mellette Várdai István kalocsai érsek viselték a fő- és titkoskancellári címet. Vitéz valószínűleg csak a pusztai címet viselte, a kancelláriát Várdai irányította a hatvanas évek végéig. Később, Várdai betegsége alatt már a Baranya megyei nemesi

⁸⁴ Az 1464 utáni kancellária szerkezetét ismerteti: SZILÁGYI, *Kancellária*, 15, 38-40; BÓNIS, *Jogtudó*, 224; KUBINYI, *Államszervezet*, 81-96. Kubinyi András legutóbbi, a kancelláriával kapcsolatos tanulmányában megkérdőjelezi az 1464-es reform Szilágyi és Bónis által felvázolt képét és részben saját korábbi kutatásait is: KUBINYI, *Adatok*.

⁸⁵ KUBINYI, *Államszervezet*, 94.

⁸⁶ KUBINYI, *Jagelló-kori állam*, 296.

⁸⁷ Váradi Péter titkoskancellári működése idejéből is rendelkezünk egy ilyen adattal 1478-ból. Váradi, mivel nem volt nála a magyar pecsét, egy oklevelet a cseh kancellária pecsétjével pecsételt meg. (MOL DL 18107) (Idézi FRAKNÓI, *Váradi Péter*, 493-494, 4. l., természetesen még DL-szám nélkül).

⁸⁸ Ennek jó példája Bakócz Tamás karrierje, aki, ahogy említettem, Rangoni Gábor szolgálatában, nagyjából egy időben Váradi Péterrel került be a királyi udvarba. (BÓNIS, *Jogtudó*, 230)

családból származó Matucsina Gábor felügyelte a napi munkában a kancelláriát alkancellárként 1468-tól 1471-ig. A két fő- és titkos kancellár, Vitéz és Várdai szinte egy időben, 1472-ben távozott az élők sorából. Vitéz helyét adáz ellensége, Beckensloer János foglalta el az esztergomi érseki székből és a kancellária élén is. Beckensloer kancellártársa pedig Matucsina lett kalocsai érsekként. Mátyás veronai származású főpapja, az említett Rangoni Gábor ezután, az 1470-es évek második felében tűnt fel Mátyás környezetében titkoskancellári címmel. Úgy, mint annak idején Matucsina, kezdte átvenni az irányítást. Beckensloer János, a sziléziai származású esztergomi érsek 1476-ban elárulta Mátyás királyt és érseksége kincseinek egy részével III. Frigyes császárhoz szökött. Ekkor Rangoni kapta meg a fő- és titkos kancellári címet is, kollégája továbbra is Matucsina Gábor volt 1478-ban bekövetkezett haláláig. Matucsinait a szintén egykor Vitéz körébe tartozó, majd Mátyás által különösen kedvelt, Itáliában tanult humanista, Handó György követte a kalocsai érsekségben és a fő- és titkoskancellári méltóságban. Rangoni 1480-ban, miután bíborosi címet szerzett, visszatért Itáliába és a római kúriában telepedett meg.⁸⁹

Ha végigtekintünk a kancellária vezető tisztségviselőin, többségük alacsony sorból, az uralkodó kegyéből lett naggyá, ennek ellenére, Matucsina kivételével valamennyien szereztek egyetemi képesítést is. Sokan, mint például Handó vagy Beckensloer, Vitéz támogatásával folytatták itáliai tanulmányaikat.⁹⁰ Ők, mint a kancellária vezetői tehát nem voltak a humanista eszmék, sem a humanista képzettségű kancelláriai tisztségviselők ellenségei. Azt nem lehet pontosan megmondani, hogy Várdai Pétert milyen viszony fűzte hozzájuk, de itáliai tanulmányai, továbbá a néhai mentor, Vitéz János személye sokakkal összekötötte őt.

A következőkben Várdai udvari pályafutását tekintem át: először belkormányzati, majd egyházkormányzati, végül diplomáciai tevékenységét. Diplomáciai munkája kapcsán foglalkozom azokkal a levelekkel, amelyeket Mátyás király nevében fogalmazott. Ezek között több irodalmi igénytel megírt levél található, amelyek részét képezik Várdai írói életművének is. Várdai, a király egyik legfontosabb tanácsadójaként az 1480-as évek sok fontos diplomáciai tárgyalásán is részt vett, amelyek közül jó néhányról maradt fenn adat. Ezek a kisebb-nagyobb diplomáciai megbízások sokszor arra is lehetőséget nyújtottak neki, hogy külföldi humanistákkal kapcsolatba kerülhessen, és neve Itáliában és a Német-római Birodalomban is ismertté váljon. Udvari működése tette számára lehetővé, hogy bekapcsolódjon a budai platonista „akadémia” munkájába is.

⁸⁹ A kancellária vezetőit felsorolják: BÓNIS, *Jogtudó*, 227-231; KUBINYI, *Államszervezet*, 86-88.

⁹⁰ KRISTÓF, *Személyes kapcsolatok*, 77-83.

3. Buda a 15. században (SCHEDEL, Hartmann, *Liber chronicarum*, Nürnberg, 1493.)

Várad karrierjének főbb állomásai a következők: 1474-1479 között királyi titkárként tevékenykedett. A királyi okleveleken lévő relációs jegyzetek szövege általában így szól: „*Relatio Petri M(agistri) de Wa(radino) (Várad Péter mester relációja)*”. Az 1475-76-ból származó relációi esetében is így, a *magister* titulussal szerepel.⁹¹ 1478-ban, amikor Handó György kalocsai érsek és egyben főkancellár lett, kapta titkoskancellári címét. 1480-ban Handó halála után Mátyás Váradit terjesztette fel a kalocsai érseki méltóságra. Ezzel együtt ő lett egy személyben a fő- és titkos kancellár. Neki nem volt főkancellártársa mint elődeinek, mert Rangoni Gábor, a király addig legfontosabb bizalmasa és tanácsadója,

„*az egri püspök ... a megunt Magyarországból Rómába költözött ... Mielőtt azonban Pannóniát elhagyta volna, az uralkodó beleegyezésével a királyi pecséteket, amelyekkel a leveleket lezárják, átadta Péter kalocsai érseknek.*” (Ford. Kulcsár P.)⁹²

Ez már csak szimbolikus aktus volt, mert Várad már titkos kancellárként átvette a kancellária vezetését.⁹³ Ezután 1483-ban egy rövid időre ő lett a személyes jelenlét bíróságának helytartója is. A személynöki tisztséget Karai László budai préposttól vette át, annak betegsége miatt.⁹⁴ Az 1480-as évek elején tehát elődeihez képest is nagy hatalom összpontosult Várad Péter kezében. Egy személyben fő- és titkos kancellár és személynök volt, még hozzá főkancellár társ nélkül, bács-kalocsai érsekként pedig a magyar egyház egyik legfontosabb főpapja. A következőkben megpróbálom felvázolni, hogy milyen hatásköröket,

⁹¹ Lásd a következőkben felsorolt okleveleket!

⁹² BONFINI, *Magyar történelem*, 4. 6. 129-130.

⁹³ KUBINYI, *Államszervezet*, 88.

⁹⁴ BÓNIS, *Jogtudó*, 229.

tevékenységeket fedtek le a Várad által betöltött udvari és kancelláriai tisztségek és, hogy, milyen lehetőséget nyújtottak saját és családjuk előrelépésének biztosítására.

Év	Udvari méltóság	Egyházi méltóság
1474-1478	királyi titkár	esztergomi kanonok, erdélyi prépost, földvári apát,
1478-1480	titkos kancellár	u. a.
1480-1484 (95)	fő- és titkos kancellár	bács-kalocsi érsek
1483-1484	személynök	u. a.

1. Táblázat: Várad udvari tisztségei és egyházi méltóságai

Várad első tisztsége, a királyi titkári cím fontos, bizalmi pozíció volt a király környezetében. Az, hogy rögtön a király mellett találjuk, arra utal, hogy Vitéz bukása után sem lett kegyvesztett. A királyi titkárok (*secretarius regius*), ahogy már említettem, elviekben nem tartoztak a kancellária személyzetéhez, de nagyban segítették annak munkáját. Eredendően diplomáciai szolgálatokat láttak el, de emellett közreműködésükkel állítottak ki sok kegynyilvánító oklevelet, elsősorban kisebb jelentőségű ügyekben.⁹⁵

Mint láttuk, Várad udvari szereplését nagyrészt a királyi okleveleken lévő kancelláriai jegyzetek segítségével lehet nyomon követni. A kancelláriai jegyzetek fontos típusát képezik az említett relációs jegyzetek. Az, hogy ezek pontosan mit jelentenek, sokáig vita tárgyát képezte: eleinte az ország legfontosabb végrehajtó szervével, a királyi tanáccsal hozták kapcsolatba ezeket. Szilágyi Lóránd az 1930-as évek elején a kancelláriai jegyzetek alapján vázolta fel a szerinte egységes királyi tanács képét. Véleménye szerint, ellentétben a korábbi és a későbbi kutatókkal, csak egyetlen királyi tanács létezett, nem beszélhetünk szűkebb, a mindennapi munkát végző és csak ritkán üléselő, ünnepélyes tágabb tanácsról. A kancelláriai jegyzeteket úgy értelmezte, hogy az abban szereplő név viselője intézte a teljes ügyet a királyi tanácsban, azaz az ügyben beadott kérvényt ő terjesztette a tanács elé.⁹⁶ A „*referente N. N.*” vagy a „*relatio N. N.*” típusú oklevelek a kancelláriai iratok kis részét teszik ki. Szilágyi éppen Várad, majd Bakócz királyi titkári működése idején, az ő relációjuk mellett kibocsátott oklevelek arányának emelkedését figyelte meg a mások közreműködésével kiállított iratok számához képest. Ebből azt a következtetést vonta le, hogy Mátyás uralkodásának kései szakaszában a királyi tanácsban megnőtt a titkárok szerepe. Ez szerinte a

⁹⁵ KUBINYI, *Államszervezet*, 92-93.

⁹⁶ SZILÁGYI, *Kancellária*, 55.

központosítás következménye volt, mert a király így saját emberein keresztül érvényesítette akaratát.⁹⁷

Kubinyi András kutatásai viszont kimutatták, hogy a titkári reláció mellett kiállított oklevelekben olyan kisebb jelentőségű ügyekről van szó, amelyeket a titkárok írásbeli kérvényekre válaszolva maguk intéztek el. Ezek a beadványok valószínűleg nem kerültek a királyi tanács elé.⁹⁸ Kubinyinak a reláció pontos jelentését is sikerült tisztázni: a referens volt az, aki az oklevél kiállítási parancsot közvetítette a kancellária írnokai felé, tehát ő volt a felelős az oklevél tartalmáért. Szerinte az írásbeli kérvényezés bevezetése éppen azokra az évekre tehető, amikor felszaporodtak a titkári relációk.⁹⁹

Tehát Váradi relációi esetében sem lehet a királyi tanácsban való állandó szerepléssel számolni. Az általa intézett ügyeket azonban érdemes közelebbről szemügyre venni. A most következő oklevelek többségét Váradi életrajzírói már felhasználták pályája különböző állomásainak felderítéséhez, ám a rajtuk lévő kancelláriai jegyzeteken kívül nem foglalkoztak velük részletesen. A következőkben ezek közül foglalkozom néhányal, a teljesség igénye nélkül.¹⁰⁰

Váradi első ismert szereplése, ahogy már említettem, 1474-ből származik, a boroszlói hadjárat idejéből. Ami azt bizonyítja, hogy már korábban is élvezte a király bizalmát, mert háborús helyzetben nem válhatott fontos személyiséggé egyik napról a másikra. Kassa városa panaszára intézkedett ekkor a király. A polgárok nehezményezték, hogy az adót tőlük házanként, a szabad királyi városokat megillető kiváltságokkal szemben nem egy összegben szedték be.¹⁰¹ Szintén városi ügyben kelt az a parancslevél, amelyet nemrégiben állítottak ki a Kolozsvári Nemzeti Múzeum Mátyás-év tiszteletére rendezett kiállításán.¹⁰²

Váradi Péter többi ismert relációja egészen más természetű ügyeket érint. Ezek segítségével azoknak az eseteknek vagy személyeknek a körét tudjuk földeríteni, amelyekben királyi titkárként akár önálló döntést is hozhatott. A relációja mellett kelt iratok között udvari emberek számára adott, különböző kisebb-nagyobb kegynyilvánító, gyors intézkedést tartalmazó oklevelek szerepelnek. 1475-ben Drágfi Bertalan udvari lovag (*aule miles*)

⁹⁷ SZILÁGYI, *Kancellária*, 53.

⁹⁸ KUBINYI, *Bárók*, 158.

⁹⁹ KUBINYI, *Államszervezet*, 92-93.

¹⁰⁰ További, általam nem említett, Váradi relációs jegyzetet viselő oklevelek: MOL DL 17 874; DL 100 872; DF 270 465; DF 271 827. (Az oklevelek ismeretért HORVÁTH Richárdnak tartozom köszönettel.)

¹⁰¹ TELEKI, *Hunyadiak kora*, XI, 520.

¹⁰² *Matthias Catalog de expositie*, 50 sz., 31.

számára só- és fémbányászati jogot adományozott a király a kedvezményezett bármely birtokára vonatkozóan.¹⁰³

Ugyanebben az évben kelt a Váradi által ellenjegyzett királyi hozzájárulás Korompai Nehéz Péter számára, hogy Pozsony megyei Éleskő (Ostrý Kameň, SK) nevű várát bárkinek elidegeníthesse, eladhassa vagy zálogba adhassa.¹⁰⁴

A későbbiekben is, 1476-ban királyi titkárként és erdélyi prépostként tűnik fel Váradi, de most nem relációs jegyzetben, hanem mint Feledi Leusták fia, Tamás udvari familiáris nevében a királynál közbenjáró támogató.¹⁰⁵

A következő adatunk szintén királyi jóváhagyás a fenti Korompai Péter számára, hogy Kornici Bielik Venceltől hatezer aranyforintért átvehesse trencsényi Lednic (ma: Lednica, SK) vár zálogjogát, amelyet egykor Zsigmond király adott Vencel atyjának zálogba.¹⁰⁶ Egy ízben pedig hatalmaskodási ügyet intéztek el rövid úton: Pálóczi László zempléni ispán számára küldött a király nevében parancsot, hogy a néhai Butkai Benedek árváját, Antalt örökségétől megfosztó Sempsei Jánost és Vilmost üzzék ki az elfoglalt birtokokból.¹⁰⁷ Az ügyben az a különös, hogy ennek az intézkedésnek a foganatosítását nem előzi meg semmiféle vizsgálat. A hatalmaskodás elkövetése és az oklevél kiállítása között kevés idő, alig egy hónap telt el.¹⁰⁸

1475 szeptemberében ismét a Butkaiak, de ezúttal Imre és András udvari familiárisok panaszára intézkedett az udvar. A király felszólította diósgyőri várnagyát, Zsoldos Andrást, hogy szolgáltasson igazságot a két udvari familiárisnak, mert a király jobbágyai hatvan ökröt elhajtottak tőlük.¹⁰⁹ A két Butkai fivér udvari familiáris rangja megmagyarázza az előző esetben történt, családjuk ellen elkövetett hatalmaskodási ügy gyors elintézését.

Szintén ebben az évben egy kisebb birtokadományozásra is sor került Váradi relációja mellett Laki Kis (*Parvus*) Tamás *aulicus* számára. Laki a Gósefalvai Benedek halála folytán a koronára háramlott vasi, zalai, és soproni birtokokat szerezte meg. Noha ez birtokadományozás, nem nagy területekről volt szó, az elhunytak mindegyik megyében csak egy-két birtokrésze volt.¹¹⁰

¹⁰³ Buda, 1475. május 15. Itt „*Relatio magistri Johannis Pankracz et M(agistri) Petri de Wa(radino)*” szerepel. MOL DL 17 676.

¹⁰⁴ Buda, 1475. június 6. MOL DL 17 701.

¹⁰⁵ 1479. febr. 14. MOL DL 72 035.

¹⁰⁶ Buda, 1475. július 14. MOL DL 17 714.

¹⁰⁷ Buda, 1475. július 24. MOL DL 17 716.

¹⁰⁸ Maga a birtokfoglalás „*circa festum Beati Ladislai regis proxime preteritum*” (június 27-e körül) történt.

¹⁰⁹ 1475. szeptember 27. MOL DL 67 066.

¹¹⁰ Buda, 1475. okt. 18. MOL DL 17 732.

1476-ben pedig a néhai Szerdahelyi Ders fia, István kapta meg újadomány címén körösi birtokain már ősei által is beszedett vámot (*telonium*).¹¹¹ Szintén ekkor szerezte meg Váradi relációja mellett Baksai Tamás és Mohy Török Vince a koronára háramlott Abony birtokot. Noha ők nem voltak az aula tagjai, a már említett diósgyőri várkapitány, Zsoldos András járt közben érdekükben.¹¹²

Az oklevelek megpecsételése minden esetben a titkos pecséttel történt, amely fölött úgy látszik, hogy Váradi ellenőrzési jogot gyakorolt. Az okleveleket ezekben az ügyekben talán kérvény alapján állították ki, esetenként lehetséges, hogy a király tudta nélkül. Valószínűleg magát Váradit keresték meg ilyenkor az adományt igénylők, aki saját hatáskörében döntve elintézhette az ügyet. Az ügyekben szereplők általában a királyi udvar középrétegéhez számíthatóak, de néhány jelentősebb személy, például a király rokonságába tartozó Drágfi Bertalan számára is intézett oklevél kiállítását.

Váradi Péter sokrétű titkári feladatát nem egyedül látta el: néhány oklevélen Horváth István dömösi prépost is szerepel mint királyi titkár, és Ducskó zágrábi prépost is feltűnik néha.¹¹³ Valószínűleg Váradi és Horváth István voltak az állandó titkárok, akiket Ducskó alkalmanként helyettesített.¹¹⁴ Közülük Váradi Péteré lehetnek a legfontosabb feladatok, amit később elnyert méltóságai, továbbá a király diplomáciai levelezésében játszott szerepe igazolnak. Az is Váradi vezető szerepére utal, hogy sokkal több olyan oklevél maradt fenn, amelyen az ő neve szerepel, mint kollégáié, akik nem futottak be nagyobb karriert.

A relációk alapján tehát Váradinak az udvari nemesség szintjén nagy befolyása volt, viszont királyi titkárként még nem lehetett a politikai irányvonal meghatározója, mert a királyi tanácsban, mielőtt érsek lett volna, inkább csak a király egy-egy megbízatása alapján vehetett részt. A referensi tevékenység viszont fontos ismeretségekhez és jó kapcsolatokhoz juttatták, utat nyitva további előrelépéséhez.

Váradi 1479-től titkos kancellárként szerepel, noha a kancellária élén papírforma szerint továbbra is két fő- és titkos kancellár állt, Handó György és Rangoni Gábor személyében. A kancellária irányítása viszont lassan Váradi Péter kezébe került, erre utal az is, hogy egyre több oklevélben az ő neve szerepel a „*datum per manus*” formulában. Mátyás király ezzel egyre inkább bízta szinte az egész kancellária működését. Döntésében az játszhatott szerepet, hogy addigi főkancellárja és bizalmasa, Rangoni Gábor bíborosi címének elnyerése után visszaköltözött Itáliába és Rómában telepedett le. Rangoni főkancellártársa,

¹¹¹ Buda, 1476. március 17. MOL DL 17 776.

¹¹² 1479. február 14. MOL DL 68 026.

¹¹³ BÓNIS, *Jogtudó*, 234.

¹¹⁴ KUBINYI, *Államszervezet*, 95.

Handó György kalocsai érsek pedig csak a méltóságot viselte, de a napi munkában már kora és betegsége miatt nem vehetett részt.¹¹⁵

Váradinak azonban nem sokat kellett várnia a továbblépésre, 1480-ban, Handó halála után őt terjesztette fel a király kalocsai érsekségre, amivel együtt a főkancellári címet is megszerezte.¹¹⁶ Azonban beiktatása, pápai megerősítése sokáig váratott magára. Beatrix királyné unokaöccse, Aragóniai János, akit korábban Mátyás király a szökött Beckensloer helyett esztergomi érsekké nevezett ki, bizonytalan helyzete miatt szeretett volna inkább bács-kalocsai érsek lenni. Mátyás király azonban a pápa kérése ellenére hajthatatlan volt, így Váradi 1481-ben megkapta a pápai megerősítést.¹¹⁷ Ez, a beiktatásával kapcsolatos viszály minden bizonnyal megrontotta Beatrix királynéhoz való viszonyát is.

Mindenesetre Váradi 1481-ben fő- és titkos kancellár és bács-kalocsai érsek lett, politikai és egyházi karrierje csúcsára jutott. Neki nem volt kancellártársa, egyedül viselte mindkét méltóságot. Az ő kinevezésével megdőlt a király által 1464-ben létrehozott, kettős kancellári irányítási rendszer. Ahogy már korábban láttuk, Mátyás király attól függően, hogy kit részesített bizalmában, sokszor módosított az 1464-ben kialakult viszonyokon. 1483-ban a király még bíborosi címet is akart szerezni Péter érsek számára, ám a pápa nem tudta, vagy inkább politikai megfontolásokból nem akarta teljesíteni a király kérését.¹¹⁸ Váradi érsek-főkancellárként tehát az 1480-as évek elejére került az országos politika, a királyi tanács közelébe.

Váradi királyi tanácsi szerepléseit, ahogy másokét sem, ahogy már utaltam rá, a relációk alapján nem lehet nyomon követni. Azt, hogy kik szerepeltek a királyi tanácsban a fennmaradt, úgynevezett „tanácslisták” segítségével tudjuk megállapítani. Ezek a tanácslisták persze nem a szó modern értelmében vett jelenléti ívek, hanem olyan ítéletlevelek, nemzetközi szerződések, amelyekben a döntéshozatal tényleges résztvevői vannak megnevezve, illetve pecsétjük igazolja szerepüket. A későközépkori magyar tanácslistákat és a királyi tanács működését Kubinyi András dolgozta fel.¹¹⁹

Váradit mint kalocsai érseket és főkancellárt a királyi tanácsban tagság illetve meg, ám az 1480-as években mindössze két esetben találkozunk szereplésével. 1481-ben a királyi tanács Báthory István országbíró vezetésével a Perényiek és a király édesanyja, Szilágyi

¹¹⁵ BÓNIS, *Jogtudó*, 229.

¹¹⁶ „Kevéssel ezelőtt befejezte életét György kalocsai érsek... helyére az uralkodó Pétert, e nyílt és éles elméjű, embert állította.” (BONFINI, *Magyar történelem*, 4.5.290, Ford. KULCSÁR P.); 1480 szeptemberében Váradi Péter már érsek-főkancellárként szerepel egy oklevélben: FRAKNÓI, *Váradi*, 495, 3 lj.

¹¹⁷ FRAKNÓI, *Váradi*, 495-496.

¹¹⁸ u.o. 501.

¹¹⁹ A Mátyás- és Jagelló-kori tanácslistákat tartalmazó oklevelek felsorolása: KUBINYI, *Bárók*, 197-201.

Erzsébet közötti, régóta húzódó perben ítélezett. A döntés lényegében Mátyás anyjának kedvezett, de a korábbiakhoz képest a Perényi István által fizetendő vérdíj összegét is csökkentették. A per az 1471-ben Mátyástól elpártolt, a régi arisztokráciához tartozó Perényi-család megbüntetésére irányuló királyi intézkedéssorozat része volt, amely a következő években, Corvin János trónöröklésének előkészítése idején érte el csúcspontját.¹²⁰ Hogy Váradi Péternek milyen szerepe volt a döntés meghozatalában, nem tudjuk pontosan, de mivel a király egyik legfontosabb bizalmasa volt, neki is része lehetett benne.

Váradi következő ismert, az előző királyi tanácsihoz mérhető szereplésekor királyi felkérésre ítélezett bírótársaival együtt. Az 1481-es országgyűlésen egy régóta húzódó tizedper került napirendre, amely a veszprémi káptalan és bizonyos Somogy megyei plébánosok között zajlott, immár évszázadok óta. A plébánosok a tizednegyed veszprémi káptalant illető felét saját maguknak kívánták megtartani és királyi oklevelekkel, pápai bullákkal akarták igazolni eljárásukat. A király, ahogy az ítéletlevél beszámol róla, Péter kalocsai érsekre és név szerint felsorolt bírótársaira bízta az ügy alapos kivizsgálását.¹²¹

A magyar egyház fontos méltóságviselői ültek a testületben: Nagylucsei Orbán győri püspök, Báthory Miklós váci püspök, Mihály milkói püspök, az esztergomi egyházmegye gubernátora, Kálmáncsehi Domokos székesfehérvári prépost és Gergely, az esztergomi ferences rendház vezetője. Váradinak valószínűleg volt beleszólása bírótársainak kiválasztásába. Nagylucsei mind Mátyás királlyal, mind pedig Váradival jó viszonyban volt, mivel korábban együtt részesültek birtokadományban. Az esztergomi gubernátor, az egyháztartomány törvényes vezetője sem hiányozhatott. Gergely *custos* pedig talán Mátyás obszerváns gyóntatójával lehet azonos, akit 1483-ban a nyitrai püspökségre terjesztett a Szentszék elé. Ő tehát szintén a király bizalmi embereként szerepelt az ügyben.¹²² Báthory Miklós váci püspököt szoros baráti szálak fűzték Váradi Péterhez, akivel 1490 után is sok levelet váltottak, emellett Váradival újplatonikus kapcsolatai is összekötötték. Mindketten kapcsolatban voltak Marsilio Ficínóval, a neves humanistával, a későközépkori újplatonikus filozófia legjelentősebb képviselőjével is. Minden bizonnyal a közös tudományos érdeklődés, továbbá a személyes barátság miatt választotta bírótársául Váradi a váci püspököt. Kálmáncsehi Domokos székesfehérvári prépost is humanista műveltségű tagja volt a társaságnak. Egykor ő is Váradról, Vitéz János környezetéből indult útjára, és, ahogy a

¹²⁰ 1481. május 18. MOL DL 16236. (Ítéletlevél) Idézi: KUBINYI, *Bárók*, 25 sz., 199.; A per feldolgozása: TRINGLI, *Perényiek*, 175, 187.

¹²¹ Az oklevél II. Lajos 1516-os átiratában maradt fenn. Kiadása: KOVACHICH, *Supplementum*, II, 375-390.

¹²² A királyi folyamodvány szövege: *MKL*, II, 164 sz., 277-278.

tanulmányom elején közölt levél is bizonyítja, szoros barátság fűzte az érsekhez.¹²³ Váradi vele is tartotta a kapcsolatot az 1490-es években is.

Az ügyben a király, a nevében megfogalmazott ítélet szerint, nemcsak az érsek vezette testület jelentését vette alapul, hanem a bemutatott oklevelek alapos megvizsgálása után mondta ki a somogyiakat elmarasztaló ítéletet. A valóságban azonban nyilván a „*mind egyházi, mind világi jogban járatos*” tagokból álló, Váradi vezette bírói testület véleményét fogadta el. A bíróság a somogyiak okleveleit nem találta elfogadhatónak: IX. Bonifác állítólagos bulláját, mind külső, mind belső formai jegyek alapján mondták hamisnak. Érdekes, hogy az ortográfián és grammatikán kívül leginkább a bulla veszprémi egyházmegye főpapjait és káptalanát becsmérlő kifejezéseit: “*zsarnokok, szegény plébánosok elnyomói (tyrannos, oppressores pauperum plebanorum)*” kifogásolták. Ezt a kifogást az ülnökök és Váradi humanista beállítottsága is motiválhatta, mert a humanista stílusban megírt művekben vagy a diplomáciai levelekben általában kerültek az éles megfogalmazásokat. A somogyiak egy Zsigmond privilégiumának mondott oklevelet is bemutattak, amely IV. Béla állítólagos adománylevelét írta át. Ezt az oklevelet is hamisnak nyilvánították, de nem formai, hanem logikai okokból. A veszprémi káptalan által felmutatott, ugyanezen uralkodóktól származó iratokat valódinak ismerték el, ezért kizárták, hogy a két király a somogyiaknak adott kiváltságaiban előző ítéleteivel homlokegyenest ellenkező jogokat biztosított volna. A plébánosok újabb bizonyítékát, Zsigmond király egy oklevelét sem fogadta el a Váradi vezette testület, mert abban a király megyei *assessorok* (ülnökök) esküje alapján adta nekik a tizednegyed teljes összegét. A megyei tisztségviselők esküjét vagy ítéletét pedig a tized ügyében a bíróság véleménye szerint nem vehette volna Zsigmond király figyelembe.

Mindenesetre a Váradi vezette humanistákkal kibővült testület alaposan mérlegelt diplomatikai és jogi szakvéleményt alkotott. A szakértői “*ad hoc*” bizottság véleménye alapján a király elutasította a plébánosok kérését. Az ügynek ezzel még korántsem lett vége: a plébánosok a Mátyást követő uralkodóknál is szinte évről évre fellebbeztek.

Váradi Péter tehát kevés alkalommal szerepel a fennmaradt tanácslistákon vagy az azokhoz hasonló forrásokban. Ennek az lehet az oka, hogy érseki működése viszonylag rövid ideig, mindössze három-négy évig tartott, de a források esetlegesen hiányos fennmaradásával is magyarázható. A tanácsi határozat és a tizedperben kiadott szakvélemény azonban bizonyítja, hogy fontos szereplője volt Mátyás udvarának. Amellett, hogy Mátyás bizalmasa volt kalocsai érsekként, az esztergomi érsek, Aragóniai János külföldi tartózkodása miatt a magyar egyház vezetőjének is számított.

¹²³ Lásd dolgozatom 13. oldalán!

Ahogy említettem, egy rövid ideig a személyes jelenlét királyi bíróságának vezetője is volt személynökként 1483-1484 között. 1483-ban már őt bízta meg a király, hogy a nyulak-szigeti apácák javainak védelméről gondoskodjon.¹²⁴ Bónis György feltételezése szerint személynöki működéséhez kapcsolható egy érdekes kísérlet. A személynök beosztottjai, az ügyekben ténylegesen eljáró ítélmesterek többsége addig a magyar jogi rendszert alaposan ismerő, de egyetemi képzettséget nem szerzett, gyakorlati szakember volt. 1483-ban viszont egy oklevélben feltűnik egy itáliai származású, kettős jogi doktorátust viselő, rejtélyes ítélmester, „*Justinianus doctor*”. Bónis György azonosítása szerint Giustiniano Cavitelliről lehet szó, aki az 1470-es évek második felében lépett Mátyás király szolgálatába. Korábban több itáliai fejedelem alkalmazásában állt már. Ítélmesteri működése mindössze néhány hónapig tartott, mert elragadta a halál. Bónis szerint Váradi Péter nevezte ki őt. Újírtásának célja az volt, hogy egy kánon- és világi jogban jártas ítélmester kinevezésével római jogi elemekkel modernizálja a magyar szokásjogon alapuló személynöki bíraskodást.¹²⁵

Azt véleményem szerint nehéz eldönteni, hogy Váradit vagy Mátyás királyt mi vezette Cavitelli kinevezésében. Az is lehet, hogy politikai okok voltak a háttérben, de Bónis feltételezését sem zárhatjuk ki. Váradi talán még Itáliából ismerte őt, Mátyás pedig már korábban meggyőződhetett hűségéről, mert régóta szolgálatában állt. A király vagy Váradi döntését az is motiválhatta, hogy kedvében akartak járni Ascanio Sforza milánói hercegnek, aki korábban Cavitelli egyik munkaadója volt. Ezt az is valószínűvé teszi, hogy a herceg, értesülvén Cavitelli váratlan haláláról, annak özvegyét és gyermekeit Mátyás király oltalmába ajánlotta.¹²⁶

Váradi magyar belkormányzati ügyekben játszott szerepének felvázolása után most térjünk rá diplomáciai szolgálataira!

c, Váradi Péter mint Mátyás király levélírója

Azok az oklevelek, ahol Váradi Péter neve, mint referensé szerepel, noha szövegük többségét valószínűleg ő fogalmazta, nem tekinthetők önálló irodalmi alkotásoknak. Az oklevelek ugyanis mint jogbiztosító iratok szigorú formulákhoz kötöttek voltak. Már említettem, hogy a királyi titkárok fontos feladata volt az is, hogy uralkodójuk nevében diplomáciai leveleket írjanak. Egy ilyen levél kapcsán a szerzőnek már nagyobb mozgástere

¹²⁴ ELTE-EK *Coll. Kapr. B. Tom. XVIII.*, 42. sz.

¹²⁵ BÓNIS, *Jogtudó*, 268-269.

¹²⁶ *Dipl. Eml. III*, 31. sz., 35.

volt, mint egy oklevél esetében, mert a címzettek személye és a témák sokfélesége megkövetelte az egyedi fogalmazást.

Az 1471-es, Mátyás elleni összeseküvésig sok, művészien megfogalmazott levél került ki a kancelláriából, amelyek Vitéz János, majd Janus Pannonius munkái voltak. Az összeesküvés bukása után egyre több, viszonylag egyszerű stílusban írt levelet találunk, amelyek arra utalnak, hogy maga a király fogalmazta őket. A Mátyás-levelezést összegyűjtő Fraknói Vilmos szinte minden ebből a korszakból származó latin nyelvű levelet, továbbá jó néhány német nyelvűt is közvetlenül Mátyás királynak tulajdonított. Mátyás levelezésben való aktív közreműködését a humanista kancelláriai tisztviselőkkel szembeni bizalmatlanságával indokolta. A leveleket stiláris szempontok alapján osztályozta. Szerinte az 1472 és 1490 között fennmaradt levelezés majd háromnegyed része *„olyan, mely tartalmában és formában egyaránt az ő egyéniségének és a tőle származásnak jeleit tünteti föl.”*¹²⁷ Fraknói sajnos egészen pontosan nem fejtette ki, hogy mit értett ezen stílusjegyek alatt. Említett néhány jellegzetességet, például az indulatos stílust vagy néhány hungarizmusnak tűnő megfogalmazást, de véleményét filológiai bizonyítékokkal nem támasztotta alá. Úgy tűnik, hogy számára az volt a döntő, hogy a levél egyszerű stílusban írt levél volt-e, vagy pedig humanista stílusban szerkesztett, retorikailag gondosan felépített episztola.

Ilyen, humanista módra írt levelet valóban keveset találunk az 1470-es évek második felének fennmaradt levelei között. Ennek ellenére valószínűtlen, hogy Mátyás egyedül fogalmazta volna meg szinte az összes diplomáciai levelet. A király valóban aktívan bekapcsolódott a diplomáciai munkába, amelyben nemcsak bizalmatlansága, hanem a császári trón megszerzésére irányuló személyes ambíciói és a humanista műveltség iránti elkötelezettsége is befolyásolhatta.

Azt, hogy a levelek között kevesebb az ékes stílusban megírt humanista mű nemcsak a király erős hatásával, hanem az 1470-es 1480-as évek élénk diplomáciai tevékenységével is magyarázhatjuk. Ekkor kezdődött újra Mátyás király háborúja III. Frigyes ellen, továbbá a török-kérdés végleges megoldására is több lehetőség kínálkozott. Például Uzun Hasszán perzsa sah támogatása vagy a trónkövetelő, Dzsem török herceg kijátszása a szultán ellen.

Ahogy láttuk, Váradi működési idejében a királyi udvarban és a kancelláriában több humanista műveltséggel rendelkező személy tevékenykedett, akik bizonyára a király segítségére voltak. A sok külpolitikai esemény közepette, amelyek szinte azonnali cselekvést igényeltek, nem mindig volt idő és nem is mindig volt szükség gondosan szerkesztett levelek

¹²⁷ FRAKNÓI, *Levéltár*, XXXIII.

írására. Néha azonban egy-egy igazi, ékes stílusban megírt levél is kikerült a kancelláriából vagy a király környezetéből. Mivel a diplomáciai leveleket a király nevében fogalmazták és a kancelláriai jegyzetek is ritkák, főleg azért, mert a levelek többsége nem eredetiben, hanem különböző másolati kötetekben maradt fenn, nehezen tudjuk pontosan meghatározni a szerzők körét. A leveleskönyvek összeállítói inkább a levelek tartalmára, mint külső jegyeinek reprodukálására törekedtek, így gyakran nemcsak a jegyzeteket hagyták el, hanem a címzést is, sőt gyakran a dátumot vagy a leveleket záró formulákat is.¹²⁸

Váradai Péter működésének idejéből hat olyan levelet ismerünk, amelyen a *P. secret.*, azaz *Petrus secretarius* (Péter titkár) vagy a későbbiekben *Petrus secretarius cancellarius* (Péter titkos kancellár) jegyzetek szerepelnek. Ezekre, mint Váradai Péter alkotásaira, először Gerézdi Rabán hívta fel a figyelmet, aki tartalmi és formai szempontból még jó néhány levelet Váradai nevéhez kapcsolt.¹²⁹ Mivel a többi levél szerzőségének megállapításánál óvatossá kell lennünk, érdemes újból megvizsgálnunk, hogy kik jöhetnek szóba Váradin kívül mint levélírók azok közül, akik ebben az időszakban Mátyás kancelláriájában tevékenykedtek.

Váradai Péter királyi titkári tevékenysége, ahogy említettem, 1474-ben kezdődött és további kancelláriai működése egészen 1484-es fogságba vetéséig tartott. Mint királyi titkár állandóan uralkodója mellett tartózkodott, elkísérte hadjárataira, az ország különböző részeibe. A diplomáciai levelek írása éppen egy ilyen közreműködőt igényelt, aki állandóan a király környezetében volt, hogy egy-egy gyorsan felmerülő problémára azonnal tudjanak reagálni. Néha a titkárokon kívül a kancellária vezetői is részt vehettek a levelek és diplomáciai iratok fogalmazásában, különösen olyan esetekben, amikor fontos szerződéseket vagy ünnepélyes gratuláló leveleket kellett megfogalmazni. A korábbiakban már számba vettem, hogy kik tevékenykedtek Mátyás kancelláriájában az 1470-es 80-as években. A vezetők többsége a mindennapi ügyek intézésében nem vett részt, csak a címet viselte. Közülük csak néhányan jelenthettek kivételt, például Rangoni Gábor, Karai László alkancellár, esetlegesen Handó György, akik műveltségük vagy tapasztalatuk miatt szerepeltek különböző udvari feladatok megoldásában.

Közülük az alkancellári címet és személynöki tisztséget viselő Karai László budai prépost személynöki tisztségével volt elfoglalva, oly annyira, hogy 1476-tól már nem is használta alkancellári titulását, ezért nem volt ideje diplomáciai kérdésekkel foglalkozni.¹³⁰

¹²⁸ A Mátyás-levelezés szöveggyűjteményének összefoglalása: CSAPODI, *Szöveggyűjtemény*, 67-88.

¹²⁹ GERÉZDI, *Humanista*, 317-319.

¹³⁰ BÓNIS, *Jogtudó*, 228-229.

Váradai Péter szintén királyi titkári címet viselő kollégái, Horváth István és Ducskó prépostok csak kevés, elsősorban belügyekkel kapcsolatos oklevélen szerepelnek, így valószínű, hogy a diplomáciai levelek írásában kevésbé vettek részt.¹³¹ Váradai Péternek tehát az 1470-es évek második felének diplomáciai levelezésében komoly részt kellett vállalnia. Természetesen egy ember nem intézhette egyedül az egész levelezést. Néhány kancelláriai jegyzetet viselő levélben olyanok is szerepelnek, akik nem tartoztak a kancellária személyzetéhez, mégis a király környezetében voltak és diplomáciai megbízatásokat teljesítettek, például Stein György, aki egy kancelláriai jegyzetben németnyelvű levél referenseként szerepelt.¹³² A németnyelvű iratok fogalmazásában valószínűleg állandóan részt vett. 1480 körül, amikor Váradai Péter titkos kancellári címet szerzett, Bakócz Tamás követte őt a királyi titkári tisztségben, aki már évek óta a kancelláriában dolgozott, elkísérte Mátyást 1474-es boroszlói hadjáratára is.¹³³ Alkalmanként ő is részt vett a király levelezésében, noha nem viselt még ekkor méltóságot. Miután átvette Váradai titkári helyét, sok levelet ő fogalmazott meg.

Így, a *P. secret.* kancelláriai jegyzetet viselő leveleken kívül, amelyeket biztosan Váradai fogalmazott, óvatossá kell lennünk a szerzőséget illetően. Mint királyi titkár valóban ő fogalmazhatta a levelek többségét, de mint láttuk, nem minden jobb stílusú levél származhat tőle.

A következőkben a 1470-es 1480-as évek bő levélterméséből mutatok be néhányat, amelyek talán Váradai Pétertől származhatnak. A levelek kiválasztásánál Gerézdi említett felsorolásából, további Váradai későbbi levélstílusának ismerveiből indultam ki, amelyekről még lesz szó dolgozatomban Váradai-leveleskönyvvel foglalkozó fejezeteiben.

Saját nevében írt, későbbi leveleire jellemző, hogy kortársaihoz képest viszonylag ritkán alkalmazott antik és szentírás idézeteket, ám azokat mindig a megfelelő helyen, konkrét céllal használta. Korának neves humanistája, Beroaldo pedig a nyelvi leleményt, a sokszor ironikus, merész megfogalmazásokat dicsérte levélírói stílusában. Későbbi, azonos témában írt leveleit pedig gyakran azonos gondolati váz és kész panelek segítségével alkotta meg. Ezek a jellegzetességek a Mátyás király nevében írt levelekben is felfedezhetőek.¹³⁴

A levelek témájukban természetesen a mátyási külpolitika fő irányaihoz kapcsolódnak. Mátyás királyt a török elleni harc szervezése, ennek kapcsán Uzun Hasszán perzsa sah, majd Dzsem herceg támogatása és a III. Frigyes császár elleni háborúja foglalkoztatták leginkább ezekben az években. A III. Frigyessel szembeni ellentétek

¹³¹ KUBINYI, *Államszervezet*, 95.

¹³² *MKL I*, 215 sz., 303-304.

¹³³ BÓNIS, *Jogtudó*, 230.

¹³⁴ Lásd dolgozatomban *Váradai Péter levélírói stílusa* című fejezetében, a 158. skk. oldalakon!

Beckensloer János szökése kapcsán élesedtek ki, aki ellen a király számtalan levelet fogalmazott és fogalmaztatott meg. Beckensloer ugyanis arra törekedett, hogy megtarthassa esztergomi érseki székét vagy cserébe megkapja a passauai püspökséget, amelynek egyelőre koadjutora lett.¹³⁵

Talán már Váradi munkája volt egy 1474 decemberében írt levél, amelyben Mátyás király immár sokadszorra a török elleni fellépésre sürgette a német választófejedelmeket. A gondosan szerkesztett levélben a királyi és a császári méltóságra utaló, középkori jogfelfogást tükröző leírásokat találunk. Mátyás király már többször fordult III. Frigyes császárhoz, aki „...*Christiani imperii caput, et cui ex ipso imperiali officio singulariter incumbit religionem Christianam defendere. (a keresztény világ feje, és akinek magából császári méltóságából következően különösen kellene védelmeznie a keresztény hitet.)*” A király korábbi kérései nem teljesültek, noha mindent megtett Mátyás, „*quod ad catholicum regem et Christianae religionis ferventiolem pugilem pertineat (ami egy katolikus uralkodó és a kereszténység elkötelezett harcosának kötelessége.)*”

A levélben olyan klasszikus csengésű kifejezések vannak mint az ellenség „*propriis Laribus (saját házi istenei földjén)* győzhető le vagy „*Deum, celum terramque invocare cogimur in testes (az Istent eget és a földet vagyok kénytelen tanúsággul hívni)*.” A levél végén, szinte *peroratioban* foglalta össze a szerző mondandóját: „*Non ulterius verbis, non tractatibus est insistendum, nunc opus est armis, nunc defendanda sunt nostra. (Se további szavakra, se tárgyalásokra nem szabad időt pazarolni, most a fegyverekre van szükség, most meg kell védeni a magunkét.)*” (Ford. Véber J.)¹³⁶

A „*Nunc opus est armis*” kifejezés Ovidius *Remedia amoris*-ának 675. sorának kezdő szavai. A két szövegnek ugyan tartalmában nem sok köze van egymáshoz, de a nyomatékos szófordulat a szerző fejében járhatott, amikor megírta levelét.

A levél egyik antik csengésű kifejezése, a „*propriis Laribus*” a királyi kancellária egy másik „termékében” is feltűnik, amelynek egykorú másolatát a bécsi *Haus- Hof- und Staatsarchiv* őrizte meg. 1479-ben Boldizsár szerémi püspök és Szentgyörgyi és Bazini Zsigmond indultak a német birodalmi gyűlésre.¹³⁷ A gyűlés azonban még azelőtt feloszlott, hogy megérkeztek volna. Frigyes tárgyaló delegációjának vezetője, Haug von Wartenberg újabb gyűlést hívott össze, ám csak kevés követ érkezett, akik nem rendelkeztek felhatalmazással a tárgyalásokra. A két magyar követ azonban lehetőséget kapott arra, hogy

¹³⁵ NEHRING, *Donauraum*, 132-136.

¹³⁶ *MKL I*, 212 sz., 297-299.

¹³⁷ Követjárásuk politikai hátteréről: NEHRING, *Donauraum*, 114 skk.

előadják mondandójukat. Terjedelmes, latin nyelvű szónoklatot intéztek a küldöttekhez, amelyben felhívták őket a tárgyalások folytatására. A beszéd szövegét valószínűleg ezután küldték szét a távollévő rendek számára. A beszédben szóltak Mohamed szultánról is, akit az alábbi érzékletes képekkel festettek le:

„declarando moderni Turcorum principis Maometis scilicet ingentem potenciam et quod suos maiores modi inimici bellis impiis superabat, diximus de eius Christi fidelibus dominandi insatiabili cupidine immo in eorum sanguine lavandi rabie...(bemutattuk a jelenlegi török szultán, Mohamed hatalmas erejét és azt, hogy saját rokonait hogyan győzte le ellenség módjára kegyetlen háborúban, beszélünk az ő keresztények feletti uralmára irányuló kielégítetlen vágyáról, sőt örült szándékáról, hogy az ő vérükben fürödjön.)” (Ford. Véber J.)

Ellene a király egyedül nem veheti fel a harcot, ezért ügyeljenek a rendek, nehogy *„propriis Laribus (saját házi isteneik földjén)”* kelljen a szultán erejét megtapasztalniuk.¹³⁸ Első látásra úgy tűnik, hogy ezt a beszédet nem kapcsolhatjuk Váradihoz vagy a királyi kancelláriához, mégis, ha figyelembe vesszük a kor diplomáciai szokásait, láthatóvá válik az összefüggés. A Mátyás-, Jagelló-kor magyar diplomatái ugyanis a kevés fennmaradt követutasítás, vagy ahhoz hasonló forrás tanúsága szerint kimerítő utasításokat kaptak a tárgyalásokra vonatkozóan.¹³⁹ Egy, éppen a Váradi-leveleskönyvben megőrzött, a török szultán udvarába küldendő követ számára összeállított utasításában pontosan le van írva, hogy a követ milyen taktikát folytasson, a szultán válaszaira milyen viszontválaszokat adjon.¹⁴⁰ Nagyon is valószínű, hogy a két követ gondosan előre megfogalmazott, csak néhány helyen alakítandó beszédvázlattal érkezett. Mivel 1479-ben már Váradi irányította a kancelláriát, a beszéd fogalmazványának elkészítésében biztosan szerepet játszott.

A következő említésre érdemes levél szintén 1474-ből származik és Kázmér lengyel királynak szól. Mátyás király Uzun Hasszán perzsa sahot, mint a török ellen felhasználható szövetségest ajánlotta a lengyel király figyelmébe. A levélben az alábbi, Váradi Péter későbbi stílusára jellemző, merész szófordulatot találjuk:

„a Deo opportunitas profertur, qui inimicos nostros cum inimicis fidei castigat et deturbat, atque et qui merito ruine et exterminio omnes tradendi sumus, et Grecorum more in fabula vertendi, si Grecam fecerimus (quod non permittat Deus) secuti negligentiam et

¹³⁸ HHStA, Fridericiana 4. doboz, f. 87-90. Az iratnak a MOL DF-ben nincs fotómásolata. A követek által tartott beszéd szövege több példányban is fennmaradt. Karl NEHRING egy másik, Münchenben őrzött kódexből idézte. (NEHRING, *Donauraum*, 117.)

¹³⁹ A kor élénk diplomáciai tevékenységéhez: FÓGEL, *II. Ulászló*, 106 skk.

¹⁴⁰ Lásd dolgozatom 139-140. oldalain!

ingritudinem. (Istentől olyan lehetőségünk adatott, hogy ellenségeinket a hit ellenségeivel törli és pusztítja el, és mi, akik mindannyian méltóak vagyunk a pusztulásra, görög módra mesébe illenénk (amitől mentsen meg az Isten), ha görög hanyagságot, vagy hálatlanságot mutatnák.)” (Ford. Véber J.).¹⁴¹ Itt a mesék említésével a szerző talán az antik görög mesékre, másrészt az újabb görögökre, azaz a bizánciakra, rajtuk keresztül pedig a „skizmatikus”, ezért a középkorban megbízhatatlannak tartott ortodoxokra utalt.

Szintén a török elleni harcra buzdítja a Szentszék az a levél, amelynek fogalmazására Mátyás király már erős hatást gyakorolt. A levél azért érdekes számunkra, mert a királyi titkár mindennapi fáradtságos munkájába is bepillantást enged. A levelet Szabács ostroma közepette írták:

„Datum in obsidione castelli Sabbatz, sub sigillo meo anulari, ... raptim, prout potuit hoc obsidionis tempore in multis et maximis occupationibus nostri celeri manu secretarii nostri inter nives et frigora tanta res expediri. (Kelt Szabács várának ostroma közben gyűrűs pecsétemmel megerősítve... sebtiben, csak ahogy az ostrom idején rengeteg és nagy elfoglaltságaink közepette, hóban és fagyban papírra vethette titkárom ezt a fontos iratot.)” A sietséget a király felháborodása indokolta. Mátyás az ostrom közben kapott olyan tartalmú pápai leveleket, amelyek még nagyobb erőfeszítésekre sarkallták a törökkel szemben. A király valószínűleg nem tette felháborodását, amikor megkapta a pápa korholó levelét. Elősorolta, hogy mindig is hű szolgája volt a pápának, de az eretnekek elleni harc is nagyon lekötötte. Felháborodásában ezt írta: *„Supplico sanctitati vestre, ne graviter a me accipiat, quod ita nude, ita aperte explico mentem meam sanctitati vestre. (Nagyon kérem, ne vegye zokon szentséged, amiért ilyen pőréen s őszintén föltárom gondolataimat.)*” (Ford. Boronkai I.) Ebben az esetben a király mellett álló titkárnak, azaz Várad Péternek valóban nem volt lehetősége arra, hogy saját, visszafogottabb stílusát használja.¹⁴²

Szintén a török kérdéssel kapcsolatos az a levél, amelyben Mátyás a Szentszék segítségét kérte az elpusztított déli végek benépesítésére. A drámai, érzékletes leírás alapján, noha Fraknoi Mátyás király művének tartotta, képzetesebb, gyakorlottabb szerzőt feltételezhetünk. A levél szerzője érzékletes képekkel festette le azok problémáját, akiknek feleségét, férjét ragadta el a török:

„quorum alii ab uxoribus per Thurcos abductis privati, viri uxorum, uxores vero maritorum casum miserabilem lamentantes, sicque orbi maritali consortio atque de vita vel morte sociorum incerti non sinuntur in matrimonio ... copulari. (A férjek a feleségeik, a

¹⁴¹ MKL I, 213 sz., 300-301.

¹⁴² MKL I, 229 sz., 325-330; MHL 114 sz., 245-249.

feleségek pedig férjeik szerencsétlen sorsát siratják; nem házasok többé, de párjuk élete, vagy halála felől bizonytalanok, ezért nem hajlandók új házasságot kötni.)”

A király azt kérte, hogy az ellenséges területeken elfogottakkal telepíthesse be a néptelenné vált vidékeket. Mindezt azért, „*ut adiuvemus ... eo facilius hoc regnum, quod tanquam Christianitatis antemurale, omnes maiores Turcorum impetus, antequam ad alios penetrent, continuo excipit* (hogy feltámasszuk ezt a feldúlt, kifosztott országot, amely a törökök összes rohamát mindannyiszor a kereszténység védőbástyájaként fogta fel.)” (Ford. Ballér P.)¹⁴³

A következő, 1480-ban kelt, ismét igényesebb szerzőt feltételező levél egy új műfaj, már félig-meddig a haditudósítás műfajába tartozik. Mátyás király arról számolt be a pápának, hogy hadait a Stájerországot fosztogató török ellen vezeti, közben arra is kérte a pápát, hogy tartsa tiszteletben a magyar király főkegyúri jogát. A pápa kérésére Mátyás hadai megkísérelték, hogy a portyázók útját állják. A bevezető mondatot az „*illos itineribus intercludere*” alliteráció ékesíti. A kezdő „i” betűk pergőbbé teszik a mondatot és bevezetik a hadi események leírását. A király hadai megpróbálták utolérni a török portyázókat, de azok nagy része elmenekült:

„*cum ipsi de nostro apparatu certiores facti sunt, magnis itineribus diurnis nocturnisque sic avolaverunt, ut vel alitibus vix fuisset possibile illos pervenire* (... amint érkezésünkről tudomást szereztek, éjjel-nappal menetelve úgy nekiiramodtak, hogy szárnyakkal sem érhattük volna utol őket.)” A többi hadmozdulat leírásában is liviusi csengésű kifejezést találunk: „*castra posita; traiecto flumine* (letáborztak; a folyón való átkelés után).” A szerző kitér III. Frigyes „hálátlanságára” is, aki „*quod affirmabant, serenissimum dominum Romanorum imperatorem more solito conari nos in tam sancto Christianitatis opere perturbare ...* (a római császár ökegyelmessége szokásához híven éppen azon mesterkedik, hogy szent, keresztény feladatunk teljesítésében akadályozzon minket.)”

Mátyás király azonban a pápa kérésére a kereszténység védelme érdekében ismét a török ellen fordult.

„*Nos quidem etsi rebus privatis valde urgeremur, tamen pro publico fidei negotio, ad quod nos sanctitas vestra per passionem domini nostri et per viscera misericordie eius obtestatur, statuimus omnia praetermittere ...* (Noha magánügyeink igen szorongatnak bennünket, mégis elhatároztuk, hogy a hit közös ügye ügyéért, amelyre Szentséged Urunk megváltó szenvedésére utalva hivatkozott, mindent félreteszünk)

¹⁴³ MKL II, 33 sz., 50-52; BALLÉR, Mátyás levelei, 61 sz., 118-119.

A szerző még egy szentírási idézettel is nyomatékosította mondandóját, azaz, hogy Mátyás és királysága a végsőkéig ki fog tartani, amennyiben a pápa és a keresztény világ támogatását maga mögött tudja:

„nos cum sanctissimo illo rege et propheta David dicemus: Persequar inimicos meos et comprehendam illos, et non convertar, donec deficiant ... (Dávid királlyal és prófétával együtt mondjuk majd: „Követni fogom ellenségeimet, legyőzöm őket és nem fordulok vissza addig, amíg egy is van belőlük.”)” (Psalm. 17.38.)

A levél további részében viszont azt hangsúlyozta, hogy Magyarország egyedül nem viselheti tovább a terheket. Kitért a III. Frigyes és Mátyás közötti, a pápa által szorgalmazott békekötésre is. Prospero Cafarelli ascolei püspökkel, a pápa III. Frigyeshez küldött követével Mátyás nem volt megelégedve, amit azonban a levél írója ügyesen dicséretbe burkolt:

”respondemus ... ipsum dominum Asculanum videri nobis hominem doctum et prudentem ac optime expertum ad res gerendas sanctitatis vestre (szerintiünk ez az ascolei úr tanult, bölcs és igen járatos szentséged ügyeinek intézésében.)”. Azonban igen szelíd lelkű ember, ismét a Szentírás szavaival: *„Discite, inquit a me, quia mitis sum et humilis corde”* (Tanuljatok tőlem – úgymond – mivel szelíd vagyok és alázatos szívű.). (Ford. Ballér P.). Ezzel a kétes értékű dicsérettel vezette be a király kérését, hogy a pápa küldjön egy új, határozott, pontosabban a királynak jobban megfelelő követet.¹⁴⁴

A következő, talán szintén Váradhoz köthető levél 1480 decemberében kelt. Két, szinte egyidejű, a török feletti győzelemről számolt be Mátyás király a pápának. A török portyázók Stájerország „szokásos” feldúlása után éppen hazafelé tartottak sok keresztény foglyot hurcolva magukkal. Mátyás király, noha ellensége, III. Frigyes alattvalóiról volt szó, együtt érzett velük, ezért úgy határozott, beavatkozik. Az erről szóló mondatban ismét alliterációval nyomatékosította a szerző mondandóját: *„calamitati compatiens, convocatis”*. A kemény k-hangok a helyzet komolyságát mutatják. Ám a királyi hadak, mivel hidat kellett verniük a Száván, nem tudták utolérni a törököket. Mátyás király ezután úgy döntött, hogy betör Boszniába. Célja a zsákmányszerzés mellett a török gyengítése volt.

A hadmozdulatokat ismét élénk színekkel festette le a szerző: *„nec prius nostrorum adventus significari incolis eius regionis potuit, quam ipsi adessent, et vulneratis ipsorum consociis, tunc primum conspicarentur nostrorum presenciam; unde et vastata depopulataque omni provincia, nostri ingentia spolia adepti sunt, parumque abfuit, quin bassa Dawth, dominus Romanie provincie, in ipso sub cubili unacum filio caperetur. (A mieink jöttét nem is tudták előre megjelentetni a terület lakosságának, csak amikor már ott voltak, társaik sebein*

¹⁴⁴ MKL II, 43 sz., 65-70; BALLÉR, Mátyás levelei, 62 sz., 120-124.

vették észre a mieink megjelenését. Ezért azután az egész tartományt végigdúlták, hatalmas zsákmányt ejtettek, s kicsibe múlt, hogy Daud basát, a vlachok országának urát is – fiastul – ágyán fekve foglyul nem ejtették.)”

A pergő csataleírásból nem hiányoznak naturalisztikus részletek sem:

„*captivos quoque omnes, quorum ingens multitudo erat, coacti sunt nostri, quo expeditiores ad pugnam fierent, ... secare per medium et usque ad unum dividere per ilia.* (A foglyokat is valamennyit, pedig igen nagy tömegben voltak, hogy akadálytalanabban harcolhassanak, kénytelenek voltak mindjárt a törökök feltűnésekor felkoncolni és mind egy szálig lemészárolni.)”. A portyázók elleni ellencsapás mellett a levél beszámolt Kinizsi újabb győzelméről is, aki királyi sajkások segítségével hajózott le Szendrő alá és pusztította Szerbiát. Krusevác mellett vízi csata bontakozott ki:

„*naves Turcorum, que septem et decem nostrorum naves celeritate illa navali invaserant, duas nostrorum naves abripuerant, quas sic abreptas nostri insecuri et illas recuperaverant, et insuper navibus submersis, quindecim reliquas cum universis Turcis, qui in eis fuerant, asportarunt, atque sub conspectum capitanei nostri trecenta Turcorum capita, ut erant recens amputata, posuerunt.* (gyors rajtaütéssel a törökök megtámadták a mi tizenhét hajónkat, kettőt megcsáklyáztak közülük, és magukkal ragadták. A mieink azonban üldözőbe vették őket, visszaszerezték ama kettőt, ráadásul elsüllyesztették a törökök hajóit, a maradék tizenötöt pedig magukkal ragadták a rajtuk lévő összes törökkel együtt, és kapitányuk lába elé tették annak a háromszáz töröknek a fejét, akiket frissen vágtak le.)” (Ford. Boronkai I.)¹⁴⁵

Nem sokkal későbbi, 1480. decemberében kelt az első olyan levél, amelyen már a Váradi Péter szerzőségét igazoló kancelláriai jegyzet is fennmaradt. Mátyás király nevében a szerző a magyar egyházszervezetben túlságosan sok, pápai *exemptio*val rendelkező egyháziról ír. Sok főpap ugyanis különböző szentszéki címek birtokában megtagadta az engedelmességet megyéspüspökének, és semmibe vette a király főkegyúri jogát is. Váradi súlyos szavakkal vezette fel a problémát a levél *exordium*ában:

„*Multa et magna ac in dies peiora scandala solent a nonnullis ecclesiasticis viris pullulare in hoc regno ... (Mély fájdalommal vagyunk kénytelenek jelenteni szentségednek, hogy napról napra nő a botrányok száma, melyeket néhány egyházi ember kelt országunkban.)*” Majd hosszasan ecsetelte a visszaélésekből származó károkat, végül egy mondatban, a szónoki beszédekre emlékeztető peroratióban foglalja össze a mondanivalót: „*Hinc est, quod sanctitati vestre supplicamus, ut gratiam suam bonis conservet, malis non*

¹⁴⁵ MKL II, 48 sz., 76-80; MHL 119 sz., 254-258.

dispergat. (Kérve kérjük ezért szentségedet, ne pazarolja kegyét rosszakra, hanem tartogassa a jóknak.)” (Ford. Ballér P.)¹⁴⁶

A levelet az akkor Rómában időző Aragóniai János bíborosnak is elküldték szinte változtatás nélkül. Itt felismerhetjük Váradi Péter későbbi munkamódszerét, amelynek segítségével egy vagy néhány napon belül több levelet is meg tudott írni.¹⁴⁷ A hasonló tartalmú levelek egyes kulcsmondatait, frappáns kifejezéseit ugyanis többször felhasználta az azonos témában, de más címzettekhez szóló levelekben.¹⁴⁸

1481 áprilisában szintén a pápának írt Váradi a király nevében a Magyarországot fenyegető török támadásról. A hatásos első mondatban a király töretlen hűségéről biztosítja a pápát:

„Postquam ego requisitioni et mandato sanctitatis vestre, ut fui et cupio semper esse obediens, in negotio defensionis fidei ea agere, que michi possibilis et que impossibilis videbantur, non destiti... (Mivel szentséged megkeresésének és utasításának régen és a jövőben is meg akarok felelni, nem leszek rest mindazt megtenni a Hit védelmében, ami lehetségesnek, sőt azt is, ami lehetetlennek tűnik számomra.)” (Ford. Véber J.)

A pápának a nagyobb nyomatek kedvéért elküldte István moldvai vajda és Báthory István erdélyi vajda leveleit is, amelyben őt a támadásról tudósítják. A figyelmeztetés után egy merész szóismétléssel fejezte ki a király neheztelését a pápa felé, amiért Magyarország a török elleni harcban nem sok segítséget kap:

”Optassemque maiora pro obsequio beatitudinis vestre facere, si michi vires supeditassent ad maiora... (Nagyobb dolgokat is véghez óhajtottam volna vinni Boldogságod érdekében, ha erőmből nagyobbra tellett volna...)” A levélben Váradi megpendítette a Magyarországot a kereszténység védőbástyája toposzt is. A toposz számtalan formában létezett. Váradi ebben a levélben a következő módon, Magyarországot a király személyével azonosítva használta:

„Quod si vestra sanctitas nunc providere volet..., erit hoc non minus pro bono totius Christianitatis, in cuius ego antemurali iaceo, et sanctitatis vestre ad gloriam et honorem.” (Ha szentséged most segíteni akar, az nem kevésbé lesz az egész kereszténység üdvére, amelynek szinte előretolt bástyája vagyok, mint Szentséged dicsőségére).¹⁴⁹ (Ford. Véber J.)

Az *antemurale Christianitatis* kifejezés a már idézett, 1480 szeptemberében kelt, a Délvidék betelepítése ügyében írt levelében is szerepelt. Ilyen formában, *antemurale* alakban

¹⁴⁶ MKL II, 51 sz., 86-88, BALLÉR, *Mátyás levelei*, 64 sz., 128-130.

¹⁴⁷ MKL II, 52 sz., 88-89.

¹⁴⁸ Lásd dolgozatomban 144. oldalán!

¹⁴⁹ MKL II, 70 sz., 123-125.

talán Váradi levelében szerepel először a magyar kancelláriában. A *Középkori Magyarországi Latinság Szótárában* is csak későbbi, ilyen összefüggésben használt változataival találkozunk.¹⁵⁰ Noha maga a toposz az 1470-es 80-as években már viszonylag régi volt. Az 1440-es években kezdték alkalmazni, akkor még „*clipeus, scutum*” formában.¹⁵¹ Később, 1457-ben Aeneas Silvius Piccolomini alkalmazta a kifejezést Magyarországra vonatkoztatva. Az *antemurale* kifejezést az 1480-as években a pápai kúria is használni kezdte, Hopp Lajos ezzel a motívummal foglalkozó monográfiája szerint az 1480-as évek elejétől.¹⁵²

A következő, szintén P. secret. „szerzőségi közlést” viselő levél már egy új műfajba, az invektíva műfajába tartozik. Mátyás király számtalan levélben fordult a pápához a szökött esztergomi érsek, Beckensloer János ügyében, amelyek egyike Váradi szerzőségére utaló kancelláriai jegyzetet visel. A levél elején Váradi három rokon értelmű szóval vezette be a az első három mondatot:

„*Recordor sepius scripsisse; Oravi saepius fieri processum contra illum...; Significavi eum etiam non semel esse eum [auctorem]* (Fraknói tévesen *materiam*-al egészítette ki.) (Emlékszem sokszor írtam már...; Többször kértem, hogy induljon eljárás ellene...; nem egyszer tudattam azt is, hogy ő adott okot ...)

Az episztola szerzője vádbeszédszerűen sorolja fel az esztergomi érsek gáztetteit és kárhoztatja jellemét, aki az egyházi rend gyalázatára „*ipse demum capitaneus armorum et ductor cesarini exercitus effertus ... ut grassatorem armis accinctus, profani militis officium gerit* (kapitány, sőt a császári sereg vezetője lett... felfegyverzett haramia módjára, az egyháztól idegen katonai tisztséget viselve)”.

A „vádlott” nem elégszik meg a hadakozással, hanem „*qui ut eo liberius conceptum olim furorem expleret, omnes tractatus, qui de pace inter me et cesarem medio oratorum imperialium agebantur, sua malitia et iniquitate turbavit.* (szítja a már úgylis elharapódzott dühöt; rosszindulatával és álnokságával megzavarja azokat, akik a császárral kötendő béke ügyében birodalmi követek útján fáradoznak.)”.

A levél végén Váradi egy mondatban, az antik retorika gyakorlatában használt zárszóban (*peroratio*) foglalta össze a vádakát: „*Verum ipse solito furore demens querit quottidie causas, quibus nos invicem cum cesare magis atque magis ad maius odium accendat, dignus profecto omni pena et animadversatione.* (Ő pedig a dühtől eszt veszve naponta talál okot, amellyel egyre szítja bennem és a császárban a gyűlöletet. Bármint

¹⁵⁰ *Lexicon Latinitatis*, I, 187.

¹⁵¹ TERBE, *Szállóige*, 300-303; VARGA, *Vormauer*, 55-65.

¹⁵² HOPP, *Antemurale*, 30.

határozzon is róla szentséged, méltó minden büntetésre és megtorlásra.)” A vádbeszéd befejezése után a középkori oklevelek *sanctio*ját idéző fenyegetést találunk:

„*Quod si hec sanctitas vestra obaudiet et providere non curabit, imputare mihi nolit, si coactus et provocatus intermissis aliis expeditionibus meis, que universe christianitati salutem et bonum concernunt, ad ipsa pericula repellenda... quod tamen non faciam, si non prius accipiam clemens et optatum super hiis a sanctitate vestra responsum. (Amennyiben szentséged az előzőeket nem veszi tudomásul, nem intézkedik, és nem akarja a javamat, akkor kénytelen leszek felhagyni egyéb katonai terveimmel, amelyek mind a kereszténység üdvét és javát szolgálják, s teljes erőmmel küzdeni azért, hogy a veszélyt megszüntessem... Mindez azonban nem történik meg, ha a kívánt kegyes válasz megérkezik szentségedtől...)*” (Ford. Ballér P.)¹⁵³

Szintén érdeklődésre tarthat számot az a P. secret. jegyzetet viselő levél, amelyben Geréb Mátyás szlavón bán török felett aratott győzelméről számolt be Várad a pápának. A bán csapataival egy Karintia és Stájerország felől visszatérő török portyázó hadat győzött le, amely sok fogollyal és nagy zsákmánnyal igyekezett vissza a Török Birodalomba. A levél érdekessége, hogy Várad Liviustól származó kifejezések használatával érzékelteti az esemény fontosságát. A citált szókapcsolatok azonban nem egy összefüggő szöveghelyről, hanem Livius művének különböző részeiből származnak.

„*Nam cum ipsi hostes traiecto fluvio ... in Carniolam et Stiriam penetrassent, banus noster Croatiae Mathias Gereb contractis copiis statim ad locum accessit, per quem Turci iter fecerant, divisit quibusdam cohortibus, iussit, ut hostium vestigiis insisterent ac prope adequitarent... (Amikor az ellenség a folyón átkelve behatolt Stájerországba ... horvát bánunk, Geréb Mátyás összeszedte csapatait, és azonnal odaért a törökhöz; csapatait háromfelé osztotta, és elrendelte, hogy kövessék nyomon az ellenséget.)*”

A liviusi nyelvhasználat olyan kifejezésekben érhető tetten, mint az ellenség „*immani atque barbaro furore (hatalmas, barbár dühvel)*” harcolt, „*onusti spoliis, captivorum maximam multitudinem secum trahentes, potius quam ducentes (zsákmánnyal megrakodva, számtalan foglyot inkább vonszolva, mint vezetve magukkal)*” közeledett. „*Prelium initum nox diremit (A csata kezdetét elodázta az éjszaka)*”. A levél egyik kitétele a mai sajtó hatásvadász fordulataira emlékeztetik az olvasót: „*Et licet secundum omnem iustitiam et equitatis rationem quidquid victoribus a a victis vi armorum acquiritur, liceat possidenti impune retinere, ... iussimus omnes illos captivos salvos remitti ad patrias suas, quorum numerus supra decem miliarum animarum erat, horum pauciores viri maior numerus fuit mulierum et*

¹⁵³ MKL II, 78 sz., 136-138; BALLÉR, Mátyás levelei, 73 sz., 140-142.

puerorum. (Mindenfajta igazság és méltányos érv amellel szól, hogy a győztest illeti mindaz, amit a legyőzöttől fegyverek erejével elvett ... mégis minden foglyot sértetlenül hazaengedtem, pedig tízezernél is többen voltak, csak kisebb részben férfiak, főleg nők és gyerekek).” Ezután Mátyás nagylelkűségével szembeállította III. Frigyes császár alávalóságát, aki nemhogy nem örült a győzelemnek, hanem még az Ausztria felé menekülő törökök üldözésére küldött magyar csapatot is megtámadtatta, így „*non tanta nostri damna a Turcis, quanta ab hominibus cesaree maiestatis susceperunt. (a törökök kevesebb kárt okoztak a mienknek, mint a császári felség katonái)*”. (Ford. Ballér P.)¹⁵⁴

Ennek a levélnek az esetében, mivel a többi ilyen kancelláriai jelzetet viselő levélhez képest viszonylag későn, 1483-ban kelt, amikor Váradi már bács-kalocsai érsek volt, Kubinyi András megkérdőjelezte Váradi szerzőségét.¹⁵⁵ Szerintem azonban, a kancelláriai jegyzetek, sőt az egész kancellária esetében – éppen Kubinyi András kutatási eredményei alapján – nem lehet következetes szabályokkal és előírásokkal számolni, így biztosnak látszik, hogy ez a *P. secretarius*-jegyzet itt is Váradi szerzőségére utal. A csata leírását a királyi kancellária többször felhasználta, így más-más bevezető és záró sorokkal elküldték Ferdinánd nápolyi királynak, a velencei dózsénak, Aragóniai Alfonz calabriai hercegnek és a német birodalom fejedelmeinek is.¹⁵⁶ Az, hogy egy fogalmazványt többször is felhasznált, később is jellemző volt Váradi Péterre. 1491 októberében, amikor a pétervárad apátság miatti perben fordult a pápához és a római bíborosokhoz, is így járt el.

Az igényes, komoly munkát igénylő levelek mellett számtalan olyan egyszerű levelet is meg kellett írnia Váradi Péternek, amelyek nem bírnak irodalmi értékkel, mert a kancelláriai rutinfeladatok sorába tartoztak. Például a szintén *P. secret* jegyzetet viselő, IV. Sixtusnak szóló néhány soros tájékoztató levél, amelyben beszámolt róla, hogy Aragóniai János bíborost megbízta a király bizonyos ügyek elintézésével.¹⁵⁷

Egy rövid levél tanúsága szerint Váradi Péter járatos lehetett a diplomáciai érintkezésben használt titkosírásban is. Mátyás király nevében ugyanis egy rövid kísérőlevelet írt a pápának, amelyben arra kérte, hogy a titkosírással írt főlevélre a címzett is hasonló módon, „*in cifra*” válaszoljon.¹⁵⁸

Mivel szétfeszítené a dolgozat kereteit, nem térhettem ki az összes olyan levélre, amely szerzőjeként Váradi Pétert feltételezhetjük. A bemutatott példák azonban lehetőséget

¹⁵⁴ MKL II, 156 sz., 267-270.

¹⁵⁵ KUBINYI, *Adatok*, 28.

¹⁵⁶ MKL II, 157, 158, 159, 160, 161 sz. 270-273.

¹⁵⁷ MKL II, 53 sz. 90.

¹⁵⁸ MKL II, 66 sz., 119.

nyújtanak arra, hogy levonjunk néhány következtetést a Várad által írt diplomáciai levelekkel kapcsolatban. A szerző ezekben a levelekben, ahogy későbbi műveiben is, viszonylag ritkán használt antik vagy bibliai citátumokat. A fent idézett példákban viszont jól látható, hogy az idézetek használata jól átgondolt, például a pápai legátus esetében, akivel szemben Várad a szelídség erényére való hivatkozással tudta tompítani Mátyás negatív véleményét. Várad sokkal takarékosabban bánik az idézetekkel, mint mentora, Vitéz János. Vitéz szövegét sokszor nehezen érthetővé teszi, hogy minden mondatát több bújtatott idézet segítségével ollózza össze.¹⁵⁹

Váradnál megfigyelhetjük a retorikai alakzatok (*alliterációk, szóismétlések, praeteritio*) széles körű alkalmazását is. A hosszú kancelláriai szolgálat alatt Váradnak alkalma nyílt elsajátítani a különböző stílusrétegeket, amelyeket később saját leveleiben is a szerző személyéhez mérten, differenciáltan alkalmazott. A levelek formai szempontból alkalmazkodnak a kor diplomáciájának, különösen a pápai kúriában elvárt követelményeihez, például a megszólítások, a kötelező királyi többes szám használatában.

A kiválasztott levelek alapján jól látható, hogy Várad két műfajban, az invektíva és a haditudósítás műfajában írt fontos leveleket. Beckensloer elleni levelei a későbbi, a magyar reformáció idején kialakult invektíva-irodalom előfutárának is tekinthetőek. A hosszabb-rövidebb haditudósítások pedig színes életképeikkel a kor humanista történeti műveinek részleteit idézik. Az citált néhány levél alapján láthatjuk, amit már Gerézdi Rabán is megállapított, hogy a kancelláriából kikerült diplomáciai levelek színvonalukat tekintve nem maradnak el a korábbiaktól.¹⁶⁰ Talán kevesebb a sallang, a levelek szövegébe rótt antik idézet, de a diplomáciai iratok, különösen azok, amelyeket az udvar humanista műveltségű tagjai szerkesztettek, még mindig magukon viselték az antik retorika hatását.

d, Diplomáciai és egyházi feladatai, egyházkormányzati ügyei

Várad diplomáciai jellegű munkája nemcsak levelek írására korlátozódott. Ahogy néhány adat tanúsítja, sokszor vett részt különböző diplomáciai tárgyalásokon, követek fogadásán. Ehhez nyilván felhasználta Itáliában szerzett nyelvismeretét, továbbá tanulmányai során elsajátított retorikai tudását is.

1481 nyarán III. Frigyes és Mátyás király követi fegyverszünetet kötöttek, hogy tárgyalásokat folytathassanak. A fegyverszüneti okmányt még a 18. században találta Kollár

¹⁵⁹ BORONKAI, *Vitéz* (kand.), 48 skk.

¹⁶⁰ GERÉZDI, *Várad*, 317.

Ádám Ferenc a Császári és Királyi Udvari Levéltárban (Wien, HHStA), és az irat regesztáját is közölte.¹⁶¹ Teleki József azt feltételezte, hogy ezt az iratot Váradi Péter fogalmazta meg. Következtetését alátámasztja, hogy az egyszerű fogalmazású fegyverszünet hosszabbításon Váradi kancellári aláírása szerepel. Ha nem is ő fogalmazta az iratot, kiállításáért ő lehetett a felelős.¹⁶²

1482-ben a velencei köztársaság vezetése levelében hagyta meg Bartholomeo de Brandisnak, budai követüknek, hogy folytassa korábban megkezdett tárgyalásait Váradi Péterrel a magyar és a velencei alattvalók közötti konfliktusok ügyében.¹⁶³ Szintén 1482 tavaszán Mátyás király és Beatrix királyné Váradi jelenlétében fogadta Váradi Francesco Fontanát, Ercule d'Este ferrarai herceg, a király apósának magyarországi követét, majd négy szemközt is folytattak tárgyalásokat, ahogy erről a követ megbízójának szóló levelében beszámolt.¹⁶⁴

Váradinak mint kalocsai érseknek egyházi természetű megbízásokat is kellett teljesítenie, amelyeken keresztül szintén kapcsolatba kerülhetett humanista műveltségű külföldiekkel. Mátyás király 1481-ben azt kérte a pápától, hogy a szerémi püspök halála miatt közelebbről meg nem nevezett, a magyarországi exempt (*in facto exemptorum*) egyházakkal kapcsolatos ügyet bízzanak a kalocsai érsekre.¹⁶⁵

1482-ban a pápa felkérésére Johannes Roth-tól, korábbi lavantei püspöktől kellett a szokásos hűség esküt vennie, amikor azt a pápa boroszlói püspökké nevezte ki.¹⁶⁶ Johannes Roth Lorenzo Valla tanítványa volt Rómában. 1460-ban doktorált a padovai egyetemen és rektorrá is megválasztották. V. László király titkára lett, majd annak halála után III. Frigyes szolgálatába lépett, közben az egyházi pályán is magasra jutott, lavantei püspök lett. Mátyást diplomáciai küldetése révén ismerte meg, majd az ő oldalára állt: hathatósan támogatta Mátyás csehországi trónigényét Sziléziában. Mátyás hálából elintézte számára, hogy az idős Rudolf von Rüdeshaim boroszlói püspök koadjutora lehessen, majd annak halála után elnyerte a püspöki méltóságot is. Elég sok konfliktusa volt a káptalannal, amely nem támogatta a Mátyás által nyakukba ültetett püspököt, de tisztségét a király halála után is meg tudta őrizni. Végül viszonylag hosszú püspöki szolgálata után 1506-ban halt meg. Komoly humanista igényű műveket nem hagyott hátra, de a városi székesegyházban építtetett monumentális

¹⁶¹ URSINUS, *De bello*, 223. (Az *Auctarium Diplomaticum...* című mellékletben.)

¹⁶² TELEKI, *Hunyadiak*, V, 190, 3. lj.

¹⁶³ *Dipl. Eml.* III, 6 sz., 7.

¹⁶⁴ *Dipl. Eml.* III, 8 sz., 9-10.

¹⁶⁵ *MKL* II, 67 sz., 119-120.

¹⁶⁶ CZAICH, *Dataria*, 248.

síremléke miatt ma is ismerik nevét.¹⁶⁷ Váradi Péter Roth-tal később is kapcsolatban maradt: az 1490-es évek közepén, éppen a boroszlói püspökség ügyében váltottak leveleket egymással.¹⁶⁸

A külföldi vonatkozású ügyeken túl több magyarországi egyházkormányzati feladatot is kapott Váradi Péter. Jó barátját, Kálmáncsehi Domokost ő iktatta be a somogyvári Szent Egyed apátság kommandájába.¹⁶⁹ Az apátság és általában a bencés monostorok nem voltak fényes helyzetben a 15. század végén, de jövedelmük így is csábító volt. A pápai kúriában, ha valaki egy ügy elintézését kérte, folyamodványában általában megnevezte, hogy kinek a közreműködését akarja igénybe venni. Kálmáncsehi és Váradi Péter, ahogy már említettem dolgozatomban, elején baráti viszonyban voltak egymással. Nyilván ezért nevezte meg őt Kálmáncsehi beadványában, így el tudta érni, hogy a beiktatás minél előbb, fennakadás nélkül megtörténhessen.

Szintén 1483-ban kapott megbízást Váradi, hogy Aragóniai János esztergomi érsekkel együtt tegyen rendet az ágostonos szerzetesek között. Az ágostonosok, ahogy az Erdélyi Gabriella által nemrégiben feldolgozott, Bakócz érsekkel szemben folytatott kolostorperük tanúsítja, nem örvendtek nagy népszerűségnek a 15-16. századi Magyarországon, és életvitelükkel olykor rászolgáltak az ellenük felhozott vádakra is.¹⁷⁰ A pápai megbízásban itt is a megszokott vádpontok szerepelnek: sokan a rendfőnök engedélye nélkül elkóboroltak, mások idegen rendekbe léptek be önkényesen, vagy kicsapongó életet éltek.¹⁷¹

1483 áprilisában a johanniták vránai perjele, Beriszló Bertalan kérésére a pápa Váradi Péter kalocsai érseket, továbbá a zágrábi és a veszprémi püspököt bízta meg, hogy három évig legyenek a perjelség védnökei.¹⁷² A Beriszló-családdal Váradi, ahogy levelei is tanúsítják, a későbbiekben is jó kapcsolatokat ápolt. A perjelnek, akinek konventjét számtalan veszély fenyegette, a bács-kalocsai érsekség védelme sokat jelenthetett.

Váradi Péternek saját egyháztartománya főpapságával is meggyűlt a baja. Talán az érseki kinevezése miatti bonyodalmak, talán a kortársai által is emlegetett heves vérmérséklete okából az egyháztartománya alá tartozó püspökök egy része megtagadta az engedelmisséget. Megakadályozták, hogy alattvalóik ítéleteik ellen az érseki széknél fellebbezhessenek, és az érsek ítéleteit sem ismerték el magukra nézve kötelezőnek, ezért Váradi pert indított ellenük a Szentszéknél. Az engedetlenség között a magyar egyházszervezet

¹⁶⁷ HÜNEFELD, *Johannes IV*, 71-76.

¹⁶⁸ WAGNER, *Epistolae*, C, 191-192; *MHL*, 214 sz., 401-402.

¹⁶⁹ THEINER, *Mon. Vat.* II, 481.

¹⁷⁰ ERDÉLYI, *Kolostorper*, 127 skk.

¹⁷¹ THEINER, *Mon. Vat.* II, 486.

¹⁷² CZAICH, *Dataria*, 256.

és a királyi udvar fontos személyiségeit találjuk: Geréb László erdélyi, János váradi, Thuz Ozsvát zágrábi, Benedek boszniai püspököt. Az ügy kivizsgálását a pápa ismét Váradi adományos társára, Nagylucseire és a veszprémi püspökre bízta.¹⁷³ Később, Váradi elődje Handó György végrendeletének végrehajtói: Kálmáncsehi Domokos székesfehérvári, Karai László budai prépostok, továbbá Osvát bácsi főesperes, Pécsi Tamás pécsi kanonok, Somlyai Péter, Budai László deák, Kálmozi László és még jó néhány, az esztergomi egyházmegyéhez tartozó egyházi és világi, olyan javak felől is intézkedtek, amelyek az érsekség és nem az elhunyt személyes tulajdona voltak.¹⁷⁴ A vitás kérdés eldöntésére a pápa Mihály milkói és Nagylucsei Orbán győri püspököt bízta meg.¹⁷⁵

Nem volt minden rendben az egyháztartomány alá rendelt egyházakban sem. Az érsekség fennhatóság alá tartozó Kamonc mezővárosának plébánosai, akikkel Váradinak később, 1490 után többször is meggyűlt a baja, 1483-ban egymás között sem tudtak megegyezni a szentségek kiszolgáltatásáért kapott jövedelmek miatt, ezért Balázs bácsi nagyprépost és Imre szegedi főesperes közreműködésével egyezséget kötöttek.¹⁷⁶

Hogy ezekben az ügyekben melyik félnek volt igaza, források híján nem lehet eldönteni, mégis, úgy tűnik Váradinak a magyar egyház jó néhány főpapjával sikerült összerúgnia a port. Természetesen az ilyen típusú konfliktusok nem voltak ritkák a korszak más szereplői között sem.

e, Egyházi javadalom és világi birtok szerzése

Váradi sokrétű egyházi és világi feladatát Mátyás király mind világi, mind pedig egyházi javadalmak adományozásával igyekezett honorálni. A korszak tipikus jelensége volt a javadalomhalmozás a főpapság, de sokszor az egyházi középréteg tagjai körében is. Sokan főjavadalmuk, püspöki, érseki vagy magas káptalani méltóságuk mellett több szerzetesi és világi papi javadalmat is kézben tartottak. Ezek munkájában általában nem vettek részt személyesen, csak jövedelmüket élvezték. Mátyás király maga is szívesen adományozott főkegyúri jogát kihasználva ilyen javadalmakat a királyi udvar egyházi rendű tisztviselőinek, a kancellária tagjainak. Ezek a javadalmak, mint említettem, biztos és állandó jövedelemforrást, mai fogalmainkkal élve rendszeres fizetést biztosítottak a tisztségviselőknek. A rendszeres fizetésben részesülő, professzionális tisztviselői kar ugyanis

¹⁷³ CZAICH, *Dataria*, 249; Teljes szövege: *Mon. Vespri. III*, CDXIV, 277-278.

¹⁷⁴ *Mon. Vespri. III*, 289.

¹⁷⁵ CZAICH, *Dataria*, 256.

¹⁷⁶ CZAICH, *Dataria*, 253-255.

csak később, a 16. század folyamán, a Habsburgok magyarországi uralmával jött létre.¹⁷⁷ Ennek megfelelően Váradi Péter is sok javadalom birtokába került, amelyek megszerzésére és megtartására nagy energiát fordított.

Fraknói szerint egészen 1480-ig megtartotta esztergomi kanonokságát, amelyet valószínűleg öccsének, Pálnak engedett át, aki ott később a nagypréposti méltóságot is megszerezte.¹⁷⁸ Váradi a világi papi javadalmak mellett néhány monostor kommandáját is birtokába vette. A dunaföldvári apátságot szerezhette meg elsőként. Ezt Ulászló király okleveléből tudjuk, aki ismét neki adományozza ezt a bencés apátságot, amelyet még Mátyástól kapott. Az adomány megújításának oka az volt, hogy Váradi később lemondott erről a javadalomról öccse, Pál javára. Pál halála után ez a királyra háramlott, aki ismét az érseknek adományozta.¹⁷⁹ Az, hogy tisztségéről lemondott öccse javára, nem okozhatott nagy anyagi veszteséget Váradinak, mivel ez már az 1480-as években történhetett, amikor hatalma tetőpontján állt. Ilyen, a családi pozíciókat erősítő „osztzkodás” nem volt ritka más családoknál sem. Erdődi Bakócz Tamás is így szerezte meg a titeli prépostságot bátyja segítségével, amely első komolyabb egyházi javadalma volt.¹⁸⁰

Váradi Péter figyelme szülőhelye a váradi egyházmegye felé irányult, ahol először megszerezte a kalotai főesperességet, majd a szentjobbi bencés apátságot is, még 1474-ben.¹⁸¹

A szerzetesi javadalmakat *in commenda* bitokolta, tehát világi kormányzóként jövedelmüket élvezte. A monasztikus rendek rendházai ebben az időszakban kevés szerzetesnek adtak otthon és a világiak sem tartották őket nagy becsben. Ellentétben a kolduló rendek és a pálosok rendházaival, a monostorok kevés birtokadományt nyertek és kevesen végrendelkeztek javukra. Az apátságok azonban értékes javadalomnak számítottak, mivel nagy birtokterülettel rendelkeztek és uradalmak központjai voltak. A királynak és a magánföldesuraknak is érdekükben állt, hogy megszerezzék ilyen egyházak kegyuraságát. A monostorok jövedelme igen magas volt és később bandériumállítási kötelezettségük alapján hadászati szempontból is jelentősek voltak. A király számára tehát fontos volt, hogy megbízható emberek kezében tudja ezeket az egyházakat.

Vitéz János, Váradi patrónusa, maga is élenjárt a javadalomhalmozásban. Kubinyi András szerint a Mátyás-kor későbbi szakaszában a főpapok kezébe kommandaként került

¹⁷⁷ KUBINYI, *Főpapok*, 240-241.

¹⁷⁸ KOLLÁNYI, *Esztergomi kanonokok*, 106; KÖRMENDY, *Studentes*, 125 sz., 201-202.

¹⁷⁹ WAGNER, *Epistolae*, XV, 39-41.

¹⁸⁰ FRAKNÓI, *Bakócz*, 13.

¹⁸¹ ÉRDÚJHELYI, *Kutatásaim*, 635; CZAICH, *Dataria*, 10. Czaichnál a téves Imre név szerepel. A hibát javította: UDVARDY, *Kalocsai érsekek*, 390, 22 lj.

monostorok halmozása már nem volt olyan gyakori, mint az 1450-60-as években.¹⁸² Úgy látszik Váradi, talán éppen Vitéz János példájának hatására vagy alacsony származása miatt kivételt jelentett. Benne diplomáciai téren végzett szolgálatait, és királyi titkárként kifejtett működése miatt megbízott Mátyás király és hűségét is igyekezett honorálni. A commendajavadalmak számára is könnyű bevételi forrást jelenthettek, mert, ellentétben a sok apróbb birtok folytonos egymáshoz kapcsolásával létrejött világi uradalmakkal, készen kapott, működő gazdasággal és piackörzettel rendelkező birtoktesthez juthatott, a tizedjövedelemről nem is szólva. Egy alacsony származású család számára a javadalomszerzésnek ez a módja jó lehetőség volt tehát. Talán ezért is ragaszkodott Váradi a későbbiekben is ilyen apátságok megszerzéséhez vagy visszaszerzéséhez.

A megszerzett egyházi javadalmak értékét a Rómában fennmaradt *annata* kötetek segítségével lehet megbecsülni. A javadalom betöltésekor fizetendő annata meghatározásakor ugyanis feltűntették a szóban forgó egyház egyévi jövedelemértékét, amelynek felét kellett befizetni, hogy a javadalmas megkapja az adományozó bullát. A szentjobbi apátság évi jövedelmét 1476-ban, amikor Váradi megkapta azt, 63 aranyforintban határozták meg.¹⁸³ A dunaföldvári apátság jövedelméről csak a Váradit megelőző kommandátor esetében értesülünk, ennek becsült értéke 1466-ban 12 márka ezüst volt, ami a 15. század elején meghatározott átváltási érték szerint 72 aranyforintot tett ki.

Valószínűleg már más lehetett az átváltási arány ekkoriban, mert nehezen hihető, hogy a szentjobbi apátság értéktelenebb lett volna a földvárinál. Dunaföldvár értékét nagyban emelhette a halászat vízparti fekvése miatt, továbbá a löszvidék szőlőtermelése. Hogy lássuk, mekkora értéket képviselhetek ezek a javadalmak érdemes összehasonlítani a más javadalmasok kezében lévő javadalmak ismert *annata* értékével.

A következő táblázatban feltűntettem néhány, szintén világi papi irányítása alá került monostor kommanda adatát.

Mivel az *annata* kötetek majd fele a szentszéki levéltárakat súlytó erőszakos költöztetések és háborús események miatt nem maradt korunkra, alapos, országos összehasonlításra nincs lehetőségünk.

¹⁸² KUBINYI, *Főpapok*, 241, 244.

¹⁸³ *Annatae*, 26-27. (KÖRMENDY József bevezető tanulmányában.)

Apátság	Egyházmegye	Év	Becsült jövedelem
(Duna)Földvár ¹⁸⁴	Pécsi	1466	10 márka ezüst (=60 aranyforint) ¹⁸⁵
Lekér ¹⁸⁶	Esztergomi	1476	24 aranyforint
Madocsa ¹⁸⁷	Pécsi	1474	40 aranyforint
Rudina ¹⁸⁸	Pécsi	1504	50 aranyforint
Zalavár ¹⁸⁹	Veszprémi	1492	90 aranyforint
Zebegény ¹⁹⁰	Váci	1484	24 arany forint alatt, nem annata köteles
Szentjobb ¹⁹¹	Várad	1476	63 aranyforint

2. Táblázat: Néhány magyarországi javadalom annata adata a 15. század végén

A fenti számok nem mindig egyezhetnek meg a tényleges jövedelmi helyzettel, mert a kérvényt benyújtó adományosnak érdekében állt, hogy minél kisebb annatát szabjanak ki rá. A pápai *Camera apostolica* pedig csak a kérvényező önbevallására, vagy régebbi információira támaszkodhatott. Mégis jól látható, hogy a Várad Péter által megszerzett apátságok értékes javadalmak voltak.

A megszerzett javadalmak közül a szentjobbi apátságot Bihar megyei helyzete, a család származási helyéhez, Váradhoz való közelsége tette fontossá. Várad, úgy tűnik, valamennyire családi birtoknak tekintette a javadalmat. 1475-ben pert nyert a monostorral szemben hatalmaskodókkal ellen.¹⁹² Később Drágfi Bertalan eltiltotta őt attól, hogy lefoglalja a Bihar megyei Poklostelket és más birtokait a monostor számára. Péter titkos kancellár ugyanis a várad káptalan tanúsága mellett — Drágfi szerint titkon és jogtalanul —, beiktatta magát a nevezett birtokokba és birtokrészekbe, ezért eltiltotta a káptalant az iktató oklevél kiállításától, a komendátort és konventjét pedig a birtokbavételtől.¹⁹³ Várad ebben az

¹⁸⁴ *Annatae*, 138 sz., 77.

¹⁸⁵ A konstanzi zsinaton kiadott pápai bulla szerint a 24 aranyforint, azaz 4 márka ezüst értékű javadalmak nem annata kötelesek. (Az aranyforint ezüst márka átváltási aránya ezek szerint: 1 márka ezüst=6 aranyforint.) V. Márton ezzel kapcsolatos bulláját idézte Körmeny L. (*Annatae*, 26. (A bevezető tanulmányban.)

¹⁸⁶ *Annatae*, 159 sz., 86.

¹⁸⁷ *Annatae*, 150 sz., 82.

¹⁸⁸ *Annatae*, 205 sz., 103.

¹⁸⁹ *Annatae*, 181 sz., 94.

¹⁹⁰ *Annatae*, 176 sz., 93.

¹⁹¹ *Annatae*, 157 sz., 85.

¹⁹² SÖRÖS, *Elenyészett apátságok* 146.

¹⁹³ MOL DL 88 636.

esetben jó hasznát vette a váradi káptalanhoz fűződő kapcsolatának és kalotai főesperességének. Később a monostor kommandáját pápai engedéllyel bács-kalocsai érsekként is megtartotta.¹⁹⁴

Váradi úgy tűnik, jó gazdája volt a szentjobbi monostornak, működési ideje alatt ugyanis újraindult annak hiteleshelyi tevékenysége. 1486-ban az országgyűlés a korábbi törvények szellemében¹⁹⁵ újra megtiltotta a kisebb konventek oklevél-kibocsátását, külön kiemelve a szentjobbi konventet, amely Váradi kommandája volt.¹⁹⁶ A MOL adatbázisa szerint a monostor hiteleshelyi tevékenysége az 1470-es évek második felében vált intenzívvé, tehát Váradi irányítása alatt, és néhány évig, egészen 1486-ig tartott.¹⁹⁷

Az 1486-os törvénykönyv megalkotása idején Váradi már fogságban volt, ezért a rendelkezés talán személye ellen is irányult. Az apátság csak a 16. század elején bocsátott ki újra okleveleket.

Mindenesetre a kommandában birtokolt apátságok bevételei fontosak lehettek Váradi számára, amit a már érsekként megszerzett, majd a fogság éve alatt elvesztett pétervárad apátság birtoklása körüli bonyodalmak is jól bizonyítanak.¹⁹⁸ Ennek a ciszter apátságnak a kalocsai érsekséggel való egyesítését Mátyás kérte a pápától 1482-ben az akkori kalocsai érsek, azaz Váradi Péter számára élethossziglan.¹⁹⁹ Ezt a pápa engedélyezte is nekik. Sajnos ennek a javadalomnak az annata adatait nem ismerjük korábbról, de nyilván nagyobb értékűnek számított, főként erődítettsége és földrajzi fekvése miatt.

A pétervárad apátságához Váradinak fontos anyagi érdekei fűződhetnek, amit a korábbi apát Szeged polgáraival kialakult konfliktusa is igazol. A szabad királyi városi rangot a 16. század végén elérő Szeged lakói ugyanis jelentős szőlő és bortermelést folytattak a Szerémségben. A szerémségi bor után a kalocsai érsekséget illető jövedelmek kapcsán az ellentétek már a Váradi érsekségét megelőző időben is megvoltak. Váradi elődje, Rangoni Gábor, aki a pétervárad apátság kommandáját is kezében tartotta, megegyezett a szegediekkel, hogy csak annyi csöbörpénzt tartoznak fizetni a termés után, amennyit a helyiek fizetnek. További, fontos feltétele volt a megállapodásnak, hogy az adót pénzben és nem természetben kellett leróniuk.²⁰⁰

¹⁹⁴ SÖRÖS, *Elenyészett apátságok*, 146.

¹⁹⁵ Ez az 1351-es törvények rendelkezése volt. *DRH I*, 131.

¹⁹⁶ *DRH II*, 268.

¹⁹⁷ Az egész középkorból viszonylag kevés, a szentjobbi monostor által kibocsátott, összesen száznolcvanhárom oklevelet ismerünk. Ezek többsége, százhárom oklevél Váradi működési idejéből (1474-1486) származik. (Lásd *Adatbázis*.)

¹⁹⁸ Lásd dolgozatom *A pétervárad apátság visszaszerzése* című fejezetében, a 86 skk. oldalakon!

¹⁹⁹ *Mon. Vat. VI.*, CLII, 199.

²⁰⁰ *Szeged története*, 464. (A korszakunkat érintő, későközépkori fejezeteket KULCSÁR Péter írta.)

Később azonban, a Mátyás által kinevezett új péterváradi apát, a bencés rendi, közelebről nem ismert Péter apát a csöböradón felül más, nagyobb összegű járadékot szedtetett be familiárisaival. A szegedi polgárok erre a királytól azt követelték, hogy kényszerítsék az apátot az egyezés betartására. Mátyás király a nádor elé utalta a pert, ahol az apát személyesen jelent meg és ügyes kifogást emelt. A király akaratából és nem régóta áll az apátság élén, és a rövid idő alatt nem tudta a különböző egyházi és világi személyek kormányzása alatt a monostortól elidegenített javakat visszaszerezni, ezért jelenleg nem tud okleveles bizonyítékot bemutatni. A nádor a király elé terjesztette az ügyet, aki írásban szólította fel az apátot, hogy okleveles bizonyítékkal igazolja eljárását. Az apát azonban nem tett eleget a felszólításnak, sem a király, sem a nádor elé nem terjesztette be a jogbiztosító iratokat. A nádor végül az apát számára kedvezőtlen döntést hozott: időlegesen eltiltotta őt a további jogtalan járadékszedéstől és Szent Jakab nyolcadáig adott lehetőséget számára, hogy bizonyítsa igazát.²⁰¹ A nádori ítélettel Szeged történetének egyik fontos forrása, amely megőrizte a szegedi polgárok által bemutatott, Zsigmond királytól kapott kiváltságlevelet, továbbá Mátyás oklevelét, amely megerősítette a Váradi elődjével kötött egyezséget.

Reizner János, Szeged történetének monográfusa az ebben a fontos oklevélben szereplő, Péter nevű péterváradi apátot Váradi Péter kalocsai érsekkel azonosította.²⁰² Kis Péter nemrégiben publikált néhány, Bakócz Tamás budai ingatlanvásárlásairól szóló, az Erdődy-család bécsi levéltárban letétként őrzött levéltárából származó oklevelet. Ezek közül három oklevél a péterváradi apátsággal kapcsolatos. A péterváradi apátság két szerzetese apátjuk nevében eladta egyik budai házukat Bakócz Tamásnak 1483-ban. Az ügylet elfogadásáról Péter apát szintén kiállított egy elismerő oklevelet, amely Péterváradon kelt. Az apátot a korábbi szegedi, majd ebben az oklevélben is a szerzeteseket megillető, „*frater, religiosus vir*” alakban említik. Nincs szó róla, hogy viselne valami magasabb egyházi méltóságot is.

Ha ez az apát Váradi Péterrel lenne azonos, nem kellett volna a két szerzetesnek Péterváradra utaznia, hogy megkapja a hozzájárulást.²⁰³ Mátyás 1482-ban a pápának címzett levelében, amelyben azt kérte, hogy az apátságot egyesítsék a kalocsai érsekséggel, azt írta, hogy korábban egy bizonyos német, benedekrendi szerzetesre (*cuidam Alemanno professore ordinis Sancti Benedicti*) bízta az apátság kommandáját, ám nem volt megelégedve. Valószínűleg ő lehet Péter apát, aki a szegediekkel szembeni perben, továbbá az 1483-as

²⁰¹ Az oklevél kiadása: REIZNER, *Szeged*, IV, XLVIII sz., 78-81.

²⁰² REIZNER, *Szeged*, I, 83-84.

²⁰³ KIS, *Bakócz*, 8-11 sz., 409-414.

ingatlanügyben szerepel. Úgy látszik Mátyás 1482-es levele után viszonylag hosszú időbe telt, amíg a kalocsai érsek, Váradi Péter megkapta a javadalmat. Talán valamiféle pereskedés is volt közöttük, mert az 1483-as, már említett oklevélben az apát neve mellett a „*legitimus*” (törvényes) kitétel is szerepel.

Az előző apát szegediekkel kapcsolatos vitája nem maradt következmények nélkül, mert Váradi Péter idejében valószínűleg tovább folytatódott a szegediek pétervárad szülőjével kapcsolatos konfliktus. Ő később sem szalasztotta el az alkalmat, hogy borsot törjön a város lakóinak orra alá. Erre 1490-után nyílt lehetősége. 1494-ben a szegedi polgárok Kinizsi Páltól kértek segítséget, amikor Váradi egyházi fenyegetéssel sújtotta őket. Védelmükben Kinizsi Váradhoz fordult, aki nem éppen finoman utasította el a kérést.²⁰⁴ Ezenkívül, ahogy később látni fogjuk, Váradi az 1490-es évek elején a magyarországi konventuális ferencesek protektora lett. A konventuálisok és az obszervánsok ellentétének egyik gócpontja pedig éppen Szeged volt. Itt, ahogy országosan általában, a szigorú obszervanciát követő ferencesek örvendtek nagyobb népszerűségnek. Váradi Pétert talán a szegediekkel szembeni ellenérzése is motiválhatta, amikor a konventuálisok képviselőjét föl vállalta.²⁰⁵

A pétervárad apátság kommandája tehát viszonylag későn, fogságba vetése előtt juthatott Váradi tulajdonába, de helyzeténél és tizedbevételeinél fogva fontos helyet foglalt el javadalmai sorában.

Váradi Nagylucsei Orbánnal együtt világi birtokadományokban is részesült. 1481-ben Bakonyai István halálával a koronára háramlott nagy birtoktestet szerezte meg az akkor titkos kancellárságot és erdélyi prépostságot viselő Váradi Péter és a kincstartó, Nagylucsei Orbán. Az uradalom Baranya megyei falvakból, Barcs castellum fele részéből, somogyi birtokokból és Palina várából állt.²⁰⁶ A birtokok központja Palina lehetett, mert a székesfehérvári keresztes konvent oklevele szerint, amely átírta a király birtokba iktató parancsát, a királyi ember ide szállt ki és ide hívta össze a szomszédokat is. Az iktatáskor az új birtokosok testvéreit, Váradi Pált és Mátét, továbbá Nagylucsei Jánost és Pált is beiktatták.²⁰⁷

Az uradalom körül nem mehetett minden zökkenőmentesen, mert Sellyét nem sokkal annak eladományozása után a Bakonyai-örökösök ismét felosztották maguk között.²⁰⁸ Az alapján, hogy a két család együtt részesült az adományból, arra következtethetünk, hogy

²⁰⁴ WAGNER, *Epistolae*, XC, 173-174.

²⁰⁵ Lásd dolgozatomban *Váradi Péter és a konventuális ferencesek* című fejezetében, a 109 skk. oldalakon!

²⁰⁶ Barcs birtoklástörténete: KOPPÁNY, *Kastélyok*, 114-115.

²⁰⁷ 1480. július 27. Átírta a székesfehérvári keresztes konvent 1480. október 5. MOL DL 18 391.

²⁰⁸ KOPPÁNY, *Kastélyok*, 208.

Váradai és Nagylucsei is köthettek olyan kölcsönös örökösödési szerződést, amelyet korábban Orbán kincstartó nevében kötött bátyja, János Kiliti Lászlóval és családjával. Az ezt megerősítő oklevelet Váradai pecsételte meg, először a cseh királyi, majd újból a magyar pecséttel.²⁰⁹ Persze az együtt birtokolt adomány nem szolgálhatta Váradai és Nagylucsei jó viszonyát.

Váradai a királyi székhelyen, Budán is szerzett egy jelentős méretű rezidenciát, a szökött Beckensloer János egykori házát. A három testvért, Váradai Pétert, Pált és Mátét Buda város hatósága iktatta be ház tulajdonjogába.²¹⁰ Az iktatásról kiállított oklevélben szereplő indoklás szerint a gazdátlan és romos házakat Mátyás király rendelkezése értelmében azok kaphatták meg, akik vállalták a felújítást. Valószínűleg az esztergomi érsek háza nem volt romos állapotban, sokkal inkább politikai döntés születhetett. Váradai leveleinek tanúsága szerint 1490 után, amikor már nem élt tartósan az udvarban, is használta a rezidenciát. Budán állandó háznagya volt, a budai polgár Gecón személyében, akit megbízott azzal, hogy budai házában helyezze el az érsekégen kelenföldi bortizedét.²¹¹

Az 1490-es években az akkori esztergomi érsek, Bakócz Tamás megpróbálta visszaszerezni az értékes ingatlant érseksége számára. A per Váradai Péter 1501-ben bekövetkezett halála után is folytatódott. Végül 1504-ben Váradai Máté, Péter testvére és Bakócz megegyeztek a ház ügyében: Bakócz elengedte Váradai korábbi ötszázforintos tartozását, amelynek fejében visszakapta a házat.²¹²

Váradai Péter és családja Szlavóniában is szerzett birtokokat. 1496-ban az érsek a császári káptalan segítségét kérte, hogy öccse, Máté számára segítsenek visszaszerezni Majkovic kastélyt, amelyet fogsága éveiben veszített el a család.²¹³ A kastélyt ebben az időben Ráskai Balázs budai provizor birtokolta. 1489-ben Mátyás király szobrászának, a Giovanni Dalmataként ismert traui Ivan Duknovič-nak adományozta. 1490 után Beriszló Ferenc visszafoglalta azt Váradai számára. Végül, hogy a kényes jogi helyzetet megoldják, Váradai és Duknovič eladták a birtokot Beriszlónak.²¹⁴

²⁰⁹ 1478. december 11. MOL DL 18107.

²¹⁰ Az oklevél kiadása: CSÁNKI, *Városépítő*, I. sz., 408-410; KIS, *Bakócz*, 3 sz., 405-406.

²¹¹ WAGNER, *Epistolae*, CXXVIII, 402-403; *MHL* 215 sz., 402-403.

²¹² II. Ulászló 1503-ban adott vizsgálati parancsa Buda városának: CSÁNKI, *Városépítő*, II. sz, 410; A megegyezés: BÁRTFAI-SZABÓ, *Pest-megye*, 1220 sz., 317.

²¹³ WAGNER, *Epistolae*, CXXVII, 240-241.

²¹⁴ KOPPÁNY, *Kastélyok*, 176.

A testületileg fellépő szlavóniai nemesség pedig a zágrábi káptalan előtt 1483-ban eltiltotta Váradit és családját, hogy Rucsa nevű birtokukat elfoglalják, Mátyást pedig annak eladományozásától.²¹⁵

Ahogy láttuk, Váradi Péter néhány évig tartó udvari szolgálata során, 1484-es fogságba vetése idejéig viszonylag sok javadalmat és az elszórt adatok tanúsága szerint jó néhány birtokot is szerzett.

f. Szerepe a budai humanista körben

Váradi Péter politikai szereplésén kívül fontos résztvevője volt a Mátyás-kori, Budán működő, újplatonikus irányultságú humanista társaságnak is. Ficino magyarországi kapcsolatait Ábel Jenő néhány felfedezése után Huszti József dolgozta fel az 1920-as évek elején. A Minerva című folyóiratban megjelent tanulmányában mind itáliai, mind magyarországi forrásokat felhasznált.²¹⁶ Az 1990-es évek elején Klaniczay Tibor foglalta össze a Huszti monográfiája óta született, újabb kutatási eredményeket.²¹⁷

Ficino először Janus Pannoniusszal és Garázda Péterrel állt kapcsolatban a magyarországi humanisták közül. Az 1471-es, Vitéz-féle összeesküvés bukása és Janus halála után megszakadtak a kapcsolatok. A hiányzó összekötő személyen kívül Ficino korai, a pogánysággal kacérkodó tanai sem voltak elfogadhatóak a magyarországi művelt egyházi és világi közönség számára. Később azonban, az idő előre haladtával Ficino közelebb került kora kereszténységéhez, műveiben az antik gondolkodókat igyekezett összeegyeztetni a dogmákkal. Ficino a kortársak szerint: „*ex pagano Christi miles factus est. (pogányból Krisztus katonája lett)*”. Az élete második korszakában sokkal inkább teológus, mint filozófus Ficino tanai már Mátyás udvara számára is elfogadhatóak, sőt követendőek lettek.²¹⁸ Ficino levelezésének egy jelentős része még a 15. században megjelent nyomtatásban is. A kötetekbe szerkesztett levelek közül néhányban szó esik Ficino magyarországi támogatóiról is.

A mester, noha többször megpróbálták Magyarországra csábítani, nem jött el. Viszont az 1470-es második felében Budán működő Francesco Bandini révén szoros összeköttetésbe került a magyar humanistákkal is. Bandini, Klaniczay Tibor szavaival élve, „műkedvelő” tagja volt a humanista társaságnak, mégis biztosította a folyamatos kapcsolatot. Mivel nehéz pontosan megmondani, hogy a királyi udvarban működő humanista *contubernium*nak kik

²¹⁵ Az oklevél II. Lajos átiratban maradt fenn, a hosszú átíró oklevél 8. lapjának versóján. (MOL DL 37580.)

²¹⁶ HUSZTI, *Platonista*.

²¹⁷ KLANICZAY, *Akadémiai mozgalom*, 43-49 skk.

²¹⁸ HUSZTI, *Platonista*, 41 skk.

voltak a tagjai és milyen tudományos tevékenységet folytattak, Klaniczay Tibor említett művében joggal tette fel a kérdést a budai újplatonistákról szóló fejezet címválasztásával: „*Platonista Akadémia Budán?*”.²¹⁹ Mégis, a következő adatok fényében a kör valóban létezhetett a budai udvarban, és bizonyos gyakorlati kérdésekben tagjai együtt is működtek.

Ficino leveleiben Báthory Miklós váci püspököt, Váradi Pétert és a költőt, Garázda Pétert emelte ki magyar hívei közül. Garázda, ahogy korábban említettem, nem töltött be méltóságot az udvarban, ennek ellenére úgy látszik, része maradt a művelt társaságnak. Ficino egyik, Bandininek szóló levelében beszámolt róla, hogy leveleskönyvének két kötetét, amely nemrég jelent meg nyomtatásban, Mátyás királynak dedikálta. Egyúttal megkérte Bandinit, hogy többi magyarországi barátját is üdvözlje:

„*libri nostri quos optatis, sunt iam in manibus impressorum expressi ... nostram vobis mentem foeliciter expressuri, haec interim epistola tibi potissimum nobis tres in Musis amicos mandat iterum atque iterum salutandos Colocensem, episcopum Vaciensem, Petrumque Garasdam. (Könyveink, amelyeket kértetek, már a nyomdászok kezében formálódnak, közben ez, a neked küldött levél ajánlja, hogy újra meg újra üdvözöld a Múzsák és a mi közös barátainkat, a kalocsai érseket, a váci püspököt és Garázda Pétert.)*”²²⁰

A három humanista közül a fennmaradt Ficino-levelek tanúsága szerint Báthory Miklósé volt a vezető szerep. Váci székhelyén kertje és könyvtára humanista találkozók színhelye volt. A közismert, Galeottótól származó anekdota szerint a magyar urak megvetését váltotta ki azzal, hogy a királyi tanács egyik fontos ülése előtt Cicerót olvasott.²²¹ Rajta, Váradin és Garázdán kívül Nagylucsei Orbán, Geréb László erdélyi püspök és néhány Budán élő itáliai humanista, közöttük Galeotto Marzio volt a *contubernium* tagja.²²² Hogy a humanista kör komolyan érdeklődött Ficino és az újplatonizmus tanai iránt, az is bizonyítja, hogy Bandinin keresztül igyekeztek megszerezni Ficino legújabb műveit. Ficino egyik Bandininek és ezúttal Báthorynak címzett levele mellékleteként egy hosszú filozófiai traktátust küldött Budára, amely összefoglalta a platóni tanítás lényegét.²²³

A megszerzett műveket nagy lelkesedéssel olvasták és dolgozták fel, amit egy későbbi, Pajorin Klára által felfedezett forrás is bizonyít. Pescennio Francesco Negro, aki 1490-ben látogatott Magyarországra, fejlett irodalmi életet talált Budán. Beszámolója szerint, a magyarok tudós társalgásaikkor érveik alátámasztására „*innumeri codices afferebantur*,

²¹⁹ KLANICZAY, *Akadémiai mozgalom*, 43-49.

²²⁰ FICINO, *Epistolae*, Lib. VII, f. CXXXVIII r.

²²¹ KLANICZAY, *Akadémiai mozgalom*, 44-45.

²²² KLANICZAY, *Akadémiai mozgalom*, 46-47.

²²³ *Compendium platonicae theologiae Marsilii Ficini*. (FICINO, *Epistolae*, Lib. II, f. XLVI-LI.)

legebantur. (számítalan kódexet hozatnak és azokból felolvasnak).”²²⁴ Nemrégiben a váci püspökség konferenciát rendezett néhai humanista püspöke, Báthory Miklós tiszteletére. Rozsondai Marianne, aki a püspök feltételezhető és meglévő könyveit vette sorra, két olyan, egykor valószínűleg az ő könyvtárába tartozó műre is felhívta a figyelmet, amelyek tartalma arra mutat, hogy Ficino és a neoplatonizmus eszméivel komolyan foglalkoztak Magyarországon. Ficino Platón kommentárát és Iamblikhosz *De Mysteriis* című, Ficino által latinra fordított művét Báthory saját kezű bejegyzéseinek tanúsága szerint alaposan feldolgozta.²²⁵ A magyar platonista társaság számára tehát nagyon fontos volt a különböző elméleti művek beszerzése.

Azt, hogy Váradi Péter mennyire érdeklődött Ficino tanai iránt, és, hogy hány művét olvasta, források híján nehéz megmondani. Váradi 1490 előtti levelezése sajnos szinte teljesen elveszett. Könyvtára egyik fennmaradt darabját, Nisszai Szent Gergely Mózes életrajzát az újplatonista tanok ellenzőjének tartott Georgiosz Trapezuntiosz fordította latinra. Talán a fordító személye is befolyásolta Váradi döntését, amikor beszerezte a művet.²²⁶

Az udvari humanista kör tagjai, ahogy Váradi belkormányzati szerepénél utaltam rá, gyakorlati kérdésekben is együttműködtek. Az említett somogyi tizedper kapcsán a Váradi vezette bíróság, ahogy láttuk, komoly jogi és filológiai vizsgálódás után hozott ítéletet.²²⁷ Azt, hogy a humanista kör tagjait a filozófiai problémák mellett gyakorlati problémák megoldása is foglalkoztatta, Kulcsár Péter is feltételezte. Szerinte a Beatrix királynéval szembeni ellenszenv is összekötötte őket. Erre utal Bonfini a házaseset tisztaságáról szóló, dialógus formájú műve is, amely a királyné meddőségét vette célba.²²⁸ Váradi Péter 1484-es fogságba vetését követően kikerült a budai humanista körből, viszont a kör tagjaival az 1490-es években is kapcsolatban maradt.

Szintén ezekben a termékeny, udvarban töltött esztendőkből bízta a király Váradi Péterre a komoly feladatot, hogy gyűjtse össze Janus Pannonius epigrammáit, ahogy ez Kesztyölczi Mihálynak szóló, közismert leveléből kiderül:

„Ceterum a reverendo domino Waradiensi a nuper inter colloquendum, cum de Johanne Pannonio sermo incidisset, intelleximus epigrammata illius, que nos alias regis Matthie iussu in unum collegisse meminimus, apud paternitatem vestram transcripta esse, que nos certe avidissimo cuperemus videre animo, cum ob illius prestantissimi memoriam, tum

²²⁴ PAJORIN, *Symposion*, 513.

²²⁵ ROZSONDAL, *Báthory Miklós könyvei*, 133-134.

²²⁶ HOFFMANN, *Bibliofilek*, 134-135.

²²⁷ Lásd dolgozatom 32-34. oldalain!

²²⁸ KULCSÁR, *Újplatonizmus*, 43.

vero quod multis salibus et rerum varietate exuberent, adeo ut neminem unquam poetarum viderimus, veterem illum epigrammaticum poetam Marcialem fabre magis expressisse. Rogamus paternitatem vestram, si carere libello ipso, parvo tempore poteritis, facite, ut illum habeamus, cito enim transcribi faciemus, vel si eo vos interdum pro solatio indigetis, facite vos transcribi tantum, sed emendate et nos labore duplici transcribendi videlicet, et remittendi levabatis. (A minap egyébként, amikor a nagyváradi püspök úrral [Kálmáncsehi Domokossal] folytatott beszélgetés közben szó esett Janus Pannoniusról, megtudtam, hogy az ő epigrammái, melyeket egyszer már összegyűjtöttem Mátyás király utasítására — másolatban megvannak atyaságodnál. Bizony, nagyon szeretném ezeket látni, részben ama kiváló férfiú emléke miatt, részben azért, mert gazdag tárházai az ízes szavaknak és a változatos témáknak; úgyhogy soha még költőt nem láttam — magát az epigrammaíró Martialist sem —, ki jobban értett volna a téma kifejezéséhez. Az én pergamenre íratott példányom hányattatásaim során elveszett. Kérem atyaságodat, ha nélkülözheti kis időre e könyvecskét, juttassa el hozzám; én rövid idő alatt lemásoltatom. Ha viszont ezalatt is hiányoznék vigasztaló jelenléte, magad másoldtasd le - de hibátlanul! —, így legalább kettős fáradtságtól szabadítasz meg.)” (Ford. Boronkai I.)²²⁹ Azt, hogy Váradi mikor teljesítette a megbízást, források hiányában nehéz megmondani. Az biztos, hogy munkájával már 1484 előtt végzett. Boda Miklós szerint 1476 lehet a legkorábbi időpont, amikor Mátyás ünnepélyesen újratemettette Janust.²³⁰

Az, hogy Janus Pannonius műveinek melyik kódexe volt az, amelynek anyagát Váradi Péter gyűjtötte össze szintén vita tárgyát képezi. Janus műveinek egyik legfontosabb szövegtanúja, a bécsi ÖNB Cod. Lat. 3274 jelzetű kódexe, amely alapján készültek a korábbi szövegkiadások is. Ez a kódex nemcsak az epigrammákat, hanem a magyarországi elégiák egy részét is tartalmazza. Az egykor a budai Corvina-könyvtárba tartozó kódexet 1666-ban mentette ki Peter Lambeck császári könyvtáros a budai könyvtár romos épületéből. A kódex valószínűleg a 15. század végén vagy a 16. század elején készült. Csapodi Csaba szerint a kódexben található epigrammák szövegét összeállítói Váradi Péter említett, azóta elveszett gyűjtésének felhasználásával másolhatták egybe.²³¹

Az 1970-es években a bécsi Joseph Hamm professzor Sevillában egy addig ismeretlen Janus Pannonius kódexet fedezett fel. Felfedezéséről a magyar kutatókat is értesítette. Horváth János a kódexben ábrázolt Laki Thuz címer alapján arra a következtetésre jutott,

²²⁹ WAGNER, *Epistolae*, XXV, 74-75; *MHL*, 377.

²³⁰ BODA, *Stúdium*, 142.

²³¹ CSAPODI, *Janus szöveghagyomány*, 27.

hogy Thuz Váradieához hasonló megbízást kapott Mátyás királytól. Váradinak szerinte az epigrammákat, Thuznak pedig Janus elégiáit kellett összegyűjtenie.²³² Később Csapodi Csaba a helyszínen egy újabb, szintén Janus szövegeket tartalmazó kódexet talált. A két kódexben található versek és bejegyzés alapján azt feltételezte, hogy a két sevillai kódexet maga Janus szerkesztette kötetbe életének utolsó időszakában.²³³ Újabbán Boda Miklós vette vizsgálat tárgyává a kódexeket. Ő vitatta, hogy maga Janus szerkesztette volna a kódexet, szerinte is inkább Thuz lehetett a kötet szerkesztője.²³⁴ Thuz Osvát püspökkel és rokonával, az 1481-ben az országból távozott Thuz Jánossal Várad-i Péter leveleinek tanúsága szerint a későbbiekben is jó barátságban volt. Jó viszonyukra tekintettel talán tényleg volt egyfajta munkamegosztás a művek összegyűjtését illetően.

Azt, hogy Várad-i milyen fontos szerepet játszott a Janus-hagyomány fenntartásában, az 1480-as évek elején Budán tartózkodó Callimachus Experiens (Filippo Buonacorsi) is megörökítette Garázda Péterhez szóló költeményében. Garázdához intézett költői kérdésében azt tudakolta, hogy hogyan tud olyan nagyszerű költeményeket írni. A választ Várad-i Pétertől kapta meg, aki megmutatta neki Janus epigrammáit:

*„Pontificum sed summus honor Colocensis et artis
Pierie lumen, nec minus eloquii,
Pannonii monstrans mihi nunc epigrammata Iani
Quo valeas plane numine me docuit.”*

(A főpapok legnagyobbika, a művészet pieriai fénye, nem kevésbé az ékesszólásé mutatván meg nekem Janus Pannonius epigrammáit világosított föl engem arról, hogy miféle istenség segítségével vagy képes erre.) (Ad Petrum Garasdam Hungarum: Garázda Péterhez. (Ford. Véber J.)²³⁵

Callimachus szerint Garázda példaképe műveit is felülmúlta. Mivel Garázda művei néhány töredék kivételével elvesztek, az utókor nehezen tud ítéletet mondani. Mindenesetre Várad-i jelentősen hozzájárult Janus Pannonius műveinek fennmaradásához.

²³² HORVÁTH J., *Sevillai kódex*, 594-595.

²³³ CSAPODI, *Janus szöveghagyomány*, 47.

²³⁴ BODA, *Stúdium*, 88-89.

²³⁵ HUSZTI, *Callimachus*, 315.

2. Váradai Péter fogságba vetésének körülményei és harc kiszabadításáért (1484-1490)

„Arva voltál, árva leszel és Árvában fogsz meghalni.” (RÉVAY P.: *De monarchia*)²³⁶

a, Egy váratlan esemény: Péter kalocsai érsek letartóztatása

1484 koraőszén egy, a kortársak számára is váratlan esemény történt: Mátyás király látszólag előzmények nélkül börtönbe vetette Váradai Pétert. A későközépkor és a koraújkor történetírói, mivel nem rendelkeztek pontos információkkal, bizonytalanok voltak az okokat illetően. Bonfini is csak találgatott:

„Ezt az évet (1484) Péter kalocsai érsek fogsága is nevezetessé tette, ami valamennyi főúr legnagyobb megdöbbenésére következett be... Nyíltan elítélte a dikának nevezett rendkívüli adót, amelyet a sokféle terhes háborúság miatt a király évente háromszor-négyszer kivetett ... Szabadszájúsága mellett, amelyet néha a legtekintélyesebbek is megéreztek, hozzájárult a dologhoz egy bizonyos pártoskodó vetélkedés is, amely a főurak között az ő kedvéért folyt, és amely a királyt bosszantotta, jóllehet egyébként szerette és tisztelte őt. Végül a király felingerült és szentséges érseki méltósága ellenére börtönbe csukatta... Azonban a királyi börtönökben a legnagyobb tisztelettel őrizték.” (Ford. Kulcsár P.)²³⁷

Bonfini műve egy következő fejezetében egyértelműen Beatrixot nevezte meg az érsek főellenségeként:

„... Pétert, a tapasztalt és ravasz kalocsai érseket, akit Mátyás király, mint beszélők, a királyné kedvéért tartott rabságban hat évig a várban, ... az ifjú Corvinus ... szabadon bocsátotta...” (Ford. Kulcsár P.)²³⁸

Egy, a prágai nemzeti könyvtár egyik kódexében fennmaradt humanista apológiában szintén szó esik Váradai Péterről. Az ismeretlen, humanista műveltségű szerző Udis, (az ógörög oudeis=senki névmás latinított alakja) álnév alatt írt munkáját Sánkfalvi Antal nyitrai püspöknek címezte. A szöveget teljes terjedelmében Roszner Ervin tette közzé a magyar házassági jogról írt művében.²³⁹ Később az Ábel Jenő kézírata alapján Hegedűs István által szerkesztett *Analecta Nova*-ban is megjelent néhány részlete Roszner kiadásának feltűntetése nélkül.²⁴⁰ A mű célja az volt, hogy II. Ulászló királyt tisztázza a Beatrix-el kötött

²³⁶ „Arva fuisti, arva eris et in Arva morieris...” (RÉVAY, *De monarchia*, 49.)

²³⁷ BONFINI, *Magyar történelem*, 4.6.231-236.

²³⁸ BONFINI, *Magyar történelem*, 4.9.105.

²³⁹ ROSZNER, *Házassági jog*, Nro. 93, 452-479.

²⁴⁰ ÁBEL, *Analecta nova*, 455-458.

névházasság miatti vádak alól. Berzeviczy Albert szerint a mű II. Ulászló pápai udvarnak küldött, Beatrix ellenes tiltakozásának egyik változata lehetett.²⁴¹ Az Apológiát Bonfini is felhasználta történeti művében.²⁴² A valószínűleg cseh, de a magyar viszonyokat jól ismerő szerző Mátyás uralmának zsarnoki vonásait állította szembe a szerinte jó uralkodó II. Ulászlóval. Közben kitért Mátyás néhány „áldozatára” is, közöttük Váradi Péterre:

„Clementiorem enim Mathiam ac magis popularem ante eius adventum fuisse praedicant, postea vero difficiliorum severiorumque evasisse... Thuz Ianum enim gravissimum sapientissimumque virum et e Pannoniae regulis haudquamquam inferiorem perpetuo exulare permisit. Petrum quoque Colociensem metropolitanam, virum magna doctrina et integritate praestantem prae nimia loquendi libertate sibi infensum perpetuo carcere liberare non studuit. (Mátyás királyról az ő (II. Ulászló) érkezése előtt azt mondták, hogy bölcsőbb és népszerűbb volt, valójában azonban sokkal szigorúbb és keményebb volt... Thuz Jánost ugyanis, ezt az igen tekintélyes és bölcs férfiút, aki nem sokkal volt alacsonyabb a magyar királyoknál, örök száműzetésbe küldte. Péter kalocsai érseket pedig, ezt a nagy tudású és képzettségű férfit az őt sértő túlságosan szabad beszéde miatt öröknek szánt börtönéből nem igyekezett kiszabadítani.)” (Ford. Véber J.)²⁴³

A 16. századi Ludovico Tubero történeti művében is foglalkozott Váradi Péter fogságba esésének körülményeivel az 1490-91-es trónharcok eseményei kapcsán:

*„És hogy (Corvin János) több pártfogót szerezzen magának, kihozta az örültnek nevezett Péter kalocsai érseket a visegrádi börtönből, amelybe – kiváltképp vad és durva természetéért – Mátyás király vetette, aki másnak a dölyfösséget legkevésbé sem tűrte; azon fáradozott felesége Beatrix is, aki maga is gyűlölte a főpapot annak az embernek a vele szemben tanúsított elviselhetetlen gorombasága miatt, jóllehet vannak, akik Péternek a kevélysége mellé Mátyás király – akinek titkos tanácsosa és kancellárja volt – terveinek árulását is felróják; jóllehet mások úgy vélik, hogy azt ellenfelei hamisan vetették szemére.”*²⁴⁴ (Ford. Blazovich L. – Galántai Sz. E.)

Tubero szerint, aki Frangepán Gergely későbbi bács-kalocsai érseken keresztül sokat tudott Váradiról, az érsek nem örültsége, hanem az alulról jött emberek szerencsében való túlságos bizakodása miatt viselkedett meggondolatlanul.

²⁴¹ BERZEVICZY, *Adalék*, 198.

²⁴² KULCSÁR, *Bonfini*, 148-152.

²⁴³ ROSZNER, *Házassági jog*, 474-475; ÁBEL, *Analecta nova*, 458.

²⁴⁴ TUBERO, *Feljegyzések*, 88-89.

Később, ahogy dolgozatomban bevezetőjében említettem, Heltai Gáspár, aki nyilván analógiákat akart keresni saját korának történetéhez, Váradi makacsságát a királlyal szembenálló bátor ellenálló erényeként értelmezte:

„Vgyan ez üdöbe megfogatá Mátyás király Pétert, a coloczai érseket. Ez é Péter ersec ieles és igaság szerető ember vala. Es miért hogy egy vala a király tanáczi közül, nem halgatva veszteg, sem szól vala a szác vagy pohár mellé ... hanem szintelen korpázza vala a királyt, hogy nem iól czeleködnéc, hogy a töröc ellen ellen való szükséges hadát elhadná...”²⁴⁵

Természetesen nem szabad kész tényként elfogadnunk a humanista történetírók és a valószínűleg szintén humanista műveltségű, az Apológiát megalkotó ismeretlen szerző állításait. Adataikat inkább egyfajta közvélekedés lecsapódásaként értelmezhetjük. Néhány, ehhez hasonló közvélekedésről már bebizonyosodott, hogy nem mindig egyeznek a történeti valósággal. Ez a helyzet Laki Thuz Jánossal kapcsolatban is. A Bonfini által közölt történet szerint, amikor Mátyás király az 1480-as évek elején korábbi, a Vitéz János-féle összeesküvés során tanúsított magatartása miatt Zágrábban perbe fogta, Velencébe szökött és mesés készpénz vagyonát is magával vitte. Tringli István viszont bizonyította, hogy Mátyás király megkegyelmezett a vádlott Thuznak, aki így „közös megegyezéssel” távozott.²⁴⁶

Váradi Péter maga is csak általánosságban említi fogságának okait és okozóit. Közhelyszerűen ellenségeiről és ellene irányuló szüntelen áskálódásukról számol be 1490-utáni, leveleskönyvében fennmaradt leveleiben. Például leveleskönyve első, még fogsága alatt, Corvin Jánoshoz írt, levelében:

„sed quid emula semper boni et virtutibus invidia malorum quid posset, non sine detrimento capitis mei et omnium bonorum didici (hogy mi mindenre képes a javainkra s erényeinkre acsarkodó irigység, saját szabadságomnak és vagyonomnak pusztulása árán tanultam meg).”²⁴⁷

Később Filippo Beroaldo, aki ajánlóleveleinek tanúsága szerint az 1490-es években magyar tanítványai révén állandó kapcsolatban állt Váradival, neki címzett terjedelmes Apuleius-kommentára ajánlólevelében röviden megemlékezett fogságba vetéséről is. Ahogyan maga Váradi Péter is, ő is az érsek ellenségeinek ármánykodásával magyarázta a király haragját. Váradi ellenfeleit kemény hangzású alliterációkkal jellemezte: „viperæ

²⁴⁵ HELTAI, *Chronica* (facs.), f. 163 r. – 163 v. (Az átírásban a nyomtatvány különleges karaktereit nem reprodukáltam, de megtartottam Heltai helyesírását.)

²⁴⁶ TRINGLI, *Szlavóniai közgyűlés*, 308.

²⁴⁷ WAGNER, *Epistolae*, XVIII, 45-46.

linguas virulentas vibrant, (mérgező vipera nyelvüket nyújtogatják); prorsus pestilentia pestilentiores, (még magánál a pestisnél is dögletebbek).”²⁴⁸

Tehát Váradi fogságba esésének igazi oka a kortársak előtt is rejtve maradt. Modern életrajzírói, Fraknói Vilmos és Udvardy József elfogadták ezeket az általánosságokat és Váradi saját magát teljesen ártatlannak feltűntető érveit is. Az „*áskálódó ellenségek*” elméletének alátámasztására bizonyos személyi ellentétek nyomára is bukkantak.²⁴⁹ Érdeemes tehát áttekinteni ezeket a személyi kapcsolatokat és a lehetséges konfliktusokat.

Beatrix királyné szerepét fontosnak szokták tartani az idézett kortárs források Váradi Péter érsek feltételezett Corvin János pártisága és nemzeti érzései miatt. A királyné Aragón rokonságának egyházi téren növekedő befolyása nyilván nem volt Váradi ínyére, ezt persze nemcsak nemzeti érzelmei, hanem jól felfogott személyes érdekei is indokolhatták. A kalocsai érsekké történt megerősítése körüli bonyodalmakban, mint láttuk, Aragóniai Jánossal, Beatrix testvérével került szembe.

A királyi udvarban kialakult, már említett újplatonista kör, amelyben Váradi fontos szerepet játszott, a fennmaradt irodalmi művek tükrében, ahogy már idéztem Kulcsár Péter véleményét, Beatrix ellenesnek tűnik. Ilyen mű Bonfini *Symposion*-ja, amelynek főkérdése az, hogy a házaspáraknak meg kell-e őrizniük kapcsolatukban is tisztaságukat. A dialógus formájú tudományos értekezés lezárásában a királyné álláspontja kerekedett felül, aki a szüziesség erényének oldalát képviselte, legalábbis Bonfini beállítása szerint. Győzelme igazi *pyrrhosi* győzelem volt, mivel a mű burkoltan Beatrix feltételezett meddőségét vette célba.²⁵⁰ Tubero éppen ilyen személyes sértéseket említ. Beatrix királyné az 1489-ben Váradi kiszabadítására érkező pápai legátus előtt maga is beszámolt az érsek ellene irányuló magatartásáról, de tagadta, hogy miatta került volna börtönbe: „... az érsek egyedül a saját könnyelműsége és fecsegése által vonta magára a király haragját ...”, (Ford. Fraknói V.)²⁵¹ Beatrix királyné és Váradi viszonya tehát nem volt felhőtlen. Azonban Beatrix neheztelése önmagában nem lett volna elég ahhoz, hogy Mátyás ilyen lépésre szánja magát. A királyné befolyása valószínűleg nagy volt férjére, de főként az itáliai követjelentések ennek mértékét eltúlozták. Mátyás király nem volt felesége bábja, ahogy ezt Corvin János trónöröklését előkészítő, a királyné érdekeit mélyen sértő politikai lépései is bizonyítják.²⁵²

²⁴⁸ Idézi VÉBER, *Beroaldo*, 410.

²⁴⁹ FRAKNÓI, *Váradi*, 502 skk.; UDVARDY, *Kalocsai érsekek*, 343 skk.

²⁵⁰ KULCSÁR, *Újplatonizmus*, 46.

²⁵¹ FRAKNÓI, *Váradi*, 510.

²⁵² BERZEVICZY, *Beatrix királyné*, 261-262.

Nagylucsei Orbán szerepét is hangsúlyozni szokták Váradi letartóztatásában. Ezt igazolni látszik, hogy közösen szerzett birtokuk a század végén a Nagylucseiek kezébe került.²⁵³ Nagylucseivel kapcsolatban csak az a probléma, hogy Bonfini szerint épen Váradi fogságba kerülésének idejében ő is a bebörtönzés közelébe került, és csak a királyné közbenjárására úszta meg a letartóztatást.²⁵⁴

Bakócz Tamás, a Váradi után kinevezett új királyi titkár áskálódását is döntő jelentőségűnek szokták tartani. Bakócznak, vélik a korábbi történetírók, ezzel a lépéssel a főkancellári cím megszerzése lett volna a célja, ami megghiúsult, mert Mátyás nem nevezett ki új főkancellárt.²⁵⁵ A kormányzatban Váradi elfogása után nem zajlott le olyan jelentős és jól előkészített hatalomváltás, ami egy Péter érsek elleni, előre kitervelt, Bakócz vezette „összesküvésre” mutatna. A provizórikus megoldáskeresést legjobban a személynöki tisztség betöltésének problémája mutatja. Váradi Pétert ugyanis, aki rövid ideig betöltötte a tisztséget, Apáthi Lukács egri prépost követte, aki egy év után vissza is tért Egerbe. Apáthi szinte nyugellátásként kapta korábban egri javadalmát, ahonnan sürgősen vissza kellett hívni. Rövid működése is csak ideiglenes szolgálatba állítását mutatja. Az ő utódja, az idős Drágyi Tamás pedig, mivel a kalocsai érsekség, azaz Váradi Péter familiárisa volt, hivatalba kerülése előtt szintén egy ideig háttérbe szorult.²⁵⁶

Bizonyos személyes ellentétei egyháztartománya miatt viszont lehettek Váradi Péternek. Kalocsai érsekként nem örvendett osztatlan népszerűségnek, amiben a beiktatása körüli problémák és végrendeletének végrehajtása is szerepet játszhatott.

Az eddigiek alapján tehát úgy látszik, valamilyen más, fontos oknak kellett közrejátszania Váradi bukásában, amelyet a személyes ellentétek inkább csak elősegítettek.

A 17. századi történetíró, Révay Péter egy újabb, a korábbiaktól eltérő véleményt fogalmazott meg Váradi fogságba vetésével kapcsolatban. Váradi sorsát összekapcsolta egy 1483-ban Mátyás király és a török szultán között kötött békeszerződéssel, pontosabban az azt követő diplomáciai konfliktussal. A békeszerződés szövegébe ugyanis — feledékenységből, vagy szándékosan — nem foglalták bele a magyar királyság alattvalójának számító Moldva és Havasalföld területeit, amelyekben a szultán hadai kihasználva a lengyelek beavatkozását, két várat, Kiliát és Akkermannt foglaltak el. A szultán Mátyás tiltakozó levelének hatására, aki a megkötött fegyverszünet durva megsértésével vádolta meg, azt válaszolta, hogy maga is

²⁵³ FRAKNÓI, *Váradi Péter*, 494-495, 2 lj.

²⁵⁴ „Továbbá nem sok híja volt, hogy ebben az évben irigyei áskálódása következtében Orbán kincstartó is börtönbe kerüljön... Még a királyné és fivére, az aragóniai bíboros is közbelépett, nehogy ezt az ártatlan embert ... mások féltékenysége méltatlanul elnyomja. (BONFINI, *Magyar történelem*, 4.6.236-237.)

²⁵⁵ FRAKNÓI, *Bakócz*, 15.

²⁵⁶ BÓNIS, *Jogtudó*, 265.

csodálkozott azon, hogy ezeket a területeket nem foglalták bele a megállapodásba. A várak visszaadásáról azonban hallani sem akart, mert szerinte rengeteg áldozattal járt azok elfoglalása.²⁵⁷ A szerződés szövegét Révay Péter *De monarchia* című munkája szerint Váradi Péter fogalmazta meg, aki feledékenységéből, vagy valamilyen más okból ejtett a szövegben ilyen súlyos fogalmazási hibát:

„*Exacerbatus his litteris Mathias compertoque deinde litterarum errore, seu negligentia, sive oblivione ac artibus, seu quovis alio casu, sui cancellarii Petri archiepiscopi Colocensis admissio, arcesque infoelici ipsius praetextu amissas dolens, amaram bilem, quam in hostem conceperat in eundem archiepiscopum effudit, verberibusque graviter sua manu datis, ipsum in carcerem foedum, ac angustia unius hominis latum tetrumque (qui etiam in arce Arvensi ... vistiur), coniecit, dum prius fortunae inconstantiam ipsi exprobassent his verbis: Arva fuisti Petre, arva eris, in Arva morieris. (Felháborodva ezek miatt a levelek miatt, miután megtudta, hogy a hibát Péter kalocsai érsek követte el, hanyagságból, feledékenységéből, fondorlattal vagy valamilyen más okból, az ellenséggel szemben érzett haragjának keserű epéjét Péter kalocsai érsekre zúdította, saját kezével többször megütötte, sötét és bűzös, egy ember számára is szűkös tömlőcbe (amely Árva várában ... ma is látható) vettette ezekkel a szavakkal: Árva voltál Péter, árva leszel és Árvában fogsz meghalni.)*” (Ford. Véber J.)²⁵⁸

Révay két jelentősebb történeti művet hagyott hátra. *De corona* című, rövid, a Szentkoronával és annak eszmetörténetével foglalkozó műve még életében megjelent és számtalan kiadást ért meg. Főművét, a *De Monarchia* című, életében meg nem jelent munkáját a *De corona* kibővített változatának szánta, de a mű sokkal bővebbre sikeredett. A könyv csak 1659-ben jelent meg unokája, Nádasdy Ferenc országbíró szerkesztésében, aki később a Wesselényi-féle összeesküvésbe is belekeveredett, és emiatt ki is végezték.²⁵⁹

A *De monarchia* esetében, mivel a Kulcsár Péter által szerkesztett *Inventarium* szerint egyetlen kézirat sem maradt korunkra, nehéz eldönteni, hogy a szerkesztő Nádasdy mennyire alakította át nagyapja eredeti kéziratát.²⁶⁰ Révay, illetve a szerkesztő a kor lehetőségeihez képest már élt a forráskritika módszerével is. A korábbi történeti munkák (Thúróczy-krónika, Bonfini, Istvánffy művei) mellett eredeti okleveleket, kéziratokat is használt, már a forráskritika igényével, például a Mátyás-kor történetének megírásához. Az írott források mellett a személyes élményeit is felhasználta műve megalkotásához, sokszor jegyzett le

²⁵⁷ A leveleket Fraknói 1485 őszére datálta: *MKL*, II, 174-175 sz, 293.

²⁵⁸ RÉVAY, *Monarchia*, 49.

²⁵⁹ BÓNIS, Révay, 46 skk.

²⁶⁰ KULCSÁR, *Inventarium*, 438.

közszájon forgó történeteket, vagy az egyes történelmi helyszíneket írta le, ahol maga is megfordult.²⁶¹

Árva várában maga is láthatta a Váradi börtönének használt helyiségeket. A hangzatos anekdotát viszont: (*Árva voltál, árva leszel, Árvában fogsz meghalni*), talán saját maga találta ki a jól csengő helynév alapján. Éppen emiatt a csattanó miatt ezt az anekdotát sokáig hiteltelennek tartották. Udvardy József később föllemelte a szerződés latin szövegének egy újkori másolatát az esztergomi érseki könyvtárban, a Batthyány-féle kéziratok között, amelyre később rávezették, hogy emiatt került konfliktusba a király az érsekkel.²⁶² 2004-ben Szovák Kornél beszámolt egy szinte kortárs szövegtenű, egy egykor Kollár Ádám Ferenc gyűjteményébe tartozó kódex létezéséről. A kódex, amely többek között az Intelmek egyik fontos szövegváltozatát is fenntartotta, egy rövid bevezető után tartalmazza Mátyás és a szultán békeszerződéssel kapcsolatos levélváltásának szövegét is.²⁶³ Korábban, 1974-ben V. Kovács Sándor is beszámolt egy feltehetőleg erről a kódexről készült újkori, jelenleg Egerben, a Főegyházmegyei Könyvtárban őrzött kéziratról is. Ő még nem ismerte a Szovák Kornél által felfedezett eredetét. A másolatban lévő, a békeszerződéssel kapcsolatos leveleket, és az ezeket követő néhány Mátyás kancelláriájából származó levelet és a rövid bevezetőt Váradi Péter személyéhez kapcsolta.²⁶⁴

A Szovák és V. Kovács által közölt rövid bevezető és a levelek szerint miután Mátyás panasszal fordult a szultánhoz a két vár megtámadása miatt, a szultán elküldte a szerződés egy másolatát a királynak, hogy bizonyítsa igazát. Ekkor derült fény a hibára:

„Compertum autem est postea ..., ut ... tunc sive errore, sive quocunque alio casu regius cancellarius Petrus archiepiscopus Colocensis arces duas praefatas adscribi in litteris obmiserat, unde Matthias rex ultra verbera, quae illi manu sua inflixerat, carceri illum perpetuo inclusit. Ex quo non, nisi post mortem Matthiae fuit demum eliberatus. (Később kiderült, hogy az említett helyeket tévedésből vagy valamilyen más okból a királyi kancellár, Péter kalocsai érsek a két említett vár nevét elfelejtette beleírni az okmány szövegébe, emiatt Mátyás király azután, hogy saját kezével elverte, örökre börtönbe vetette, ahonnan csak a király halála után szabadult ki.)” (Ford. Véber J.)²⁶⁵

Az, hogy Révay anekdotájának van egy, a középkorból származó szövegtenűja, bizonyítani látszik a Váradi bebörtönzése és a békeokmányban ejtett hiba közötti

²⁶¹ BÓNIS, Révay, 64-65, 70-71.

²⁶² UDVARDY, Kalocsai érsekek, 393, 94 l.; Udvardy nem nevezte meg, hogy a három *Cat. V. Tit. IV.* alatt lévő kézirat közül melyikről van szó. Lásd BEKE, Batthyány-katalógus, 152 sz., 50-51.

²⁶³ SZOVÁK, Egy kódex, 164-167.

²⁶⁴ V. KOVÁCS, Egri töredék, 116.

²⁶⁵ SZOVÁK, Egy kódex, 167.

összefüggést. Nem valószínű, hogy Váradi, amennyiben ő fogalmazta meg ezt a szerződést, véletlen hibát vétett volna. Ha ez szándékos lépés volt részéről, azt Mátyás mindenképp árulásként kellett hogy értékelje, mert éppen ekkor fokozta a háború intenzitását III. Frigyes ellenében.²⁶⁶

Váradi valószínűleg szembefordult uralkodójával, aminek okait mind kül-, mind pedig belpolitikai oldalon kereshetjük. Mátyás ezekben az években számolt le a bárók egy részével, akik a Vitéz-féle szervezkedésben játszottak szerepet. Elsőként a már említett Laki Thuz-családdal.²⁶⁷ Váradi jóval később, 1496-ban levélben fordult a volt kincstartóhoz, hogy támogassa követeit velencei útjukon. Régi barátságukra és közös humanista érdeklődésükre hivatkozott.²⁶⁸ A Thuzok elleni fellépést pedig Mátyás zágrábi tartózkodása előzte meg, ezen az útján Váradi Péter is elkísérte a királyt.²⁶⁹ Mátyás 1489-ben, amikor a fogoly érsek esetleges szabadon bocsátásáról tárgyalt Pecchinoli legátussal, az érsek régi, közelebbről meg nem nevezett vétkeivel érvelt, amelyeket az még fiatalon, Zágrábban követett el ellene.²⁷⁰ Ez talán arra utal, hogy Váradi nem értett egyet a Thuzok elleni királyi fellépéssel. 1483-ban pedig a Perényiekre sújtott le a király. A Perényiek nádori ága esetében kisebb hatalmaskodási vétségek ürügyén járt el: Bártfa városának haderejével ostromolta ki őket legfontosabb váraikból. Az elfoglalt területeket pedig Cecei Kis Máté vezetése alatt az egyik nagy megyésispánsági tömbbe szervezte, amely a Corvin Jánoshoz hű hatalmi központok létrehozását szolgálta.²⁷¹ Ez az ügy valószínűleg nem érintette közelebbről Váradit, de a királyi hatalom növekedését mutatja. Váradi Péter, mint Vitéz utolsó nagy karriert befutott támogatója lehet, hogy kezdte kényelmetlenül érezni magát.

Emellett a király magyar egyháziakkal szembeni bizalmatlanságát jelzi egy 1483-ban a pápához írt levele. Mátyás Gergely nevű obszerváns gyóntatóját prezentálta ekkor a nyitrai püspökség élére, amelyet sokáig éppen stratégiai helyzetére tekintettel nem mert senkire rábízni. Indoklása szerint ugyanis azokban bízott legkevésbé, akiket alacsony sorból emelt magas pozíciókba:

„... nec fuit persona, cui illam confidere auderemus, propter varietatem hominum et rarem hoc tempore vere fidei constantiam. Scit enim bene sanctitas vestra, que et quanta nos ab hys, quos ex infimo loco ad summum dignitatum gradum extulimus, pro nostris maximis beneficiis perpassi sumus et qualem nobis gratitudinem hii, quibus plus fidebamus, ob nostra

²⁶⁶ NEHRING, *Donauraum*, 150-168.

²⁶⁷ TRINGLI, *Szlavóniai közgyűlés*, 307.

²⁶⁸ WAGNER, *Epistolae*, CXXXIII, 248-250.

²⁶⁹ FRAKNÓI, *Váradi Péter*, 496, 4 l.j.

²⁷⁰ Lásd dolgozatomban 78. oldalán!

²⁷¹ TRINGLI, *Perényiek*, 188-189.

infinita beneficia reprenderunt. (... nem volt olyan személy, akire ezt a javadalmat bízni mertem volna az emberek álhatatlansága és az ebben a korban ritka hitbéli kitartás miatt sem. Jól tudja ugyanis Szentséged, hogy mennyi és miféle bajokat kellett legnagyobb jótéteményeim érdekéért elszenvednem azoktól, akiket alacsony sorból a legmagasabb méltóságra emeltem, és milyen volt a hálájuk irányomban azoknak, akikben nagyon bíztam.)” (Ford. Véber J.)²⁷²

A célzás itt még nyilván a szökött Beckensloerre vonatkozott, de már előrevetíti Váradi ügyét is. Mátyás óvatossága és a büntető intézkedések valószínűleg Corvin János trónöröklésének előkészítése mellett a Frigyes elleni háború hátországának biztosítását is szolgálták, amelyben Mátyás már a végleges leszámolásra készült.²⁷³

A királyi adópolitikát illetően is lehetett oka Váradinak az elégedetlenségre. Az 1478-as országgyűlésen öt évre elfogadott rendkívüli adót már nem lehetett könnyen beszélni, ezért újabb szabályozásra volt szükség az országgyűlésen. 1481-ben ismét adót szavaztak meg, mindenki számára egységes adóterhet vetettek ki és megtiltották, hogy akár még a királyi birtokok is mentességet kaphassanak.²⁷⁴ A határ menti bács-kalocsai egyházmegyében sokan rendelkeztek különféle kiváltságokkal. Váradi későbbi tevékenysége során többször kifogásolta a királyi adószedők munkáját, akik birtokainak kiváltságos népeit is zaklatták. Emellett Mátyás többször megpróbálta megadóztatni a magyar egyháziakat is, 1482-ből is maradt fenn erre utaló adat.²⁷⁵

Szintén sérelmesek lehettek Váradi számára a tizedügyekben a főpapi retorziót korlátozó királyi, országgyűlési rendelkezések, nevezetesen az egyházi fenyíték használatának tilalma, illetve a rácok tizedmentességének deklarálása 1481-ben. A törvény kimondta, hogy jobbágyaik tized nem fizetéséért nem lehet *interdictum*mal sújtani a birtokos nemeseket. Ez igen sérelmes lehetett a magyar egyház számára, mert, ha a birtokos nem volt kényszerítve, hogy jobbágyait engedelmességre szorítsa, nem igyekezett a tizedszedést megkönnyíteni. A rácok, azaz ortodox hitüket megőrző délszlávok éppen a kalocsai egyházmegye területén éltek igen nagy számban. Emellett Váradi, ahogy a későbbi adatokból is kitűnik, gyakran alkalmazta, vagy alkalmaztatta a kiközösítés fegyverét politikai ellenfeleivel szemben. A dekrétum emellett korlátozta a főpapok tized bérbeadási lehetőségét is.²⁷⁶ Tizedügyekben

²⁷² MKL II, 164 sz., 277-278; idézi: BÓNIS, *Jogtudó*, 241.

²⁷³ NEHRING, *Donauraum*, 160 skk.

²⁷⁴ DRH II, 238-239.

²⁷⁵ KUBINYI, *Főpapok*, 96.

²⁷⁶ DRH II, 246-247.

Váradai későbbi években többször emelt panaszt, mind a rácok, mind más tizedet nem fizetők ellenében.

Továbbá, noha 1490 után Váradai Péter kitartóan Corvin János hívének mutatkozott, Mátyás király Corvin érdekében folytatott politikája sérelmes lehetett számára.

A korábbiakban részben egyházi földesurak kezében lévő örökös főispáni címeket ugyanis elvette a király és megbízható, saját maga által fölkarolt katonabárai kezében összpontosította azokat.²⁷⁷ A kalocsai érsekek ispáni tisztséget viseltek a Mátyás korban. Lehet, hogy Váradai még fogsága előtt elvesztette ezt a címet. Erre utal II. Ulászló egyik, Váradai leveleskönyvében fönmaradt, Somi Józsa akkori főkapitányhoz címzett levele. A király türelemre intette a főkapitányt, mivel a bácsi ispáni tisztséget vissza akarta adni Váradinak.²⁷⁸ Nem valószínű, hogy Péter érsek az 1480-as években önként mondott volna le erről a tisztségről.

A Mátyás és Frigyes közti konfliktusban mindkét uralkodó fölhasználta az egyházi vezetőket. 1482-ben Frigyes császár a háborúban elszenvedett fokozatos vereségek hatására egy Mátyás ellenes vádat tartalmazó levelet küldött Váradai Péternek, amelyben Mátyás kibékítésére, vagy, ha ez nem sikerül, a királytól való elpártolásra szólította fel.²⁷⁹ Ez ekkor nem következett be, de a későbbiekben lehet, hogy mégis hatással volt Váradai török-magyar békeszerződés körüli magatartására.

Váradai nemzeti érzelmeit, és a király török politikájával való egyet nem értését is ki szokták hangsúlyozni, főleg Heltai Gáspár idézett véleménye alapján. Ehhez adalékul szolgál a Frigyes és Mátyás kibékítését szolgáló tárgyalásokon való szereplése is. Maraschi Citta del castellói püspök 1483 őszen érkezett III. Frigyes udvarából Budára, hogy rávegye Mátyást III. Frigyes békeajánlatának elfogadására. A császár az elfoglalt Alsó-Ausztria visszaadásáért cserébe tízezer lovasnyi birodalmi segélyhadat ígért a magyar királynak. Mátyás csak abban az esetben fogadta volna el az ajánlatot, ha az elfoglalt területek a pápa fennhatósága alá kerülnének addig, amíg a császár rendelkezésére nem bocsátja a kialakított sereget. Ez, mivel Frigyest gyengének tüntette volna fel, elfogadhatatlan volt.

Ám a legátus újabb ötlettel állt elő: a pápa nevében birodalmi gyűlést fog összehívni a török ellen, ahol a két uralkodó elsimíthatja ellentéteit. Mátyás pedig beavatta Dzsem török herceggel kapcsolatos terveibe. A török trónkövetelőt egy török basa ajánlotta a magyar király figyelmébe. A basát Váradai és Stein mutatta be a legátusnak és velük állapodott meg a

²⁷⁷ KUBINYI, *Államszervezet*, 75.

²⁷⁸ WAGNER, *Epistolae*, I, 1-3.

²⁷⁹ KÁROLYI, *Adalék*, 20-21; A levél szöveggözlése u. o.: 249-252.

konfliktust rendező birodalmi gyűlésben is. A ravasz terv szerint a gyűlést hirtelen, úgy kellett volna összehívnia a nunciusként, mintha az csupán a pápa kívánsága volna és a török elleni harcot szolgálná. Ilyen módon a császár nem zárkozhatna el a részvételtől. A nuncius ezután visszatért a császári udvarba, hogy a remélt, ám egyelőre titokban tartott tervet keresztülvigye. 1483. november végén jött ismét Magyarországra, de addigra a helyzet gyökeresen megváltozott. Mátyás megkötötte az ötéves békét a török szultánnal, így Dzsemmel kapcsolatos terveit és kibékülését Frigyessele feleslegessé váltak. Mátyás megváltoztatta eddigi követeléseit, csak kisebb területeket engedett volna át Frigyesnek és a sereget négy évre kérte, ami természetesen elfogadhatatlan volt. A nuncius eredménytelenül távozott decemberben.²⁸⁰

Váradi elég fontos szerepet játszott a tárgyalásokban. Bizonyára ő is közreműködött a birodalmi gyűlés tervének kidolgozásában. Emellett november 6-án az ő tollából kelt a Geréb Mátyás aratta győzelemről szóló beszámoló, amelyben, mint említettem, a humanista történetírás stíluseszközeit fölhasználva fejtett ki propagandát: a kereszténység nagy győzelméről beszélt.²⁸¹ A hadjárat valójában nem emelkedik ki határ menti, szokásos incidensek sorából. A tárgyalások és a közös terv kútba esése nyilván rosszul érintették az érseket, aki személyes sértésnek is fölfoghatta a történeteket. A török-magyar békeokmány szerkesztése is rá hárult, ami talán indokolhatja, hogy miért járt el megszerkesztésekor hanyagul.

Mindezek mellett, éppen 1483-ban érkezett Budára a lengyel király követeként az említett hírhedt humanista-összesküvő, Callimachus Experiens (Philippo Buanacorsi) is. Callimachusnak élete során több ízben kellett menekülnie kétes politikai ügyletei miatt. Még fiatalon belekeveredett Pomponio Laeto II. Pál elleni összesküvésébe, ezért Rómából távozni kényszerült. Bolyongása során megfordult Nápolyban, Konstantinápolyban, de II. Pál haragja mindenhol üldözte, végül a Lengyel Királyság szolgálatába állt. IV. Kázmér diplomatájaként sokszor tett hathatós lépéseket Mátyás király politikája ellen. Királya uralmát korát megelőzve Machiavelli módszereivel igyekezett szolgálni. Budára Huszti József szerint 1483-ban érkezhetett és valószínűleg 1484-ben is Magyarországon volt.²⁸² Saját, már idézett költeménye szerint kapcsolatban állt Váradi Péterrel és a költő Garázdával is.²⁸³ Magyarországi küldetésének célja az lehetett, hogy Mátyást török elleni háborúra bírja. Források hiányában nehéz megmondani, hogy milyen szerepet játszott Váradi

²⁸⁰ FRAKNÓI, *Szentszék*, 173-180.

²⁸¹ Lásd dolgozatom 46-47. oldalain!

²⁸² HUSZTI, *Callimachus*, 15-16; SZÖRÉNYI, *Callimaco*, 111-114.

²⁸³ Lásd dolgozatom 63-64. oldalain!

bebörtönzésében, de aktuális urának, IV. Kázmér lengyel királynak mindenképp kapóra jött egy ilyen fontos, a királyi udvaron belül kirobbantott konfliktus.

Amennyiben Váradi Péter tényleg szándékosan rontotta el a békeszerződés szövegét, magatartásáról csak elítélően nyilatkozhatunk. A hibás szerződés ugyanis egy jelentős, bármikor felhasználható támadási felületet biztosított a szultánnak. A két erősség elfoglalása és a királyi ellenlépés lassúsága jelentős presztízsveszteséget okozott Mátyás királynak.²⁸⁴ Az érsek felsorolt, vélt vagy valós sérelmei viszont, ha mentséget nem is, magyarázatot adhatnak tetteire.

b, Mátyás fogságában – presztízsharc a pápák és Mátyás király között

Azoknak az éveknek az eseménytörténete, amelyeket Váradi fogságban töltött, életrajzának egyik legjobban felderített részéhez tartozik. Fraknoi Vilmos ugyanis itáliai kutatása során megtalálta a pápa legátusa, Angelo Pecchinoli részletes beszámolóját. Az eseményeket, a tárgyalások lefolyását tehát alaposan ismertette. Másrésztől azonban nem helyezte a mátyási külpolitika kontextusába a tárgyalások fordulatait, ezért érdemes röviden áttekintenünk ezeket a politikai eseményeket is.

Váradi mintegy hat éven keresztül volt fogságban Árva várában, majd pedig Visegrádon. A pápai udvar és Mátyás viszonya ezekben az években már rossznak volt mondható. Az 1484-ben trónra lépett VIII. Ince megválasztása ugyanis Mátyás király ellenezte, mert a később VI. Sándor néven megválasztott Rodrigo Borgiát támogatta volna.²⁸⁵ Az új pápa egyébként is erélytelen volt, mivel kompromisszumos megoldás eredményeként, hosszas huzavona után foglalta el trónját.²⁸⁶

Az érsek fogságba eséséről Aragóniai János értesítette a pápát. A bíboros, nyilván a kalocsai érsekség betöltése körüli ellentétek miatt, nem igyekezett Váradi segítségére lenni. A pápa levelében kérte Mátyást, hogy ne büntesse meg a főpapot, amíg a kúria nem vizsgálhatja ki az ügyet.²⁸⁷ Ez elég tartózkodó megfogalmazás volt a pápa részéről, amit a megválasztása körül képviselt magyar álláspont is indokolhatott.

A későbbiekben sem javultak a kapcsolatok. Az évtized végére kialakult helyzet a Szentszék és Magyarország közötti összeköttetések egyik mélypontja volt. A Nápoly és Salerno közötti konfliktusban Mátyás apósát, míg a pápa az ellenséget támogatta, emiatt a

²⁸⁴ SIMON, *Anti-Ottoman*, 144.

²⁸⁵ BERZEVICZY, *Beatrix*, 230.

²⁸⁶ GALLA, *Szentszék*, 148-149.

²⁸⁷ *Mon. Vat. VI.*, CLXXV, 221.

magyar király azzal fenyegette meg a pápát, hogy az egyetemes zsinathoz fog fellebbezni.²⁸⁸ A III. Frigyes és Mátyás közötti konfliktusban sem volt eredményes a pápai közvetítés. Az elmérgesedő viszonyt jól jellemzi Mátyás egy datálatlan levele, amely nem túl hízelgő szavakkal jellemezte a pápát:

„Multis argumentis didicimus papam nil aliud studere, quam probro nostro et dedecori nostro. ... Nil aliud sibi dulcius est, quam cum nos contumelia et obproprio afficere potest. ... Nos ita desperati sumus, ut nichil de cetero boni a papa exspectemus. (Sok tapasztalat árán tanultam meg, hogy a pápa semmi másra nem törekszik, minthogy kárt és dicstelenséget okozzon nekem... Semmi sem olyan kedves neki, mintha megbánthat engem. Már annyira csalódott vagyok, hogy a pápától semmi jót sem várhatok.)” (Ford. Véber J.)²⁸⁹

1486-ban fordult ismét Mátyáshoz a pápa Váradi Péter ügyében. A terjedelmes és retorikailag gondosan felépített levélben a királyt érdemeinek kidomborítása mellett az érsek mielőbbi szabadon bocsátására szólította fel, továbbá saját illetékességét hangsúlyozta az ügyvel kapcsolatban.²⁹⁰ A pápa ekkor ismét szorgalmazta, hogy Mátyás adja vissza III. Frigyesnek az elfoglalt salzburgi püspökség javait. Ezt az erőteljesebb pápai fellépést talán a nápolyi királlyal szemben elért látszólagos eredmények indokolták, aki színleg meghódolt az ellene lázadó nápolyi urak és a pápa által létrehozott itáliai koalíció ellenében.²⁹¹

Egyik kérés sem talált meghallgatásra, sőt egy igen komoly, új konfliktus bontakozott ki a láthatáron. Rómában ugyanis szinte egy időben elhunyt Veronai Gábor egri püspök és Aragóniai János esztergomi érsek. Mátyás jelöltjét, Hippolitot gyermekkorra alkalmatlanná tett egy ilyen magas pozíció betöltésére. Az ebben az ügyben kifejtett pápai magatartás sem szolgálta a két udvar jó viszonyát. A Róma határain belül elhunyt bíborosok helyére ugyanis a pápa a kánonjognak megfelelően saját jelöltjeit, Ascanio Sforzát és Rodrigo Borgiát akarta kinevezni. Végül, egyévi huzavona után mégis megerősítette Hippolitot.²⁹²

Emellett a huszita eretnekséggel vádolt Jan Filipec olmützi püspöksége is ellentétekre adott okot. A váradi püspök ugyanis káptalani választás birtokában, de pápai megerősítés nélkül foglalta el a javadalmat. Mátyás inkább azt szerette volna elérni, hogy ifjabb Vitéz János, a veszprémi püspök, legyen Olmütz új püspöke. A pápa azonban túlzott erélyességgel lépett fel Filipeccel szemben, akit huszita eretnekséggel is megvádolt. Mátyás ezek után meggondolta magát, és ismét alkancellárját vette pártfogásába.

²⁸⁸ FRAKNÓI, *Szentszék*, 182.

²⁸⁹ *Beatrix-okiratok*, XLVII, 69.

²⁹⁰ *Mon. Vat. VI*, CLXXX, 227-229.

²⁹¹ GALLA, *Szentszék*, 150.

²⁹² GALLA, *Szentszék*, 120-123.

1488-ban pedig a pápai hűbéres Ancona tűzte ki a magyar zászlót és fordult szembe hűbéruával. A várost Mátyás Velence ellenében akarta szövetségként fölhasználni.²⁹³

4. Árva vára napjainkban

Ilyen körülmények között természetesen a pápa Váradi kiszabadulását célzó intézkedései nagyon sokáig eredménytelenek maradtak. A bebörtönzött, de rangjától meg nem fosztott érsek adu volt Mátyás kezében a pápasággal szemben. A magyar egyház pedig igazi vezető nélkül maradt. Már Aragóniai János esztergomi érseksége sem nyugodott biztos alapokon, utódja, Estei kiskorúsága miatt pedig végkép alkalmatlan volt a prímási székre. Ezeknek a problémáknak a megnyugtató rendezése a pápaság számára fontosabb volt, mint Mátyás királynak.

VIII. Ince sokáig hiába várta, hogy Mátyás király Rómába küldje az ügyben követeit. Végül Angelo Pecchinoli legátust ment 1489 elején Bécsbe, akire a pápa a felmerült összes vitás kérdés megoldását bízta. Pecchinoli ott is maradt egészen Mátyás haláláig. Tevékenységét, tárgyalásait Fraknói Vilmos dolgozta fel a jelentések Velencében fennmaradt, kiadatlan másolati kötete alapján.²⁹⁴

A legátus jövetelének fő céljai a következők voltak: Mátyás anconai szövetségének felbontatása, Filipec elmozdítása olmützi javadalmáról, a nápolyi királlysággal való konfliktusban Magyarország semlegességnek biztosítása, emellett Váradi szabadon

²⁹³ FRAKNÓI, *Szentszék*, 186.

²⁹⁴ A kiadatlan követjelentéseket Fraknói Váradi életrajzában és a legátussal foglalkozó tanulmányában dolgozta fel.

bocsátásáért is közben kellett járnia.²⁹⁵ A későbbiekben még egy fontos kérdés került szóba. Mátyás ugyanis azt követelte, hogy a johanniták fogságban lévő Dzsem herceget adják ki Magyarország részére, mert a herceget a Török Birodalom elleni ütőkártyaként akarta használni.²⁹⁶

Pecchinolinak megbízólevele szerint először az érsek szabadon engedését kellett elérnie. Sikertelenség esetén hozhatott szóba egy esetleges vizsgálatot és eljárást. Ebben a kevésbé szerencsés esetben azt kellett elérnie, hogy Váradi fölött Rómában ítékezzenek. VIII. Ince nem fűzhetett nagy reményeket a küldetés sikeréhez, mert arra az esetre, ha ezt sem sikerülne elérni, megelégedett volna azzal is, hogy a foglyot a legátus felügyelete alá helyezték.

A legátusnak Beatrixot is fel kellett keresnie, hogy megszerezze támogatását, úgy téve, mintha nem tudna a királyné elleni vádaskodásról, amely szerint ő vette rá férjét az érsek elfogására.²⁹⁷ A legátus már első kihallgatásán szóba hozta az érsek ügyét, díszes szónoki beszédben igyekezett meggyőzni a királyt, hogy bocsássa szabadon. Mátyás azt válaszolta, hogy nem teheti, mert fél, hogy elárulná titkait Frigyesnek. A király beszámolt a kétségbeesett fogoly kalandregénybe illő próbálkozásáról is: Az érsek papot hívatott öreivel és állítólag hagymalével írt, titkos üzenetet küldött vele az ellenségnek. Az akciót a részeg pap hiúsította meg, mert az ivóban eldicsekedett küldetésével. A levelet a király a küldönc leleplezését követően a tűz fölé tartotta, és így el tudta olvasni. Mátyás király a szökés mellett megemlítette az érsek vétkeit is, köztük olyanokat, amelyeket még Zágrábban követett el ellene ifjúkorában. A legátus színleg egyetértett a királlyal, így elérte, hogy rábízzák a fogoly őrzését. Beatrixszel is tárgyalt, aki cáfolta, hogy az ő hibája lenne az érsek börtönbe juttatása.²⁹⁸ A király beleegyezését a legátus Filipec ügyében tanúsított engedékeny magatartása befolyásolhatta.

A tárgyalások későbbi szakaszaira is jellemző volt, hogy Pecchinoli és a király adok-kapok alapon tettek kisebb nagyobb engedményeket egymásnak. Az anconai ügyben és Dzsem herceg kapcsán, akinek kiszolgáltatását követelte Mátyás, nem történt komolyabb előrelépés. A legátus tavaszi tárgyalásai alatt Mátyás egy színpadias, erőszakos hangvételű kirohanásoktól sem mentes orációjában visszautasította a pápa Anconára vonatkozó kéréseit, de a tárgyalások folytatódtak.²⁹⁹

²⁹⁵ FRAKNÓI, *Pecchinoli Angelo*, 378.

²⁹⁶ FRAKNÓI, *Pecchinoli Angelo*, 393.

²⁹⁷ FRAKNÓI, *Váradi*, 507-508.

²⁹⁸ FRAKNÓI, *Pecchinoli Angelo*, 385.

²⁹⁹ Mátyás ekkor „szilaj ló módjára” viselkedett. u. o., 393-400.

A király korábbi ígéretei ellenére Váradi átadását is megtagadta. Cinikusan még az árvai várnagy távollétére is hivatkozott. Erre a legátus ügyes húzással színpadiasan térdre vetette magát előtte, és kérte, hogy régi ígéretét ne másítsa meg, és egyiküket se kompromittálja a Szentszék előtt. Mátyás beadta a derekát és a legátusra bízta, hogy Egerbe, vagy Visegrádra szállíttassa a foglyot. Pecchinoli felvetette, hogy Esztergom miért nem alkalmas erre. A király nem egészen érthető szavakkal utalt rá, hogy ott a fogoly élete egy nagyhatalmú ellensége miatt nem lenne biztonságban. Fraknói ezt a királynéra vonatkoztatta. Végül Péter érsek májusban átköltözhetett Visegrádra.³⁰⁰

A király többször fenyegetőzött egy Váradival szembeni büntető eljárás lefolytatásával is, de erre komolyan nem határozta el magát. A lehetséges büntetőper, ha kellő bizonyítékokkal rendelkezett is király, kényes problémákat vetett volna fel. Ha félt, hogy Váradi Frigyesnek árulja el titkait, nem akarthatta, hogy minden nyilvánosságra kerüljön.

A pápai legátussal való tárgyalások Dzsem herceg ügyében zátonyra futottak. Mátyás már nem is kívánta, hogy a herceget adják ki neki. A nápolyi udvar támogatásával sem hagyott fel. Végül, 1490 tavaszán a király halála miatt a legátussal való tárgyalások függőben maradtak.³⁰¹

³⁰⁰ FRAKNÓI, *Váradi*, 511-512; FRAKNÓI, *Pecchinoli Angelo*, 421.

³⁰¹ FRAKNÓI, *Pecchinoli*, 557-558.

3. Váradi Péter nagy visszatérése (1490-1501)

a, A két sorsdöntő esztendőben³⁰²

1490 április 6-án, néhány napi szenvedés után elhunyt Mátyás király. Nevében a királyi tanács vette át a kormányzást és az országot megbénító zűrzavar és káosz közepette megkezdődött a felkészülés a hatalmi harcra. Kezdetben Corvin János trónigényei viszonylag megalapozottnak látszottak a hatalmas Hunyadi birtokok és az apja által kezébe adott, megbízható emberek által irányított vármegyétömbök révén.

Talán ezért fordult a még mindig fogságban sínylődő érsek hozzá Visegrádon, április 27-én kelt levelében. Az érzelmes hangvételű, szentírási idézetekkel ékesített levélben Váradi elkötelezte magát Corvin János mellett. Már a levél címzése is sokat sejtető:

„*Illustrissimo principi, et inciti paterni solii heredi, domino Johanni Corvino ... (A kiváló fejedelemnek, az atyái trón dicső várományosának, Corvin János úrnak ... Isten után egyetlen megmentőmnnek)*”. Váradi a levélben sanyarú helyzetét ellenségei áskálódásával magyarázta, akik a hercegnek is kárára lehetnek:

„*Utinam princeps ille, sapientissimus tuus genitor et meus dominus vera consilia mea tam facile, quam adulatorum stomachi sui gracia speciosa magis, quam vera verba suscepisset, spero, quod nec ego in preparatas ab emulis mihi insidias incidissem, neque tua dignacio ulla nunc cura angetur. (Ó, ha atyád, az én uram... oly készséggel hallgatott volna igaz tanácsaimra, mint amaz szép hazugságokra, miket talpnyalói, hogy kedvét leljék kitaláltak. Úgy hiszem, akkor én sem estem volna gyanútlanul irigyeimnek ellenem ázott vermébe, sem méltóságod nem élne most aggodalmak közt.)*” (Ford. Boronkai Iván)

A rövid, de jól sikerült levelet Váradi olyan fontosnak tartotta, hogy leveleskönyve elejére helyezte vagy helyeztette a kötet összeállítójával. A levél végén szerepel egy megjegyzés, amely szerint az eredeti „*Sine ligatura et sigillo et sine numero anni tunc volventis (Kötés, pecsét és az akkori évszám feltűntetése nélkül...)*” volt. A megjegyzés tanúsága szerint tehát Visegrádon, fogsága utolsó helyszínén is nélkülöznie kellett Váradinak személyes tárgyait, pecsétjét és egyéb írószereit.³⁰³

A levélből a korábbi történetírás azt a következtetést vonta le, hogy Váradi Péter már az 1480-as években Corvin támogatója volt, amire nincs bizonyítékunk. Ahogy láttuk, Mátyás

³⁰² A fejezet címét KUBINYI András alapvető, a tízkötetes, Magyarország történetét feldolgozó monográfia későközépkori részébe szánt, később önállóan megjelent tanulmányából kölcsönöztem. KUBINYI, *Két sorsdöntő esztendő*.

³⁰³ WAGNER, *Epistolae*, XVIII, 45-46; *MHL*, 131 sz., 285-286.

Corvin János trónöröklését biztosító intézkedései sokszor ellentétesek voltak Váradi Péter és a magyar főpapok többségének érdekeivel.

Váradi kérése, úgy tűnik meghallgatásra talált, mert ügye a királyi tanácsban is szóba került. Azonban Beatrix, Bakócz, Filipec és Nagylucsei elleneztek Váradi szabadon bocsátását, míg Corvin János és a Geréb testvérek az ő pártját fogták. Corvint nemcsak Váradi levele készítette támogatásra, hanem a pápai legátus, Pecchinoli is, aki az ifjú herceget kiátkozással fenyegette meg arra az esetre, ha Váradi nem nyerné vissza szabadságát. Ez valószínűleg csak formális, Beatrix köreinek figyelmét elterelni hivatott fenyegetés lehetett, mégis jól mutatja, hogy Corvinnak a pápa támogatására mindenképpen szüksége volt. A legátus erélyes közbelépésének köszönhetően végül Váradi május 20-án kiszabadult fogságából.³⁰⁴ Szabaddá válása azonban nem sok segítséget jelentett Corvin számára, mert az érseknek újra össze kellett gyűjtenie csapatait és pénzhez kellett jutnia. A királyné és támogatói pedig részben a Váradi miatti ellentétek okán véglegesen és visszavonhatatlanul szakítottak az ifjú herceggel.³⁰⁵

Később, a júniusra összehívott királyválasztó országgyűlésen már részt vett Váradi, ahol Corvin János hívei lelkes szervezőjének bizonyult. Állítólag ő vette rá az országgyűlésre későn érkező Újlaky Lőrinc vezette délvidéki főurakat, hogy a fiatal herceget támogassák.³⁰⁶ Bonfini azonban eltúlozta Váradi szerepét, mert a Corvin-párt sokkal mélyebbről gyökerező okok miatt harcolt a végsőkig a herceg királyságáért. A nagy vagyonnal rendelkező Corvin János ugyanis főúrként sokkal veszélyesebb lett volna számukra, mint gyengekezű királyként.³⁰⁷ Váradi nem pusztán hazafias lelkesedésből vállalt szerepe mégis fontos lehetett a tárgyalásokon, mert jelentős diplomáciai tapasztalatokkal rendelkezett, és ő volt az ország legmagasabb rangú főpapja.

Amikor a Corvin királlyá választása mellett kardoskodó főurak, Újlaky Lőrinc és többi párthíve a fegyveres ellenállást választotta, Váradi érseki székhelyére, Bácsra utazott és visszavonult a politika színteréről. Bonfini szerint azért, hogy ne tartsák az ellenségeskedés okozójának.³⁰⁸

Azonban valószínűbb, hogy bandériumát ment összegyűjteni és a csonthegyi csata után inkább kivárási taktikát folytatott.

³⁰⁴ FRAKNÓI, *Váradi*, 730.

³⁰⁵ KUBINYI, *Két sorsdöntő esztendő*, 13.

³⁰⁶ BONFINI, *Magyar történet*, 4.9.107.

³⁰⁷ KUBINYI, *Két sorsdöntő esztendő*, 32.

³⁰⁸ BONFINI, *Magyar történet*, 4.9.145.

5. Bács várának romjai napjainkban

Fraknói Vilmos, továbbá Udvardy József ebből az információból vonták le azt a következtetést, hogy Váradi 1490-ben visszavonult a közügyektől: *„egykori ellenségei marakodását bölcsésszi nyugalommal szemlélte és bírálta.”*³⁰⁹

Nem volt hajlandó megjelenni II. Ulászló koronázásán sem, ahol neki, mint az ország első főpapjának kellett volna elvégezni a szertartást, mivel Hippolit esztergomi érsek még kiskorú volt. Pedig, legalább is Bonfini szerint, vártak is rá a koronázási ünnepség megkezdésével. Neumann Tibornak azonban, aki az 1490-es évek politikatörténetét példamutató alapossggal dolgozza fel, sikerült bizonyítania, hogy a koronázást eleve a későbbi időpontra tervezték, így nem Váradi távolmaradása okozta a késést.³¹⁰

Az érsek távolmaradását erkölcsi megfontolások mellett a kivárás is indokolhatta, ugyanis a támadó osztrák trónkövetelő, Miksa csapatai jelentős sikereket könyvelhettek el. Talán ennek hatására Corvin János és több tucat főúr, köztük Váradi érsek, titkos megállapodást kötött 1490 augusztusában, hogy támogatni fogják Miksa királlyá választását. Az erre vonatkozó osztrák szakirodalmi adatot Szabó Dezső használta fel először Magyarországon.³¹¹ A forrást azonban nem vizsgálta meg közelebbről. A szerződés szövege nem maradt fenn. A megállapodásról Florian Waldauf von Waldenstein, Zsigmond tiroli főherceg Miksa udvarában élő követe számolt be urának:

“Gnedigster herr, new zeitungen ... daz herczog Lawrencz von Wylock, Herczog Johans Coruin, der erzbischof von Colletschon, der bischof von Funfkirchen und Graf

³⁰⁹ FRAKNÓI, *Váradi Péter*, 832.

³¹⁰ NEUMANN, *II. Ulászló*, 318-319.

³¹¹ SZABÓ, *Pozsonyi béke*, 396.

Stephan Zapolion graf im Zyps auch etlich ander herrn ir geheime Botschaft bey unserm herrn kunig gehebt und sich seiner ku. Mt. Als rechten kunige zu Hungern in gehorsam zuergeben erboten und zusagen haben lassen... (Kegyelmes Úr, újság ..., hogy Újlaky Lőrinc herceg, Corvin János herceg, a kalocsai érsek, a pécsi püspök, a szepesi gróf, Szapolyai István, és más urak titokban követséget küldtek király urunkhoz és a királyi fenséget Magyarország igaz királyának ismerték el és engedelmességet ígértek neki.“ (Ford. Véber J.)

Állítólag azt is megígérték, hogy majd személyesen is megjelennek Miksa udvarában, aki bizakodó volt ezzel kapcsolatban. Waldauf viszont nem értett egyet vele és a magyarokkal szembeni ellenszenvének is hangot adott: „*ein Hunger ist ein Hunger*” (egy magyar, csak egy magyar). (Ford. Véber J.)³¹² Azt, hogy a feltételezett „liga” tagjai mennyire gondolták komolyan a dolgot nehéz megmondani, éppen a jelentést író Waldauf elfogultsága miatt.

Később, a Miksához nyíltan csatlakozó volt Corvin-párti Kishorváti János Várad ellen fordult, és neki jelentős károkat okozott, ahogy ez, II. Ulászló 1493-ban kelt Kishorváti János elleni ítéletlevelében szerepel.³¹³ Az érsek nyíltan eddig sem támogatta Miksát, és ez az incidens nyilván II. Ulászló király felé fordította, ezért csapatai 1490-1491-ben már részt vettek a Miksa hadai elleni harcokban. Várad ezért levelében arra kérte Báthory István országbíró, hogy solti prediális nemeseit ne kényszerítsék újra harcra, mert már Kinizsi Pál főkapitány seregében harcoltak egész télen. Sőt, sokan közülük életüket adták az osztrákok elleni védekezésben:

„Jam vero antea, ... nos nullis ipsorum nobilium, neque etiam rusticorum nostrorum parcentes laboribus et expensis eosdem ad subsidium Albae Regalis miseramus, quorum maxima pars in portis civitatis ipsius per Alamannos trucidata, pauci eorum susceptis gravaminibus vulneribus rediverunt. (De már korábban is ... nem kíméltem e nemeseimnek, sőt parasztjainnak fáradságát sem, hanem elküldtem őket Fehérvár védelmére. Nagyrészüket a város kapuinál mészárolták le a németek, s csak kevesen tértek meg, azok is súlyos sebekkel borítva.)”³¹⁴

Péter érsek, úgy tűnik, 1491 után már II. Ulászlót támogatta, de az udvartól sokáig távol maradt. A király előtt végül az 1492-es országgyűlésen jelent meg személyesen és ekkor hódolt meg neki ünnepélyesen. Az érsek fényes kísérettel, kétszáz páncélos lovas élén

³¹² KRAUS, *Beziehungen*, Nr. 11. 34-36.

³¹³ „*signanter vero in bonis ecclesie Collocensis incipere commitereque et patrare non erubuit, utque patrata et comissa ... obumbraret certis prius complicibus... quondam Frederico imperatori et Maximiliano regi Romanorum tunc nobis et regno nostro manifeste adversantibus ... adhesit, et se sub eorum patrimonio recepit (különösen pedig nem szégyenkezett a kalocsai érsekség javaiban kárt tenni, hogy korábbi bűneit elhalványítsa, bizonyos korábbi bűntársaival együtt a néhai Frigyes császár és Miksa királyokhoz csatlakozott, akik akkor a mi országunk ellenségei voltak.” (Ford. Véber J.). WAGNER, *Epistolae*, IV, 8.*

³¹⁴ WAGNER, *Epistolae*, CXV, 218-220; MHL, 135 sz., 292-293.

érkezett Budára.³¹⁵ A pozsonyi békét, amely ismét megerősítette a bécsújhelyi béke öröklést szabályozó passzusát, ennek a diétának kellett volna megerősítenie egy országgyűlési dekrétummal. A magyar rendek azonban ezt nem voltak hajlandók elfogadni, ezért a prelátusok és a bárók, továbbá a városok képviselői egy sokpecsétes hitlevéllel, néhányan pedig fejenként kiadott okleveleikben fogadták el az egyességet. Váradi már az elsők között kiállította ezt az oklevelet 1492. március 7-én.³¹⁶

Szabó Dezső feltételezése szerint az oklevelek kiállítói a korábban nyíltan vagy titokban Miksa párti urak, akik az idézett Waldauf-féle követjelentésben szerepeltek, egy feltételezett ligába tömörülve léptek fel. Váradi esetében ezzel nem értek egyet. Ha Miksát tényleg támogatta volna, akkor is fontos volt számára, hogy királynak nyíltan meghódolva nyerje el az udvar támogatását. Ehhez fogsága idején elvesztett javainak visszaszerzése miatt is szüksége volt. Például az említett péterváradi apátság ügyében Rodrigo Borgiával, aki később VI. Sándor néven pápa lett, szemben királyi támogatás nélkül nem sokra ment volna. Meghódolása eredményeként a király már az országgyűlésről írt több, a pápai udvarnak és a bíborosoknak szóló levelet, hogy támogassák Váradi kéréseit. Az első, Váradi ügyében írt királyi levél 1492 március 10-én kelt, alig három nappal azután, hogy Váradi kiállította a békét elismerő oklevelet.³¹⁷ A király számára is fontos volt, hogy a bács-kalocsai érseket, aki Estei Hippolit kiskorúsága miatt az ország papírforma szerinti leghatalmasabb főpapja volt, a maga oldalán tudja. A továbbiakban, ahogy látni fogjuk, Váradi Péter élete végéig kitartott királya, II. Ulászló mellett.

b, A péterváradi apátság visszaszerzése

A Váradi leveleskönyv igen jelentős részét foglalják el a pápához vagy a pápai udvar különböző tagjaihoz címzett, a péterváradi apátság visszaszerzése ügyében írt levelek. Ezek megírását egy Váradi számára nagyon fontos konfliktus megoldása indokolta. A péterváradi apátság kommandáját ugyanis fogsága idején elvette Váradi Pétertől Mátyás király és Rodrigo Borgia bíborosnak adományozta. A bíboros kárpótlásul kapta az értékes javadalmat, mert korábban nem kapta meg az egri püspökséget. A későbbi VI. Sándor pápa igen befolyásos és nagyhatalmú tagja volt a bíborosi testületnek: Valencia és Portó püspöke, vicekancellárként

³¹⁵ BONFINI, *Magyar történelem*, 5.3.13

³¹⁶ Buda, 1492. március 7. Váradi Péter kalocsai érsek megerősíti a pozsonyi béke pontjait, különösen a magyar trón öröklésére vonatkozó passzust. (Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv Allgemeine Urkundenreihe 1492. március 7. – Az *Urkundenreihe* oklevelei esetében a dátum jelzetszerepű. MOL DF 287 344. A bécsi levéltárakban való kutatásaimban nyújtott segítségéért FAZEKAS István levéltári delegátusnak tartozom köszönettel.

³¹⁷ WAGNER, *Epistolae*, II, 4-5.

pedig a pápai kancellária vezetője volt. Családja, a Borgiák, erkölceit és a politikában használt kíméletlen eszközeit a 19. és 20. század történészei és utókor általában elítélte.

Rodrigo Borgia, VI. Sándor még közülük is „kiemelkedett”, mint az igazi korrump, reneszánsz pápa megtestesítője. Az újabb kutatási eredmények azonban egy kicsit árnyalták ezt a képet és VI. Sándor pápaságának pozitív eredményei is napvilágra kerültek: az újonnan felfedezett területek spanyolok és portugálok közötti megosztásának előkészítése vagy a pápa bőkezű mecénatúrája, amely lehetővé tette mind a tudományok, mind a művészetek fejlődését.³¹⁸ Váradi Péter tehát egy igen nagyhatalmú, az intrikákban és az egyházbiztos járatos bíborossal vette fel a küzdelmet, ezért nagyon nagy energiát fektetett pétervárad apátsága visszaszerzésébe. Ezt az erődtényező stratégiai helyzete (az apátság egy magaslaton, a Duna kanyarulatában, a Török Birodalomból Bácsón át Budára tartó egyik fontos kereskedelmi út mellett állt) és valószínűsíthetően igen magas tizedjövedelme indokolhatta. A javadalom értékét az is mutatja, hogy Borgia bíboros is nagyon ragaszkodott megtartásához. Noha a konfliktus lefolyását már Fraknói Vilmos és Udvardy József is alaposan feldolgozta Váradi levelei és más források alapján, érdemesnek tűnik részletesen bemutatni. Különösen, mivel a monostor jelentőségét egy nemrégiben előkerült, Rasztik Tibor által közölt forrás is megvilágította.

Az apátság kommandáját Borgia bíboros 1486 körül kaphatta, amikor a pápa, hosszas huzavona után megerősítette Estei Hippolit esztergomi érsekségét. Valószínűleg már ekkortól Vincenzo Pistachi, Rodrigo Borgia megbízottja irányította a birtoktestet, Mátyás király életében nyilván zavartalanul.

Az 1490-1491-es hatalmi harcok során Újlaky Lőrinc herceg kihasználta a fejtelenséget és elfoglalta az apátsági várat és az ahhoz tartozó birtokokat. Tettével nem volt egyedül, mert az Ascanio Sforza kezében lévő pécsváradi apátságot Ernszt Zsigmond pécsi püspök szállta meg. A még mindig Magyarországon tartózkodó Pecchinoli legátus, aki oly sokat tett Váradi kiszabadítása érdekében, kiközösítő bullát kért Újlaky herceg ellen. Újlaky 1490 szeptemberében terjedelmes levélben mentegette magát a pápa előtt: tettét az érsek jogainak védelmével indokolta, azonban nyilván nem az önzetlenség motiválta. A legátus fenyegetése nem érte el célját, ezért Váradi Péter 1491 tavaszán közvetített Borgia bíboros Magyarországra küldött követe és Újlaky között. Nyilván azt hitte, hogy könnyebben szerezheti vissza az apátságot egy egyházi személytől, mint a Délvidék nagyhatalmú főúrától.³¹⁹ A herceg végül kiegyezett Borgiával, akit II. Ulászló király közbenjárása mellett

³¹⁸ SCHÜLELLER-PIROLI, *Die Borgia-Päpste*, 168-201.

³¹⁹ FRAKNÓI, *Váradi*, 735-737.

újra beiktattak a javadalomba. A megegyezés pontos időpontját nem ismerjük, mivel egy későbbi, 1493-as pápai bullában említik, a pontos dátum megadása nélkül.³²⁰ Ezzel Váradi elég rossz helyzetbe került.

Még 1490 nyarán megbízottait, testvérét, Váradi Pált és egy pontosan nem azonosítható, Demeter nevű klerikusát küldte Rómába tárgyalni Borgia bíborossal.³²¹ Pál egészen haláláig Rómában maradt. Ők egyezséget kötöttek a bíborossal, amelyet Váradi Péter nem fogadott el, ahogy egy későbbi, 1491 októberében kelt, alább idézett leveléből kiderül. Követei Borgia pénzbeli kártalanításában egyeztek meg. Nyilván túl magas összeget alkudtak ki, amelyet nem akart, vagy nem lett volna képes kifizetni.

Az eredménytelen tárgyalásokat követően végül a római kúriában szabályos per kezdődött Péter érsek és Borgia bíboros között. Az eljárás megindítása előtt Váradi több levelet írt az ügy tárgyalásával megbízott bírácoknak. Az ebben az ügyben írt leveleket 1491. október 9-i keltezéssel küldte el Rómába, noha megírásuk valószínűleg több időt vett igénybe. A levelek közül egy az ügy tárgyalásával kijelölt bírónak, négy bírótársainak, akik a kúria bíborosai voltak, egy a pápai titkos kamarásnak, egy pedig ellenfelének Borgia bíborosnak szól.³²²

A bíborosoknak szóló levelek közül kiemelkedik az aleriai püspöki címet is viselő Ardicino della Porta bíborosnak szóló levél, aki valószínűleg az ügy tárgyalásával volt megbízva. Ez a Váradi leveleskönyv egyik legterjedelmesebb alkotása, noha szerzője szinte ironikusan kijelenti, nem kíván hosszan írni. Ebből kiderül, hogy della Porta bíboros követet küldött Magyarországra Andreas Wenrard osnabrücki prépost személyében. Váradi levelében lelkiismeretére hivatkozva igazolta a péterváradi apátság iránti igényeit és ezzel indokolta, hogy pénzért nem lett volna hajlandó kiegyezni. Érvelése alátámasztására alaposan kihasználta a hízélgés lehetőségeit is: Rómában élő képviselői és Borgia között megkötött, de általa el nem fogadott megállapodás kapcsán kifejtette, nem is gondol arra, hogy egy ilyen nagyszerű ember, mint a címzett, vagy környezetének bármely tagja közreműködött volna abban.³²³

A többi címzett bíboros esetében, akiknek az ügyben döntést kellett hoznia, Váradi óvatosabb volt, meg sem említette a per tárgyát, csak della Porta bíboros követének jóindulatú meghallgatását kérte tőlük. Az ügyben azonban nem született döntés.

³²⁰ THEINER, *Mon. Hung.*, II, DCCXXII, 536-537.

³²¹ Pál prépost ekkor lépett be a római Szent-Lélek társulatba. Lásd a Szent Lélek Társulat már idézett bejegyzését dolgozatom 13. oldalán!

³²² WAGNER, *Epistolae*, LXXXIX, 170-173; CXVII-CXXI, 223-233; V. KOVÁCS, *Váradi ismeretlen levelei*, (1. sz.) 64.

³²³ WAGNER, *Epistolae*, CXVIII, 225-229.

Az év végén Váradit Rómába idézték komoly egyházi fenyték terhe alatt. Az érsek, úgy tünik, elszánta magát a hosszú és veszélyes utazásra, ezért ismét Ulászlóhoz fordult, akitől menlevelet kért.³²⁴ Végül a római utazásra több ok miatt nem került sor. Az, hogy az érseket Rómába idézték, Fraknói feltételezése szerint csupán üres fenyegetésként szolgált.³²⁵ Ezenkívül Váradi sem akart éppen akkor távol maradni az országtól, amikor küszöbön állt az 1492 tavaszára összehívott fontos országgyűlés.

Az ügyben Rómában nem történt további előrelépés, de Váradi királyhoz való közeledésének meg lett az eredménye: A király ugyanis már 1491 utolsó napjaiban vagy 1492 elején levelet írt a Szentszéknek a péterváradi apátság kegyuraságának megszerzése érdekében. Azt akarta elérni, hogy a monostor feletti kegyuraságot adják vissza kezébe.³²⁶ Ezzel a lépéssel Ulászló dupla hasznot könyvelhetett el, egyrészt Váradit végleg a maga oldalára állította, másrészt az ország egyik fontos déli végvára fölötti, majdani uralmát is biztosította. Ráadásul vár fenntartására sem kellett ilyen módon gondot fordítania, mert az egyelőre az a bíboros-kommendátor kezében maradt. A pápa ugyan vizsgálati parancsot adott az ügyben, mivel nem rendelkezett kellő információkkal, de a későbbi adatokból úgy tünik, teljesítette a király kérését.

II. Ulászló király emellett, miután Váradi említett oklevelében elismerte az országgyűlésen a pozsonyi békét, az év során jó néhány támogató levelet küldött a pápának és a bíborosi kollégiumnak. A levelek szövegét, amelyek a pozsonyi országgyűlés idején keltek, a Váradi-leveleskönyv első fele tartotta fenn. A leveleskönyv ugyanis, ahogy azt a későbbiekben látni fogjuk, több részből áll. Az első szerkezeti egysége egy Váradi Péterrel kapcsolatos kis oklevélgyűjtemény, amely a Leveleskönyv mellékletének tekinthető. Az itt lévő királyi levelek és oklevelek szövegét talán részben maga Váradi Péter fogalmazta.³²⁷

Váradi azonban nem elégedett meg ennyivel: 1492-nyarán Lőrinc bácsi kanonokot küldte Rómába, hogy VIII. Incénél közbenjárjon ügyében, amiről a pápának címzett követi megbízólevél tanúskodik.³²⁸ Ugyanekkor ismét írt az aleriai püspöknek, della Porta bíborosnak. A szokásos köszönetnyilvánítás mellett erősen hangoztatja, hogy az előző évben nála járt Wenrard prépost számára nem kölcsön, hanem utazási célokra adott pénzt.³²⁹ Ez talán burkoltan arra utal, hogy Rómában a bíboros követének megvesztegetésével vádolhatták.

³²⁴ WAGNER, *Epistolae*, LV, 111-112.

³²⁵ FRAKNÓI, *Váradi*, 740-741.

³²⁶ THEINER, *Mon. Hung*, II, DCCXXII, 536-537.

³²⁷ WAGNER, *Epistolae*, II, 5, VIII, 22-23.

³²⁸ WAGNER, *Epistolae*, XXX, 67-68.

³²⁹ WAGNER, *Epistolae*, CI, 192-193.

Mire azonban a levelek Rómába értek, VIII. Ince már nem volt az élők sorában. Váradi nagyhatalmú ellenfele, a korábbi vicekancellár, Rodrigo Borgia VI. Sándor néven pápa lett. Váradi Péter terjedelmes, igazi humanista hízelgéssel teli levelekben köszöntötte az új pápát. Váradi életrajzírói, Fraknói és Udvardy azt feltételezték, hogy Váradi őszintén örült VI. Sándor megválasztásának, mert öccsét a pápa kamarási címmel tüntette ki.³³⁰ Szerintem azonban nem örült a számára igen kedvezőtlen fordulatnak. Ezt az is mutatja, hogy VI. Sándort üdvözlő leveleiben hosszú sorokon keresztül áradozott az új pápa nagyszerű személyiségéről és a kereszténységet ért nagy szerencséről.³³¹ Hasonló, vérbeli humanista hízelgéssel köszöntötte Ascanio Sforzát is, aki a kúria vicekancellári tisztét foglalta el.³³²

A terjedelmes, díszes levelekben a rá jellemző óvatossággal szót sem ejtett az apátság ügyéről, csak általánosságban kérte az egyházfő és új kancellárja támogatását. A peres eljárás a bíboros pápává választásával megrekedt. Váradi pedig kénytelen-kelletlen visszatért az első megoldáshoz, az apátság pénzbeli megváltásához. 1493-ban vagy 1494-ben ötezer aranyat helyezett letétbe egy római bankház tulajdonosánál, Ambrosio de Spannatornál az apátság átadása és a szükséges pápai bullák kiállítása fejében.³³³ A hatalmas összeget 1494 őszén elfogadta a pápa és Váradi átvehette a péterváradí monostort. Ulászló király nem sokkal később maga is tartózkodott a várban az Újlaky és a Kishorvátiak elleni belháború idején, amelyről később még lesz szó. A vár uradalmának benépesítésére Váradi kérésére a király az önként betelepülőknél adómentességet biztosított.³³⁴

A monostor sorsa még sem rendeződött egészen, mert a pápa új, 1493-ban kinevezett gubernátora Angelo da Licio még Péterváradon maradt, mivel nem tudott elszámolni a jövedelmekkel és az apátság bizonyos birtokait is ő irányította még.

Az 1495-ös szegedi országgyűlés vízbefojtás büntetésének terhe mellett megtiltotta a külföldiek magyarországi javadalomviselését, a régebbi javadalmak esetében pedig előírta, hogy kötelesek Magyarországon tartózkodni. Angelónak azonban II. Ulászló király mentességet biztosított. Ez, a király nevében kelt kiváltságlevél furcsa módon éppen a Váradi-leveleskönyvben, az említett oklevélgyűjteményben maradt fenn, de a Wágner-féle szövegkiadásba nem került be, csak egyik lábjegyzetében idézett belőle.³³⁵ A Váradi-féle oklevélgyűjteménybe, ahogy említettem, olyan oklevelek kerültek, amelyek Váradi ügyeivel

³³⁰ FRAKNÓI, *Váradi Péter*, 743. Udvardy szerint pedig Váradi, mivel nem ismerte a római kúria életét, jóhiszeműen és nem képmutatásból írta ezeket a leveleket. (Udvardy, *Kalocsai érsekek*, 361.)

³³¹ WAGNER, *Epistolae*, XI, XII, 28-34.

³³² WAGNER, *Epistolae*, XIV, LXXXI, 37, 136-138.

³³³ WAGNER, *Epistolae*, XXVIII, 63-65.

³³⁴ Lásd dolgozatom 97. oldalán!

³³⁵ *Esztergomi Leveleskönyv*, 222-223; WAGNER, *Epistolae*, 98, (b) lj.

voltak kapcsolatosak, valószínűleg az ő kérésére készültek. Valószínű tehát, hogy az Angelónak szóló oklevél kiállításáért is maga Váradi Péter járhatott közben a királynál. Lehet, hogy Angelo maradása a pápával való megegyezés egyik feltétele volt. Valószínűbb azonban, hogy Váradi valamilyen kisebb, a bács-kalocsai egyházmegye fennhatósága alá tartozó javadalom adományozásával akarta a jószágkormányzót rávenni Pétervárad elhagyására.

Angelo da Licio azonban maradt, ami sok jogvitára adott okot, ugyanis többször az akkor itt tartózkodó pápai legátus elé idézte Váradi redneki jobbágyait. Az érsek tizedszedőivel szemben is elkövetett egy kisebb hatalmaskodást.³³⁶ Végül, 1495 nyarán megérkezett a péterváradi apátságot a kalocsai érsekséggel egyesítő pápai bulla. Ulászló azonban nem akart ennek érvényt szerezni, amit az érsek szerint ellenségei sugalmazására, de valószínűleg inkább saját, jól felfogott érdekében tett. A király ugyanis csak abba egyezett bele, hogy Váradi élethossziglan legyen a monostor kommandátora, mert a fontos monostorerődöt meg akarta tartani saját kegyurasága alatt.

Váradi ebbe nem nyugodott bele, ezért 1496 elején a pápa és jó néhány jelentős személy segítségét kérte az ügyben.³³⁷ Végül, az 1504-ben tartott országgyűlés végzése szerint megtörtént a péterváradi apátság bács-kalocsai érsekséghez kapcsolása. Azt nem tudjuk, hogy ez az egyesítés még Váradi életében következett-e be, mivel a törvény a már korábban meglévő állapotot szentesítet.³³⁸

A hosszú, majd évtizedes harcot végül is siker koronázta. Váradi visszakapta a kommandát és a hozzátartozó birtokokat. A nagy egyezkedés még a közvélemény előtt is ismert lehetett. Szerémi György *Magyarország romlásáról* című művében elég rossz szájjal emlékezett meg a dologról, azoknak az eseményeknek a felsorolása közepette, amelyek miatt Isten haragja sújtotta Magyarországot:

*„Maga Péter igen gyakran írt hízalgéssel, mint egy Cicero, a szentségesnek, hogy mivel Pétervárad a török határon van, ő jobban megvédené, s adna a pápának minden évben részt a jövedelemből. Így az egyik egyház a másikat csalta meg.”*³³⁹

Ezt követően pedig hosszú sorokban kárhoztatta a magyarokat, amiért az egyház javait fosztogatják. Szerémi negatív beállítást talán kamonci származása indokolja. Ez a mezőváros, amíg az apátság Borgia kezében volt, megtagadta a tizedfizetést. Péter érsek később erőszakkal kényszerítette őket erre. Vizitátorait ugyanis bullájukra hivatkozva elkergették a város lakói, ahogy erről Váradi Vincenzo Pistacchi jószágkormányzóhoz szóló

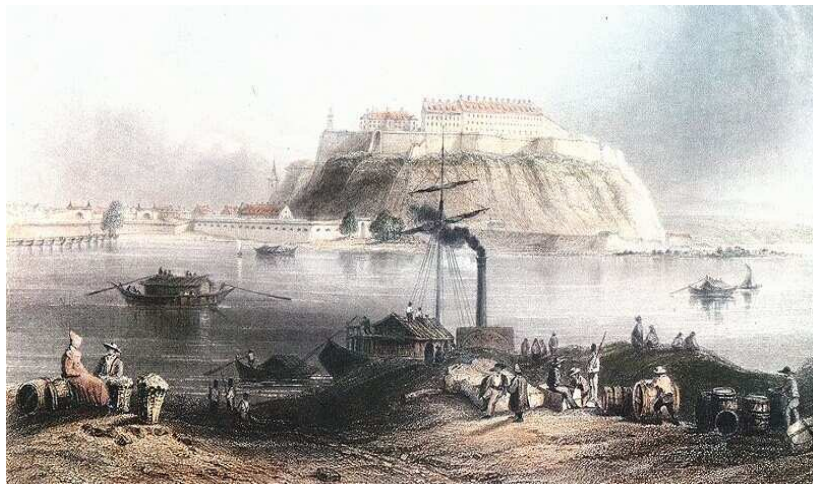
³³⁶ WAGNER, *Epistolae*, LXXXIX, 170-173.

³³⁷ WAGNER, *Epistolae*, CXXIX-CXXXII, 242-248. A pápához írt levele: u.o.: XXVI, 60-61.

³³⁸ UDVARDY, *Kalocsai érsekek*, 364.

³³⁹ SZERÉMI, *Magyarország romlásáról*, 148.

levelében beszámolt.³⁴⁰ Péter érsek nem hagyta annyiban a dolgot és a királyhoz fordult. Ulászló király végül Kinizsit bízta meg, hogy vegye el a kiváltságlevelet a kamonci plébánosoktól, a főkapitány azonban maga akart ítélni az ügyben. A király ismét utasította, hogy tartózkodjon a bíraskodástól, csak a kapott parancsot hajtsa végre, mivel a királyi tanács információja alapján biztos benne, hogy a plébánosok mindig az érsekség joghatósága alá tartoztak.³⁴¹ A mezőváros plébánosai és lakói tehát elég rossz viszonyban voltak Várad Péterrel.

6. Pétervárad a 19. század elején

Láttuk, hogy milyen nagy energiát fektett be Várad ennek az ügynek a megoldásába, és azt is, hogy milyen nagy anyagi áldozatot hozott az apátság visszaszerzéséért. 1998-ban Rasztik Tibor publikált egy inventáriumot, amely a pétervárad apátságban lévő egyházi és világi tárgyak, kegyszerek listáját tartalmazza. Az inventárium 1495-ben készülhetett, amikor az apátság Várad kezébe került. Jelenleg is meglévő másolatát pedig Majtényi László pétervárad kapitány számára írhatták Várad Péter halála után.

A monostor az adatok fényében már a 15. század végén is inkább katonai és nem egyházi funkciót töltött be. Noha viszonylag sok kegyszert és szerkönyvet vettek nyilvántartásba, azok többsége elhasznált és régi volt. Sokkal fontosabbak voltak a várban található hadiszerek, ágyúk, puskák, számszeríjjak és a hozzájuk tartozó lőszer. Úgy látszik, Várad elégtelennek találta a vár felszerelését és ennek pótlására is tett lépéseket. Ungnád Dávid 1536-os konstantinápolyi utazása során látogatást tett az akkor már több évtizede török kézben lévő erősségben és látott néhány olyan ágyút, amelyen az 1496-os évszám és II.

³⁴⁰ WAGNER, *Epistolae*, LVIII, 116-118.

³⁴¹ Kassa, 1494. május 10. WAGNER, *Epistolae*, CVII, 202-204.

Ulászló király neve szerepelt. Ezeket bizonyára Várad Péter közbenjárására készítette a király.³⁴²

Már volt szó arról, hogy Várad Péter milyen gondos gazdának bizonyult a szentjobbi konvent esetében is. 1486-ban Mátyás király ezt a javadalmat is kivette Várad Péter kezéből és Salonai Antalnak adományozta, aki Bonfininek is segítségére volt műve szentjobbi apátsággal kapcsolatos részének megírásában. 1491-ben Várad a Szentszék segítségével visszaszerezte magának ennek az apátságnak a kommandáját is.³⁴³

A két monostor, de különösen a pétervárad apátság kommandájának újbóli elnyerése jól mutatja, hogy Várad milyen nagy erővel igyekezett korábbi befolyását visszaszerezni.

c, Várad Péter politikai szereplése 1492 után

Ahogy már említettem, Várad Pétert élete második szakaszában életrajzírói visszavonultan, a közügyektől távol élő, csak egyházkormányzatával törődő főpapként ábrázolták. Ezt azzal magyarázták, hogy fogsága éveiben lelkileg megtört és a kortársak bűneit látva inkább távolmaradt az udvartól. Ez lehet, hogy igaz volt a „két sorsdöntő esztendő” időszakára, különösen a csonthegy csata utáni időkre, amikor Várad egy időre tényleg visszavonult, de semmiképpen nem állja meg a helyét, ha későbbi szerepét vizsgáljuk.

Várad az 1492-es, a pozsonyi békét ratifikáló országgyűlésen tért vissza a közéletbe, méghozzá látványos külsőségek közepette. Ekkor belesodródott az évtized egyik igen kényes politikai kérdésébe is: Beatrix özvegy királyné és II. Ulászló névházassági ügyébe. A pénz- és támogató szűkében lévő II. Ulászló ugyanis még 1490-ben, komoly szándék nélkül, titokban házasságot kötött a nagy vagyonnal és sok birtokkal rendelkező özvegy királynéval. A színlelt házasságkötési szertartást Bakócz Tamás celebrálta teljes titokban. Ulászló már ekkor hívei előtt kijelentette, hogy a házasságot sohasem ismeri el törvényesnek. A királynét a kortársak meddőnek tartották, mert Mátyásnak nem szült utódot, és a magyarok nagy része is ellenségesen viszonyult hozzá. Beatrix és az Aragón-ház viszont mindent megtett, hogy a házasságot törvényesnek ismerjék el.³⁴⁴

A királyné külföldi támogatói mellett hazai támogatókat is keresett, köztük érdekes módon Várad Pétert is, pedig, ahogy láttuk, az 1480-as években nem volt felhőtlen a viszonyuk. Várad meghallgatta az özvegy királyné kérését és az 1492-es országgyűlésen

³⁴² RASZTIK, *Pétervárad apátság*, 207.

³⁴³ SÖRÖS, *Elenyészett apátságok*, 148.

³⁴⁴ BERZEVICZY, *Beatrix*, 499-502, 519.

Bonfini szerint felszólalt Beatrix érdekében, de nem talált kedvező fogadtatásra. A rendek lehurrogták az érseket, aki nem is hozta többet szóba az ügyet.³⁴⁵

Arra a kérdésre, hogy vajon Váradit Péter most miért támogatta korábbi ellenségét, a péterváradit apátság ügye adhatja meg a választ. Az érsek nyilván befolyásos támogatókat keresett a Szentszéken folyó perhez. Valószínűleg mind a király, mind pedig az özvegy királyné oldalán próbálkozott. Talán Beatrix meg is ígérte neki befolyása latba vetését ügyében. Az országgyűlés elítélő véleménye és II. Ulászló péterváradit ügyben nyújtott segítsége azonban hamar eltávolította Váradit a királyné pártjától. 1492 májusában már finoman ugyan, de elzárkózott a királyné további támogatásától. Biztosította töretlen hűségéről, de kiemelte elsősorban a király odaadó híve, ezenkívül a török ellenes harcra is hivatkozott, amely minden idejét lekötötte.³⁴⁶ 1493-ban Beatrix ismét kísérletet tett Váradit támogatásának elnyerésére, sőt bíborosi címet is ígért neki. Váradit a bíborosi kalapot megszemélyesítve, finom iróniával utasította el az ajánlatot.³⁴⁷ Az érsek, úgy látszik, hogy felmérte, jobb, ha ebbe a kényes, a magyarok többsége szemében vörös posztónak számító ügybe nem ártja bele magát.

Váradit Péter a következő években a királyi politikával összhangban tevékenykedett. Azzal, hogy II. Ulászlóhoz csatlakozott, egy jelentős ellenséget szerzett magának Újlaky Lőrinc herceg és az általa támogatott Kishorváti János és veje, Bánfy Lőrinc személyében. Kishorváti és Bánfy nyíltan Miksa híve, a törvényes uralkodó, II. Ulászló ellensége lett, és a kalocsai érsekségnek már a trónért folytatott háborúk során jelentős károkat okoztak. A két elkövető a pozsonyi békével kegyelmet nyert II. Ulászlótól azzal a feltétellel, hogy az érsek birtokait, különösen Szatár várát nem fogják háborgatni. 1493-ban azonban, amikor Váradit az aktuális országgyűlésre utazott, Kishorváti az érsek várnagyait megvesztegette és elfoglalta az erősséget. II. Ulászló hűtlenség címén fő- és jószágvesztésre ítélte a hatalmaskodó Kishorvátit és Bánfyt, birtokaik közül pedig Váradinak és a kalocsai érsekségnek ítélte a Bács megyei Gerecet és Vaskaput, továbbá a valkói Szlakócot. A hatalmaskodók azért formáltak jogot Szatára, mert egykor, legalábbis az ítéletlevél szerint, az Bánfy atyjának birtoka volt és Várdai István kalocsai érsekkel cserélte el Vaskapuért és Gerecért.³⁴⁸ Az 1493-ban meghozott ítélettel tehát elég sokat nyert Váradit, mert visszaszerezte mind a cserealapot, mind pedig az egykor cserébe adott birtokokat. Nem véletlen, hogy a Váradit leveleskönyv elején, a II. Ulászló nevében kiállított oklevelek gyűjteményének első darabja ez az ítéletlevél.

³⁴⁵ BONFINI, *Magyar történet*, 5. 4. 100-101.

³⁴⁶ WAGNER, *Epistolae*, XIX, 47-48.

³⁴⁷ WAGNER, *Epistolae*, XX, 48-49.

³⁴⁸ WAGNER, *Epistolae*, IV, 7-15.

Persze az alperesek nem nyugodtak bele a döntésbe. Gerecbe és Vaskapuba ellentmondás nélkül beiktatták az érseket, de Szlakóc esetében megakadályozták ezt. II. Ulászló ezért 1494 tavaszán megbízta Kinizsi Pált, hogy akár erőszak alkalmazásával is szerezzen érvényt az ítéletnek.³⁴⁹ Végül Váradi saját csapataival foglaltatta el Szatát és Szlakócot. Azt, hogy Szata értékes birtok volt, az is mutatja, hogy Kishorváti felesége és gyermekei is a castellumban tartózkodtak, amikor Váradi emberei bevették azt. Noha az érsek fogságába kerültek, nem esett bántódásuk. Kishorváti dühödten foglalta el ismét a várat, embereit pedig, akikről azt feltételezte, hogy együttműködtek Váradival, karóba húzatta, egyeseket pedig elevenen megnyúzatott.³⁵⁰ Persze lehet, hogy a megtorlás módját Bonfini színezte ki egy kicsit, hogy megfelelő propaganda háttért nyújtson a király Újlaky elleni hadjáratához. Mindez 1494-ben történt. A harcoknak a kalocsai érsekség egyik kisebb castelluma, Zsivica is áldozatul esett, amelyet Kishorváti János rombolt le.³⁵¹

II. Ulászló király ekkora szánta el magát arra, hogy leszámoljon Újlaky Lőrincsel. Bácsra, Váradi székhelyére ment hadaival. Lőrinc herceget a törökkel való összejátszással, Péter érsek és István szerémi püspök elleni hatalmaskodással, és azzal vádolták meg, hogy II. Ulászlót felségsértő módon ökör gúnynévvvel illette. A hadjárat a herceg várainak sorozatos megostromlása után meghódolásával végződött.

Találón jegyezte meg a hadjáratban ifj. Vitéz János Fuxhmagon császári tanácsosnak írt levelében:

„Dux Laurentius... non tamen sine iactura sua cognovit hunc regem certe, quem bovem vocaverat, eciam non parva cornua habuisse.” (Lőrinc herceg nem éppen saját kára nélkül tudta meg, hogy annak a királynak, akit ő ökörnek nevezett, nem kis szarvai is vannak...)” (Ford. Véber J.)³⁵²

A hadjárat sikeres végrehajtása nem igazolja teljesen a korábbi történetírás II. Ulászlóról alkotott, egyértelműen negatív véleményét.

A harcok során a király vezére, Lomnici Mezericki János foglalta vissza a Kishorváti János kezén lévő érseki várakat, Szlakócot és Szatát. Váradi a hadjárat közben levélben azt kérte tőle, hogy Szlakóc esetében ne fosszák ki a várat, mint ahogy az Szata esetében történt.³⁵³ Váradi a világi hatalom segítsége mellett egyházi fenyítéssel is élt ellenségeivel szemben, amelyet az ügy lezárása után is fenntartott, mintegy biztosítékul. Nem maga

³⁴⁹ WAGNER, *Epistolae*, CVI, 199-201.

³⁵⁰ BONFINI. *Magyar történet*, 5.4.108-109.

³⁵¹ KOPPÁNY, *Kastélyok*, 249.

³⁵² HHStA. Reichskanzlei – Maximiliana 4 (alt 2b, 3a), fol. 151.

³⁵³ WAGNER, *Epistolae*, CXLI, 261-262.

közösítette ki őket, hanem a pécsi egyházmegye néhány papjából álló testület. Kishorváti János panaszából értesülünk erről, aki szerint Szata mezővárosa az ő jogos öröksége volt, amelytől Váradi már korábban megfosztotta és kétszeresen büntetve őt, még a korábban kiszabott egyházi fenyítéket is fenntartotta. II. Ulászló egy, az egri püspök által vezetett testületre bízta az ügy kivizsgálását.³⁵⁴ Az egri püspök, Bakócz személye jó választás volt Kishorváti részéről, mert Váradival nem volt jó kapcsolatban. Sajnos nem tudjuk, hogy mi lett az ügy folytatása, a vizsgálat eredménye.

Váradi számára azonban sikeres volt birtokainak védelme, emellett a konfliktus ismét közelebb hozhatta II. Ulászlóhoz, mert mindkettejüknek érdekében állt az, hogy a Délvidék nagy erejű pártjával leszámolhassanak.

Később azonban, 1500 körül, amikor Váradi már komolyan betegeskedett, Kishorvátinak sikerült a királytól egy Váradit elmarasztaló ítéletet kiharcolnia. Váradi ugyanis olyan ingóságokat is lefoglalt Szata bevételekor, amelyek Kishorváti feleségének tulajdonát képezték. Az ítéletlevélben átirták a korábbi 1493-as, Kishorvátit és Bánfyt elítélő, már említett oklevelet is. A dolog érdekessége, hogy ez az átirat szűkebb, mint a Váradi leveleskönyvébe került változat.³⁵⁵ A Leveleskönyvben lévő többletben szerepel a királyi birtokadomány, amely Váradinak jutatta Kishorváti és Bánfy néhány birtokát.

Kérdéses, hogy a Leveleskönyvben lévő többlet benne volt-e az eredeti, sajnos jelenleg lappangó oklevélben. Lehet, hogy Váradi vagy a Leveleskönyv szerkesztői fűzték a kiegészítést a szöveghez. Azt sem zárhatjuk ki, hogy később Kishorváti interpolált oklevelet nyújtott be a kancelláriába 1500-ban. Bár ez kevésbé valószínű, mert a kancellária saját, néhány évvel korábban kelt iratai esetében minden bizonnyal nagy biztonsággal tudott a hitelesség kérdésében dönteni.

Váradi birtokszerzése végül nem bizonyult tartósnak, mert a hadjáratban játszott szerepéért II. Ulászló 1495-ben Geréb Péternek és testvérének, Lászlónak adta Szatát.³⁵⁶ Szlakóc viszont a kalocsai érsekség birtokában maradt 1503-ig, később, 1506-ban azonban a Bánfyak visszakapták azt.³⁵⁷

Az ügy jól bizonyítja, hogy a politikai életben Péter érsek általában a megfelelő oldalra állt. Az 1490-es évek egymást sűrűn követő országgyűlésein állandóan részt vett és általában arra is lehetősége nyílt, hogy a maga hasznára valamilyen kiváltságot szerezzen.

³⁵⁴ CZAICH, VI. Sándor, 174.

³⁵⁵ MOL DF 233 411.

³⁵⁶ KOPPÁNY, *Kastélyok*, 212.

³⁵⁷ KOPPÁNY, *Kastélyok*, 226.

Az első, 1492-es II. Ulászló által tartott országgyűlésről és Váradi ott vitt szerepéről már volt szó.

1493 őszén újabb országgyűlést tartottak Budán. Dekrétum nem született ezen a diétán, de Péter érsek számára komoly eredményt hozott, mert 1493. október 20-án kelt a fent említett, Kishorvátit és Bánfyt elmarasztaló ítéletlevél. Ezenkívül a királyi tanácsban ismét bírói testületet vezetett, mint egykor a somogyi tizedperben. A per szereplői miatt ismét komoly ügyben kellett döntést hoznia a bíróságnak. Czoborszentmihályi Czobor Imrének volt anyagi követelése a királlyal szemben, aki a Mátyás király által Czobornak zálogba adott Holics nevű várára újabb összegeket vett fel, de sem zálogát visszaváltani, sem a felperes uradalmakra fordított költségeit megtéríteni nem akarta. II. Ulászló mint az egész országot reprezentáló testületre (*totius regni maiestatis sue representibus*) bízta Váradira és bírótársaira az ügyet.³⁵⁸ A királyi tanács 1494. január 24-i ítélethozatalakor Váradi Péter ismét tagja volt a testületnek, amelynek a Móroc-perben kellett ítéletet hoznia.³⁵⁹ Az ügyben, amely 1492-ben, egy Báthory István és Móroc István közötti kölcsönös örökösödési szerződéssel kezdődött, Drágfi Bertalan is szerepet játszott, nem született végleges döntés és a Báthory-család ágai között egészen a 1520-as évekig húzódott.³⁶⁰

Váradi nyilván az 1494 tavaszán Lőcsén lezajlott Jagelló csúcstalálkozó miatt volt ekkor Budán, amely utazásának egyik közbülső állomása lehetett. A Lőcsén lezajlott összejövetelen az ország legtöbb főpapja, köztük Váradi és a bárók többsége is részt vettek.³⁶¹ Itteni szereplése inkább protokoláris jellegű lehetett, mert az ország legmagasabb rangú főpapjaként kellett föllépnie. A találkozó idején a tágabb királyi tanács határozata alapján adókiivetés is történt. Ezzel kapcsolatban Váradinak ismét sikerült valamit tennie egyházmegyéje érdekében is: II. Ulászló Kassán kelt levelében utasította ugyanis Kinizsit, az Alsó-részek főkapitányát, hogy az adót ne hajtsák be Váradi egyházmegyéjében.³⁶² A kamonnai plébánosok említett kiváltságával kapcsolatban is itt intézkedett a király. Váradi Kálmáncsehi Domokos székesfehérvári préposttal, birtokszomszédjával is megegyezett Kassán a felmerülő konfliktusaik rendezéséről, ahogy ez neki írt leveléből kiderül.³⁶³

Később, az Újlaky ellen tervezett háború miatt Ulászló király a frissen Váradi kezébe került Pétervárad várában töltött néhány napot. Váradi Péterre és egyházmegyéjére támaszkodhattak a királyi hadak, ezért cserébe számos kiváltságot kapott: familiárisa, Kutassi

³⁵⁸ MOL DL 23 067; Jelzetét idézi: KUBINYI, *Bárók*, 199.

³⁵⁹ MOL DL 20 136; Jelzetét idézi: KUBINYI, *Bárók*, 200.

³⁶⁰ A perfolymot NEUMANN Tibor dolgozta fel: NEUMANN, *Verbőczi*, 290-304.

³⁶¹ BONFINI, *Magyar történet*, 5.4.15

³⁶² WAGNER, *Epistolae*, XC, 170-174.

³⁶³ WAGNER, *Epistolae*, LXXX, 150.

Lukács királyi kegyelemben részesült³⁶⁴ és adókedvezményt kaptak a Péterváradhoz tartozó uradalomba önként áttelepülő jobbágysai.³⁶⁵

Váradai a későbbi országgyűléseken is részt vett. Így 1495-96-os diétán is, ahol az Ernuszt-ügy kapcsán főpapellenes hangulat alakult ki. Ernuszt Zsigmondot ugyanis, nem is alaptalanul, sikkasztással vádolták meg. Sőt, Belsey János, aki korábban Váradai Péter familiárisa volt, az érsek és főbb familiárisai nevét kiragasztotta az egyik budai fürdő kapujára, és „cseh módra” trágár kifejezésekkel illette őket.³⁶⁶ Az országgyűlésen egyébként is viharos jelenetek játszódtak le és a budai zsidók és a főpapok elleni atrocitások is történtek.

Péter érseket erőskezű egyházkormányzata nyilván nem tette népszerűvé a köznemesség körében. Valószínűleg az 1495-ös országgyűlés tizedfizetést szabályozó és javadalomhalmozást tiltó intézkedései ellen szólalt fel, nyilván a rá jellemző erőteljes szavakkal.

Péter érsek politikai szerepe tehát mindenképpen aktívnak mondható. Ha az országos politikát nem is ő határozta meg, hatalmát és rangját jól alkalmazta saját érdekében. Nem volt már kancellária vezetője, de az ország második főpapaként, mivel Hippolit kiskorú volt, a magyar egyház vezetőjének számított. Bakócz esztergomi érsekségének kezdetéig tehát fontos volt Ulászló számára, mivel a lojális magyar főpapság támogatására a Szentszék előtti házassági perben is nagy szüksége volt. Emellett Váradai, mint kalocsai érsek a Délvidék védelmében, mint a következőkből ki fog tűnni, fontos szerepet játszott.

d, Váradai Péter szerepe a déli végek védelmében

Bosznia 1463-as újrafelosztása után állóháború alakult ki a déli végeken. Noha a török főerők más hadszíntereken voltak lekötve, az országot védő kettős végvárrendszer résein akadálytalanul törhettek át a kisebb-nagyobb portyázó hadak, amelyek célpontja nem is Magyarország, hanem Stájerország és Karintia voltak. A kor kisebb magyar támadó hadműveletei is, hasonló célú, bosszúálló és zsákmányoló hadműveletek voltak. Néhány háborús évet leszámítva általában papíron béke volt Magyarország és a Török birodalom között, ám a kölcsönös portyák, kisebb nagyobb betörések ekkor sem hiányoztak. A deklaráltan háborús évek hadjáratai intenzitásukban és jelentőségükben nem, inkább abban különböztek a béke évektől, hogy sűrűbben követték egymást. A majd más félévszázados

³⁶⁴ WAGNER, *Epistolae*, V, 15-17.

³⁶⁶ WAGNER, *Epistolae*, XVI, 41-43.

³⁶⁶ WAGNER, *Epistolae*, LXXXVIII; *MHL*, 175 sz., 350-351.

háborúskodása azonban lassanként, már a mohácsi vész előtt elnéptelenítette az egykor gazdag Délvidéket.³⁶⁷

A Magyarországért folytatott hatalmi harc lezárása után az ország honvédelmét is új alapokra kellett helyezni, mert Mátyás egykori zsoldosserege fizetség híján fosztogatásra adta a fejét, végül Kinizsi hadai kergették szét őket. Az ország védelmének biztosítására a régi bandérium rendszerhez tért vissza II. Ulászló kormányzata. Az egyházi bandériumok kulcsszerepet játszottak az ország védelmében, noha fenntartóik általában nem tudták kiállítani a törvényileg előírt csapatlétszámokat, és a fizetéssel is gondok voltak.³⁶⁸

A bács-kalocsai érsekség fekvésénél fogva nagyon fontos szerepet játszott az ország védelmében, az 1498-as törvény szerint egy bandériumot tartozott kiállítani, ám a hozzátartozó várakban és kisebb erődítményekben is fegyveres erővel kellett rendelkeznie. Ezenfelül Péter érsek, mint péterváradi apát további kétszáz lovas tartozott fegyverben tartani.³⁶⁹ Az erőd-apátság lőfegyverei miatt fontos helyet foglalt el a déli végek várainak sorában. A Rasztik Tibor által közölt, már idézett inventárium és egy 16. századi forrás szerint Váradi, miután visszakapta a javadalmat, új fegyverzettel látta el az erősséget.³⁷⁰

Váradi Péter török ellenes intézkedéseit kortársai is elismerték és fontosnak tartották. II. Ulászló Váradi leveleskönyvében fennmaradt, Szentszékhez címzett leveleiben gyakran az érsekség törökhöz való közelségére tekintettel kért támogatást Péter érsek számára, aki:

“qui cum inter omnes regni huius nostri prelatos unacum ecclesia sua propinquior Turcis viciniorque sit hoc presertim tempore, cum Turcorum effrenata rabies in hoc regnum et perconsequens in totam Christianitatem exardescit. (aki országunk főpapjai közül egyházával közelebb van a Törökhöz, különösen korunkban, amikor a törökök fékezhetetlen dühe ez ellen a királyság ellen, és az egész kereszténység ellen lánggra lobban.)” (Ford. Véber J.)³⁷¹

Az Apuleius-kommentárját Váradinak ajánló bolognai humanista, Filippo Beroaldo pedig a tudós, humanista főpap Nándorfehérvár védelmében tett erőfeszítéseit is méltatta:

„Quo praeconio, qua laude memorandum, quod militibus regiis annonam omnifariam, calceos, pilea, vestimenta large suppeditas, qui oppositi sunt veluti obices Turcis coercendis hostes Christianae fidei sempiternos. (Miféle hírveréssel, mily nagy dicsérettel kell megemlékeznünk arról, hogy a királyi katonákat évente mindenféle gabonával, lábbelivel,

³⁶⁷ SZAKÁLY, *Küzdelem*, 43-45.

³⁶⁸ KUBINYI, *Főpapok*, 96-99.

³⁶⁹ *Corpus Iuris Hungarici I*, 606.

³⁷⁰ RASZTIK, *Péterváradi apátság*, 206-207.

³⁷¹ WAGNER, *Epistolae*, III, 5-7.

fejfedővel és ruházattal bőven ellátod, akiket torlaszként állítottak szembe a törökök, a keresztény hit örök ellenségeinek feltartóztatására.)” (Ford. Véber J.).³⁷²

Természetesen a hízelgő hangvételű humanista könyvajánlás dicséreteit csak kellő kritikával szabad elfogadnunk, de Váradi, úgy tűnik, tényleg szívén viselte a határok védelmét. Ha nem volt más lehetősége, maga gondoskodott a fontos végvárak védelméről.

1490 decemberében rendkívüli, természetbeni adót szedtetett Nándorfehérvár védelmére: házanként egy köből búzát és húsz házanként egy sertést fejével és lábával együtt. Váradi ennek a természetbeni adónak a kivetésére bízta Wárdai Miklós bodrogi ispánt is egyetlen, leveleskönyvén kívül eredetiben fennmaradt levelében.³⁷³ Váradi ebben az esetben nem mint kalocsai érsek, hanem mint a megye örökös ispánja intézkedett hatalmát valamennyire túllépve. Az is feltételezhető, hogy Nándorfehérvár védelmével II. Ulászló koronázása után bízták meg.³⁷⁴

A következő évben pedig baricsi várnagya által hozott hírekről számolt be a királynak: Nándorfehérvár egyik előretolt kisebb erődítményén, egy bástyán ütött rajta a török, ahol az érsek leírása szerint csupán egyetlen borbély és a felesége tartózkodott. Ám a házaspár mégis el tudta oltani a tüzet, amelyet egy rájuk kilőtt lövedék okozott, megmentve ezzel bástyát. A történetet valószínűleg Váradi Péter színezte ki, hogy a királyt figyelmeztesse a veszélyre, mert a közelgő szüret idejére újabb támadást várt.³⁷⁵ 1492-ben újabb, készülő támadásról számolt be, ezúttal nagy, nyolcezer fős, Szerembe betörni igyekvő török hadról tudósított.³⁷⁶

A határok szemmel tartásán túl tényleges katonai funkciókat is betöltött az érsekség. Szata várából, amikor azt Kishorváti János először elfoglalta, olyan élelmiszerkészleteket rabolt el onnan, amelyeket a király a határvárak védelmére szedtetett be és gyűjtetett össze.³⁷⁷ Váradi leveleskönyve, pontosabban a királyi oklevelek gyűjteménye megőrzött egy királyi menlevelet, amelyet Bolgár Tamás cigányvajda és húszsátonyi népe számára állítottak ki, hogy puskagolyó készítés céljából Eruszt Zsigmondhoz utazhassanak.³⁷⁸ Ez első látásra nem tűnik nagyon fontos dolognak, de igazolja Váradi tényleges szerepét a védelem szervezésében.

³⁷² VÉBER, *Beroaldo*, 412.

³⁷³ 1490. december 12. MOL DL 82029. A korábbi szakirodalom a szövegben szereplő lardum szót szalonnával fordította, Kubinyi András viszont tisztázta szó jelentését, amely a későközépkorban valószínűleg füstöléssel tartósított egész sertést jelentett. (KUBINYI, *Nándorfehérvártól Mohácsig*, 37, 28 l.)

³⁷⁴ NEUMANN, *II. Ulászló*, 322.

³⁷⁵ WAGNER, *Epistolae*, XXV, 58-59.

³⁷⁶ WAGNER, *Epistolae*, XLII, 86-87.

³⁷⁷ WAGNER, *Epistolae*, I, 12. (II. Ulászló 1493-as már idézett ítéletlevelében.)

³⁷⁸ *Esztergomi Leveleskönyv*, 225-226; PRAY, *Annales IV*, 273.

A kisebb intézkedések mellett a Leveleskönyv őrzött meg egy fontos, országos jelentőségű forrást, egy, a török szultán udvarába küldendő követ számára írt követutasítást is. Az utasítás szövegét régóta ismeri a magyar történetírás, ám eddig nem kapcsolták Váradi személyéhez. Ennek az lehet az oka, hogy Pray György, aki először közölte a szöveget, eredetiben nem tanulmányozta az egyetlen középkori kódexet, az Esztergomi Leveleskönyvet. Ő csak a 18. század elején készített másolatokat ismerte, amelyekben a Váradi-leveleskönyv már többször említett oklevélgyűjteményét és az utasítást önálló forrásként kezelték. Éppen emiatt nem került be a követutasítás a Wágner-féle szövegkiadásba sem, így Váradi korábban megjelent életrajzaiban sincs szó róla. A követutasítást vagy annak tervezetét Pray először 1496-ra datálta, majd később korigálva önmagát 1497-re.³⁷⁹

A szöveg szerint a királyi követnek a török-magyar fegyverszünetek szokásos pontjai mellett (a kereskedelem biztonságának kölcsönös szavatolása, a korábbi fegyvernyugvások idején elkövetett incidensek kivizsgálása, igazságtétel stb.) azt kellett elérnie, hogy a fegyverszünet hatályát terjesszék ki Lengyelországra is.

A lengyel király, János Albert ugyanis 1497-ben megpróbálta elmozdítani trónjáról III. (Nagy) István moldvai vajdát, ám csapatai vereséget szenvedtek és a szultán válaszcsepásként krími tatár hadakkal dúlatta fel Lengyelországot. II. Ulászló, noha János Albert hadjáratát nem támogatta, testvéri kötelessége, továbbá korábbi megállapodásuknak megfelelően diplomáciai úton próbálta meg elsimítani a konfliktust. A Váradi-leveleskönyvben fennmaradt forrást azt teszi különösen értékesé, hogy a török-magyar diplomáciai tárgyalások menetéről alapvetően keveset tudunk, és a részletes utasítás pontjai a korábbi és későbbi fegyverszünetek feltételeibe is bepillantást engednek.

Az utasítás elején néhány kisebb, a határ menti területek életét jól jellemző incidenst sorolnak fel. Egy kisebb, közelebbről meg sem nevezett boszniai vár elfoglalását, bizonyos belgrádi kereskedők esetét, akiket maga Ali bég fia gyilkolt meg és rabolt ki. Az utasítás szerint a magyar fél is hajlandó lett volna kivizsgálni azokat az eseményeket, amelyeket a magyar alattvalók követek el a szultán alattvalói ellen. Viszont a Lengyelországot ért támadást a magyar király nem csak azért nem tolerálta, mert a testvéréről volt szó, hanem azért is, mert az elsőszülöttség jogán a Lengyelország feletti uralomra is igényt tartott.

Amellett, hogy Lengyelországot is foglalják bele az újból megkötött békébe, a magyar fél azt is el kívánta érni, hogy a török portyázó hadak hagyjanak fel azzal, hogy magyar területeken át törnek be Karintiába és Stájerországba. Ez a „gyakorlat” még Mátyás király

³⁷⁹ PRAY, *Annales IV*, 274 skk.; Innen átvette és újraközölte KATONA, *Hist. Crit.*, XVIII, 39-53.

alatt honosodott meg, aki ezt a nem éppen tisztességes eszközt is felhasználta a III. Frigyes és Miksa elleni háborúban.

A nagypolitikai kérdések mellett a követek biztonságának garantálását is el akárták érni. A szövegben többször szerepel Czoborszentmihályi Czobor Imre, aki nagyon sokszor megfordult a Török Birodalomban és Moldvában mint magyar követ.³⁸⁰

Mivel a szultán Lengyelország elleni hadjárata 1497-ben zajlott, a követutasítás megfogalmazását is 1497-1498 körülre tehetjük. Emellett szól az is, hogy a Váradileveleskönyv legkésőbbi, datált levele is 1497-ben kelt. Azt, hogy Várad közreműködött a követutasítás megfogalmazásában nemcsak a forrás fennmaradási helye, a Leveleskönyv igazolja. Az említett, mindennapi kisebb-nagyobb incidensek említése ugyancsak erre utalnak, mert ezek a különböző portyák Várad egyházmegyéjét igen közelről érintették. Továbbá, ahogy láttuk, II. Ulászló gyakran vette igénybe Várad katonai segítségét délvidéki akciói során, például az Újlaky elleni hadjáratban. Emellett Várad többször megfordult a királyi udvarban is.

1500-ban, Várad életének utolsó esztendejében egy nemzetközi, török ellenes hadjárat körvonalazódott. Marino Sanudo krónikája szerint az 1500-ban tartott országgyűlésen Várad is tárgyalta Velence követeivel a király másik három megbízottjával együtt. A tárgyalások eredményeként a Velence vezette spanyol és francia szövetséghez Magyarország is csatlakozott. A hadjárat végül kudarcba fulladt, és a Bácsban, Várad székhelyén gyülekező bandériumok széteszlottak. Fraknoi Vilmos szerint ez lehetett Várad Péter életének utolsó kudarca, amely hozzájárulhatott betegségének súlyosbodásához is.³⁸¹

Annak fényében tehát, amit Várad török ellenes intézkedéseiről tudunk, könnyen megcáfolhatjuk Kardos Tibor a bevezetőben említett, Váradit elmarasztaló véleményét, aki szerint a török veszéllyel való fenyegetőzés csak üres szólam volt csupán.³⁸²

e, Egyház- és birtokkormányzati tevékenysége 1490 után

A Váradileveleskönyv, ahogy már utaltam rá, nemcsak igazi humanista témákban írt episztolákat és politikailag fontos iratokat tartalmaz, hanem a szerző jó néhány főpásztori, földesúri intézkedését is megőrizte. Ezek többsége, a szerző, vagy a szerkesztő szándékainak megfelelően egy felelős, de határozott egyházi vezető képét vetítik elénk, aki gondosan ügyelt

³⁸⁰ FÓGEL, *II. Ulászló*, 122.

³⁸¹ FRAKNÓI, *Várad*, 842-843.

³⁸² Lásd dolgozatomban 6. oldalán!

egyháza kiváltságaira és hívei lelkiéletére is. Azonban, ha közelebbről megvizsgálunk bizonyos eseteket, kibontakozik előttünk Váradi igazi, kortársaiétól nem sokban különböző, nem mindig következetes egyház- és birtokpolitikája.

Ahogy láttuk, egyháztartománya papságával már korábban meggyúlt a baja, és a helyzetet csak rontotta, hogy annyi éven át fogságban sínylődött. Egy Fraknói Vilmos által felfedezett, de sajnos csak töredékes magyar fordításban közölt levele szerint:

„... Mikor szentséged kegyelmessége által, a halál és a pokol torkából megszabadulva, visszatértem egyházamhoz ... rövid levélben, sőt bő könyvben is lehetetlen elmondani, hogy milyen nyomorteljes és szánalomra méltó állapotban találtam mindent... Majd minden jövedelmét szétragadozták a hatalmaskodó szomszédok, akik nem rettegve Istentől ... elfoglalják, ami a kezük ügyébe esik...” (Ford. Fraknói V.)³⁸³

A birtokok és a jövedelmek visszaszerzése mellett, mint ahogy a péterváradi apátság esetében történt, Váradi arra is törekedett, hogy az egyháztartomány lelki életét is megújítsa, a hosszú irányítás nélküli időszak alatt kialakult visszásságokat megszüntesse. Valamikor az 1490-es évek elején zsinatot hívott össze. Sajnos a zsinat végzéseit, közelebbi időpontját nem ismerjük, létéről egy II. Ulászló által Somi Józsnak írt parancslevélből értesülünk. A király megbízta a főkapitányt, hogy vegye el a kamonci plébánosok pápától származónak mondott kiváltságlevelét, amelyre hivatkozással azok nem jelentek meg a minap, „*nuper*” összehívott zsinaton.³⁸⁴

Váradi a gyónást is új rendelkezéssel szabályozta, amely az általában előírt, kötelező évenkénti egyszeri részletes alkalom helyett évi háromszori kötelező gyónást írt elő. Lépését, azzal indokolta a szalánkeméni polgároknak írt levelében, hogy sokan pusztán a többi ember megvetése miatti félelmükben gyónnak a papnak és valódi megbánás nélkül járultak a szentségekhez. Az pedig, ha valaki hamis lélekkel veszi magához az oltáriszentséget, a főbűnök közé tartozik, amelyek miatt Isten büntetése, a török támadások sújtják a keresztényeket.³⁸⁵

Váradi a fennmaradt kevés adat tanúsága szerint székeskáptalanjait is erős kézzel irányította. Frangepán Gergely olvasókanonokot javadalmától való megfosztással fenyegette meg, amiért birtokügyeinek intézésére tovább maradt távol, mint azt megengedték számára.³⁸⁶ Bodó Miklóst is a rezidencia kötelezettség be nem tartása miatt mozdította el a káptalanból.³⁸⁷

³⁸³ FRAKNÓI, *Váradi*, 737; *MHL*, 286.

³⁸⁴ WAGNER, *Epistolae*, VI, 17-20.

³⁸⁵ WAGNER, *Epistolae*, LI, 102-104; *MHL* 193 sz., 375-376.

³⁸⁶ WAGNER, *Epistolae*, LVII, 115-116.

³⁸⁷ KÖBLÖS, *Egyházi közélet*, 73.

Piszteri János kalocsai kanonokot panasza szerint börtönbe is csukatta és fogsága idején távolmaradása miatt megfosztotta javadalmától.³⁸⁸

Más forrás hiányában nem tudjuk megítélni, hogy Váradi tényleg jogtalanul cselekedett-e, de a többi adat fényében ez sem elképzelhetetlen. Szigorú magatartása, noha nyilván az egyházmegye érdekét szolgálta, mégis képmutatónak tűnhet korábbi karrierjének ismeretében. Péter érsek kezében már fiatalon annyi javadalom összpontosult, hogy valószínűleg őt is könnyen meg lehetett volna vádolni a rezidencia kötelezettség elmulasztásával.

A kanonokokkal szemben általa gyakran hangoztatott elvárásaira azonban egy ízben maga is rácsáfolt. Somi Józsa, az Alsó-részek új főkapitánya öccse számára kért egy kanonoki javadalmat. Váradi készségesen eleget tett a kérésnek, csupán azt kérte, hogy személyesen is keresse fel a jelölt.³⁸⁹

Az egyszerű hívek és az alsópapság mellett egyháztartománya alárendelt főpapjaihoz is atyai hangvétellő leveleket írt, figyelmeztetve őket kötelességeik betartására. Polgár Antalt, a boszniai püspökség gubernátorát például felszólította, hogy szökött prépostja jövedelmét tartsa vissza.³⁹⁰ Emuszt Zsigmond börtönbekerülése miatt pedig egy meg nem nevezett familiárisnak fejezte ki sajnálkozását, ugyanakkor a püspök magatartását is kifogásolta:

„Si bonus pater vester ... moderatius fortunis suis uti scivisset et omnibus contemptim reputatis, ipsum quoque principem, postremo velut sibi socialem non faceret, fortasse in has ... erumnas non incidisset. (Ha jó atyád ... szerényebben tudott volna élni vagyonával, és miután megvetően kezelt már mindenkit, végül már magát az uralkodót is szinte cimborájává nem teszi, talán nem jutott volna ilyen nyomorúságra.)” (Ford. Boronkai I.)³⁹¹

Láttuk, hogy Váradi az országos politikától sem tartotta távol magát, nem volt ez másképpen az egyházi ügyekkel kapcsolatban sem. Igyekezett beleszólni nemcsak egyháztartománya, hanem más egyházmegyék új püspökeinek és más főpapjainak kinevezésébe is. Például a szintén humanista műveltségű Fodor István szerémi püspököt győri püspökként látta volna szívesen.³⁹² Fodor, humanista nevén Crispus, Nagylucsei Orbán unokaöccse Bécsben és Ferrarában tanult. Mátyás király uralkodása alatt több ízben járt külföldi követségekben, Lengyelországban és Itáliában. Szolgálati jutalmául székesfehérvári prépost, később boszniai, majd pályája csúcsán szerémi püspök lett és 1494-ig a személynöki

³⁸⁸ CZAICH, VI. Sándor, 164.

³⁸⁹ WAGNER, *Epistolae*, LXX, 135-136.

³⁹⁰ WAGNER, *Epistolae*, XLIV, 91-93.

³⁹¹ WAGNER, *Epistolae*, XCIX, 188-190; *MHL*, 200 sz., 385-386.

³⁹² Bálint váradi püspök támogatását kéri az ügyben. (V. KOVÁCS, *Ismeretlen levelek*, 3 sz., 65-66.)

tisztséget is betöltötte.³⁹³ Váradi talán még a közös Mátyás-kori diplomáciai szolgálat éveiben került vele baráti viszonyba.

Eszéki István nyitrai főesperest pedig a titeli társaskáptalan prépostjává akarta kineveztetni, de türelmét kérte az ügyben.³⁹⁴ A titeli prépost ekkoriban Bakócz Tamás volt, akivel kapcsolatos negatív érzelmeinek Váradi Eszékinék írt levelében is hangot adott. Ékes bibliai példázatokkal intette a főesperest, hogy ne foglalkozzon a prépost úrral, a bosszúállást csak bízza Istenre. Egy ízben pedig a király mint főkegyúr által prezentált hájszentlőrinci perjel elismerését tagadta meg.³⁹⁵

Ahogy láttuk, Váradi és egyháztartománya fontos funkciót töltött be Magyarország déli határainak védelmében. A költségek fedezésében nagy szerepet játszott a tizedjövedelem, amelynek behajtására Váradi minden eszközt igyekezett felhasználni. Úgy tűnik, hogy az egész egyházmegyében gondok lehettek, mert összes plébánosa számára írt parancslevelében írta elő, hogy a késlekedőket háromszor figyelmeztessék és a makacskodókat átkozzák ki.³⁹⁶ A szabadkai plébános számára is írt egy ilyen tartalmú fenyegetőlevelet.³⁹⁷

Néha túlzásokba is esett. Az említett Angelo da Licio péterváradi gubernátor ugyanis egy ízben három hordó bort kobzott el az érsek tizedszedőitől. Váradi neki írt, szemrehányó levelében kissé túlzóan fogalmaz:

”Sed profecto ad hoc iam degeneratum est, ut non sub cappis, nec cuculio nec etiam sub bireto clericali, nec vestitu monachali, nec ullum vestigium conscinentiae inveniatur. (De hát tagadhatatlan, már annyira elfajzottunk, hogy morzsányi lelkiismeretet sem találni sem a papi köpönyeg, sem a birétum, sem a csuha alatt.)” (Ford. Boronkai I.)³⁹⁸

Az elkeseredett hangvételű levelek írásán túl azonban sokszor komolyabb fegyvert is alkalmazott ellenfeleivel szemben, az egyházi fenyítéket vagy a világi hatalom segítségét. Ez a fajta segítség szinte hatalmaskodással ért fel, ahogy Váradi Beriszlónak írt leveléből kiderül. Beriszló ugyanis azzal vádolta az érseket, hogy feldúlta és kirabolta birtokait, Váradi azzal védekezett, hogy ő csupán a világi hatalom segítségét vette igénybe a tized beszédésére.³⁹⁹

Emellett a kiközösítést is gyakran alkalmazta politikai ellenfeleivel szemben is. A sort Újlaky Lőrinc népei nyitották, akiket 1493-ban ért utol az érsek haragja.⁴⁰⁰ Majd Kamonc

³⁹³ BÓNIS, *Jogtudó*, 334.

³⁹⁴ WAGNER, *Epistolae*, XCIV, 179-183.

³⁹⁵ TÓTH-SZABÓ, *Supplicatiók*, 221.

³⁹⁶ WAGNER, *Epistolae*, LII, 104-106.

³⁹⁷ WAGNER, *Epistolae*, XLVI, 95.

³⁹⁸ WAGNER, *Epistolae*, LXVI, 129-130; *MHL*, 181 sz., 358-359.

³⁹⁹ WAGNER, *Epistolae*, LIII, 107-109; *MHL*, 198 sz., 382-383.

⁴⁰⁰ THEINER, *Mon. Hung*, II, 539.

mezővárosa és említett plébánosai is sorra kerültek.⁴⁰¹ A birtokait pusztító, majd Szatát elfoglaló Kishorvátiakat, mint láttuk, nem saját maga, hanem szuffragáneasai átkozták ki, amikor a király által Váradinak adományozott birtokaikba megakadályozták beiktatását.⁴⁰²

Váradi egyháztartománya és birtoka területén sok hatalmaskodás történt. Szinte valamennyi birtokszomszédjával volt valamilyen villongása. A világiak közül például Drágfi Bertalan okozott károkat a szentjobbi monostornak.⁴⁰³ Mint láttuk, Váradi korábban nem egészen törvényes eszközökkel növelte a monostor birtokállományát, éppen Drágfi kárára.⁴⁰⁴ Ilyen körülmények között érthető, hogy Drágfi nem igyekezett tartózkodni az ilyen tettektől. Váradinak a titeli prépost Bakóczcal is volt néhány összecsordulása, itt az is kiderült, hogy az érsek tisztartói maguk sem fukarkodtak a „válaszcsepásokkal”. Ebben az esetben Bakócz vízimalmaival kárpótolták magukat.⁴⁰⁵ Az érsekség egyházi szomszédai közül az óbudai apácák újfalusi jobbágyaival gyűlt meg a baja, akik a bács-kalocsai érsekség jobbágyait fosztották ki. Ellenük királyi védelmet kért, amelyet egy királyi, Bodrog és Bács megye hatóságának szóló parancslevél formájában meg is kapott.⁴⁰⁶

Ezekben a hatalmaskodási ügyekben nehéz eldönteni, hogy ki volt a „bűnös”. Váradi természetesen leveleiben általában áldozatnak állította be magát, viszont a legtöbb esetben a középkorban szokásos, kölcsönös kártételekről volt szó, amelyben gyakran mindkét fél egy személyben volt elkövető és áldozat.

Váradi földesúrként várai és egyéb birtokai jó gazdájának bizonyult. Székhelyeként általában Bácsot tartózkodott, leveleinek nagy részét is onnan keltezte. A stratégiai helyen fekvő érseki vár azonban nem lehetett túl kellemes lakóhely. A várral és környezetével, amelyben korábban csak egy lakótorony szolgált lakhelyül, Váradi elégedetlen volt, ahogy erről beszámolt Kálmáncsehi Domokosnak szóló, már idézett levelében.⁴⁰⁷ A polgárháborús időszak miatt el kellett telnie néhány esztendőnek, amíg bácsi székhelye felújítására gondolhatott. Az építkezések talán 1497-ben fejeződtek be, amikor lelkesen számolt be róluk barátjának, Báthory Miklósnak:

„Ceterum, ubi reverenda paternitas vestra nos laudat de Danubio Bachiam conducto, profecto, si videres, maioribus laudibus opus extolleris, cum omnis illa antiqua immundicia expurgata sunt, aquamque habemus Danubialem mundissimam, non sine recencium piscium

⁴⁰¹ Lásd dolgozatom 91. oldalán!

⁴⁰² Lásd dolgozatom 95. oldalán!

⁴⁰³ Kálmáncsehi Domokos segítségét kéri Drágfi Szentjobb elleni támadásai miatt. (WAGNER, *Epistolae*, XCVI, 184.)

⁴⁰⁴ Lásd az 54. oldalon!

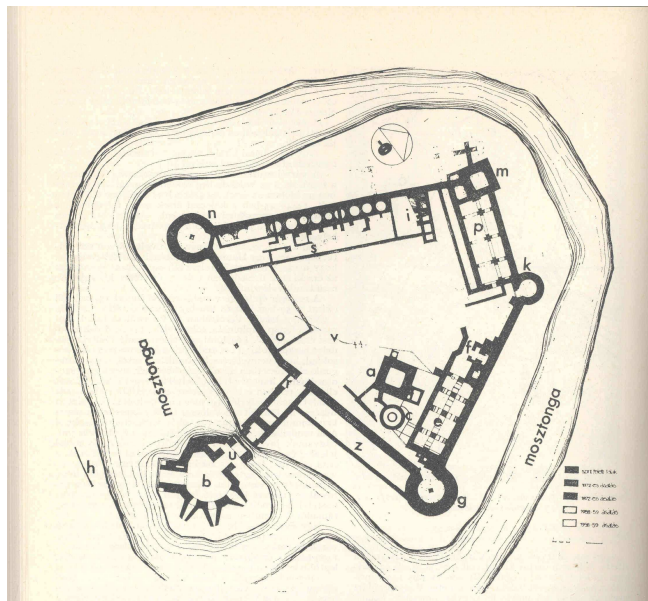
⁴⁰⁵ WAGNER, *Epistolae*, CXLII. 263-264.

⁴⁰⁶ *Esztergomi Leveleskönyv*, 207-209.

⁴⁰⁷ Lásd a 13. oldalon!

copia, in qua si tener Narcissus viveret, et se ipsum videt oblectari posset. (Ami tisztelendő atyaságod dícséretét illeti, amiatt, hogy bevezettem Bácsba a Dunát – tudom, még jobban elhalmozna dícséretével, ha látná is. Mert megszabadultunk minden régi szennytől ..., a legtisztább Duna-vizet élvezhetjük, mely bővelkedik friss halban, ha most élne a hamvas Nárcisszus, és megpillantaná magát benne, bizonytal eltölné a gyönyörűség.)” (Ford. Boronkai I.)⁴⁰⁸

Talán ehhez az építkezéshez használta fel azokat az építőanyagokat, amelyeket egy budai polgárnak írt levelében rendelt.⁴⁰⁹ A mocsaras terület lecsapolásának nyomai mellett Henszlmann Imre 1870 körül és Nagy Sándor már a jugoszláv időkben, 1958-ban végzett ásatásai során egy nagyméretű, többszintes reneszánsz palota alapfalai is előkerültek, amelyet Váradi Péter építhetett. Sajnos csak kevés reneszánsz faragvány maradt fenn az ásatások anyagából, mert Henszlmann idejében csak a gótikus emlékeknek tulajdonítottak jelentőséget.⁴¹⁰ Ellenben a palota és az épületegyüttes egykori impozáns voltára utal egy Váradi bácsi palotájából származó balusztrád töredéke, amelyen címere látható. A tárgyat a Magyar Nemzeti Múzeum őrzi. A címet nem a könyvekben megszokott módon, hanem egyszerűen, doborpajzsra faragva ábrázolták.⁴¹¹ (Lásd a 8. ábrát!)

7. Bács vára a 15. század végén (Horváth Alice rajza)

A palota csekélyszámú reneszánsz töredékei a budai és váci királyi, főpapi reneszánsz stílusú építkezéseket idézik.

⁴⁰⁸ WAGNER, *Epistolae*, XXXVI, 75-77; Magyar fordítása: *MHL*, 204 sz., 390-391.

⁴⁰⁹ WAGNER, *Epistolae*, CXXVIII, 241-242.

⁴¹⁰ HORVÁTH A., *Váradi*, 57-61.

⁴¹¹ *Schallaburg* '82, 637 sz., 568-569. (A tárgyat bemutató cikk TÖRÖK Gyöngyi munkája.)

Feltehetően az udvarban foglalkoztatott mesterek dolgozhattak Váradi palotáján is.

A reprezentatív építkezések mellett Váradi Péter sok erősítési munkát volt kénytelen finanszírozni. A bács-kalocsai érsekség ugyanis fekvésénél fogva nagyon fontos szerepet játszott az ország védelmében, ezért Bácson és Péterváradon is végeztetett erősítési munkálatokat.

Utódja, Geréb László végrendeletében pénzt hagyott a bácsi vár és a péterváradi apátság karbantartására, indoklása szerint azért, hogy ugyanolyan állapotban adja tovább azokat, ahogy annak idején ő is kapta. Bizonyára elődje, Váradi építkezéseire utalt ezzel.⁴¹²

8. Címeres balusztrád Váradi bácsi palotájából

Egy, az építkezéssel is kapcsolatos tette átvezet minket a szerzetes rendekhez fűződő kapcsolatához is. Szerémi minden bizonnyal pontatlan értesülése szerint Váradi bácsi templomukból kiűzetett bizonyos szerzeteseket, és egyházukat pedig székesegyházzá tette.⁴¹³

A monasztikus rendek a bencések és ciszterek a korban nem voltak népszerűek monostoraik, mint utaltam rá, üresek voltak, ám gazdagok. Váradi Péter a bencés rend életébe is igyekezett beleszólni, az 1490-es évek végén ugyanis szentjobbi, minden bizonnyal valóban elhanyagolt állapotú monostorába pálos szerzeteseket telepített. Az 1498-as országgyűlés a reformer pannonhalmi apát, Tolnai Máté kérésére a bencések visszaiktatását határozta el, azzal az indokkal, hogy az ország lakosai nem nélkülözhetik a konventet mint hiteleshelyet.⁴¹⁴

⁴¹² HORVÁTH A., *Váradi*, 59.

⁴¹³ SZERÉMI, *Magyarország romlásáról*, 122.

⁴¹⁴ 1498-as tv. 11. art. (*Corpus Iuris*, I, 603.)

Érdekes, hogy az 1492-es törvény megtiltotta a konvent hiteleshelyi működését, az 1486-os mátyási törvények szellemében.⁴¹⁵

Váradiban azonban az ügyben elnyerte II. Ulászló király támogatását is, így közösen fordultak a pápához az ügyben, aki hozzájárult kérésük teljesítéséhez. A rendek ellenállása miatt a király nem merte az országgyűlés elé vinni a dolgot, ennek ellenére a pálosok 1499-ben, még Váradiban Péter életében a monostor birtokába jutottak. Tolnai Máté később is megpróbálta visszaszerezni a monostort, ám próbálkozása nem járt sikerrel.⁴¹⁶

Váradiban szerzetesrendekhez fűződő kapcsolatai közül legtöbbet a ferences renddel kapcsolatban tudunk. A rend konventuális ágához fűződő kapcsolata egész egyházkormányzati tevékenységére fényt vet.

f, Váradiban Péter és a konventuális ferencesek

Európában a 15. században az addig egységes ferences rend két ágra bomlott: A Szent Ferenc szegénységéhez és tanításához szigorúan ragaszkodó, és ennek szellemében megújított obszerváns, és a reformot elutasító konventuális ágra. A két szervezet szinte teljesen elkülönült egymástól, mind öltözkéiben, mind belsőleg és szervezetenként. Magyarországon a két nagy rendtartomány szerint különültek el. A régebbi, Szűz Máriáról nevezett mariánus rendtartomány a konventuális, míg az újabban létrehozott, a Megváltóról elnevezett salvatoriánus rendtartomány az obszerváns irányzatot követte.

A 15. század folyamán a konventuálisok sok rendházukat veszítették el, mert az obszervánsok népszerűbbek voltak náluk, és sok panasz hangzott el velük szemben. Ezek azonban valószínűleg nem állítólagos erkölcstelen életmódjuk, hanem politikai szereplésük miatt érthették őket. A korábbi korszakokban, mivel mind a 14., mind a 15. század elején nagyon sok világi támogatójuk volt, közülük sokan belefolyhattak patrónusaik ügyeibe, és egyre jobban eltávolodhattak a szerzetesi életviteltől.

1454-ben a konventuálisok Igali Fábiánt választották provinciálisukká. Az ő tevékenysége és a szerzetesi életet újra szigorúan szabályozó rendelkezései hatására mintegy harminc esztendeig nem veszítették el újabb kolostorokat. Tevékenysége legnagyobb eredménye az volt, hogy IV. Sixtus pápa bullájában megtiltotta, hogy újabb kolostorokat vegyenek el tőlük.⁴¹⁷

⁴¹⁵ 1492-es tv. 30. art. (*Corpus Iuris*, I, 504.)

⁴¹⁶ SÖRÖS, *Elenyészett apátságok*, 148.

⁴¹⁷ KARÁCSONYI, *Szent Ferenc*, I, 57-63.

Az 1480-as években azonban maga Mátyás király kifogásolta ismét a konventuálisok tevékenységét. Angelo Pecchinoli pápai nunciussnak szigorúan meghagyta, hogy a pápa intse meg a konventuálisok soproni, kismartoni, győri, pozsonyi, debreceni és egri kolostorainak szerzeteseit, hogy javítsák meg erkölcstelen életüket, és hogy az óbudai klarisszák fölötti felügyeleti jogot adja át az obszervánsoknak. Ez azonban Mátyás időközben bekövetkezett halála miatt már nem történt meg.

Néhány nappal később a konventuális ferencesek provinciálisa is meghalt és új, erőskezű vezető, Segösi Lukács került helyére. Segösi, aki egyetemi képzettséggel és, mint másodszori hivatalviselése idején kiadott drákói szigorúságú szabályzatából kiderül, kellő elszántsággal is rendelkezett, a Szentszéknél indítványozta, hogy a konventuálisok kapják vissza régen elvesztett rendházaikat.⁴¹⁸ Várad kalocsai érsekként ezekben az években lett a konventuálisok Szentszék által kirendelt jogvédője. Megbízási okmánya nem maradt fenn, de egy, a pápához írt levele erről tanúskodik: 1492. július 18-án kimentette magát a pápánál, mivel nem tudta elérni az országgyűlésen, hogy a konventuálisokat visszahelyezzék rendházaikba, mert ezt az ott a jelenlévő rendek megtiltották neki.⁴¹⁹ Nyilván Segösi fenti kezdeményezésére bízta meg a pápa az intézkedéssel.

Azonban a Mátyás által különösen pártfogolt obszerváns rend sem maradt pártfogó nélkül. Számukra az elhunyt Vetési Albert helyére Bakócz Tamás egri püspököt nevezte ki VIII. Ince jogvédőül 1491-ben.⁴²⁰ Bakócz ekkor már igen jelentős hatalommal és tekintéllyel rendelkezett a magyar udvarnál is. A *conservatorok* személyét nyilván a két rendtartomány vezetői javasolták a pápának. Fentebb láttuk, hogy Bakóczot már 1491-ben kinevezte a pápai kúria. Várad idézett, első ferences renddel kapcsolatos levele pedig 1492-ben kelt. Valószínűleg Bakóczot korábban jelölték ki, mint Váradit. Segösi amikor Bakócz személyében ilyen erős obszerváns protektorral találta magát szemben, nyilván egy hasonlóan jelentős, lehetőleg Bakócz iránt ellenséges érzelmeket tápláló főpapot keresett. Várad személye ilyen szempontból ideális volt, mert hosszú fogsága ellenére lassan újra kiépítette kapcsolatait mind az udvarnál, mind Rómában. Bakóczcal pedig, aki titeli prépostságot is viselt, igen sok ellentétük volt. Segösi azonban, Várad segítségével ellenére sem tudott ebben az ügyben komolyabb eredményt elérni. A Várad által képviselt konventuálisok ügyét nyilván az sem javította, hogy Rodrigo Borgia személyében olyan pápa került trónra, aki a pétervárad apátság birtoklása miatti perben Váradival rossz viszonyban volt.

⁴¹⁸ KARÁCSONYI, *Szent Ferenc*, I, 72-73

⁴¹⁹ WAGNER, *Epistolae*, XXXI, 68-69.

⁴²⁰ MOL DF 275 527. A conservatori megbízáson kívül a pápa engedélyezi számukra, hogy az azokban az években engedély nélkül épített, szám szerint tizenkét kolostorukat szabadon használhassák.

Végül, nyilván a két jogvédő közvetítésével, 1492 őszén megegyezés született a két rend között bizonyos ügyekben, amelyet a pápa november 30-án megerősített. Maga az egyezés szövege nem maradt fenn, a pápai megerősítés csak bizonyos, az obszervánsok részéről a konventuálisokat ért sérelmek orvoslását említi általánosságban.⁴²¹ Valószínűleg új rendházak építését illetően, illetve a fenti ügyben egyezkedhettek.

Az obszerváns-konventuális ellentét azonban továbbra is fennállt. 1495-ben ismét megegyezés jött létre a két rendtartomány között. Ezt az egyezséget a két *conservator* is megerősítette pecsétjével.⁴²² A szerződés pontjai között szerepel, hogy a bács-kalocsai egyháztartományban újonnan épült szegedi kolostort az obszervánsok szabadon használhassák, de úgy, hogy az ne sértse más egyházak érdekeit. A pápa Bakóczot kinevező okleveléből tudjuk, hogy az obszervánsok szám szerint tizenkét új rendházat építettek fel és erre 1491-ben, utólag kapták meg az engedélyt. Szerződésükben mégis csak a bács-kalocsai egyháztartományban lévő rendházukról emlékeztek meg. Pedig valószínűleg nemcsak itt építhettek kolostorokat. Ennek az lehet az oka, hogy ennél az új rendháznál számíthattak az érsek, Váradi Péter ellenállására, aki nyilván kapva kapott az alkalmon.

Közben, ahogy Szemenyei Miklóshoz írt levele tanúsítja, Váradi Péter conservatori megbízására hivatkozva beleszólt a konventuálisok irányításába is. Szemenyei a pécsi rendház custosa volt, amelynek másik vezetője, András valamilyen Váradi által közelebről meg nem nevezett botrányos ügye miatt bajba került. Váradi nem fogadta el Szemenyei Miklós András mentegető levelét, hanem azt tanácsolta, hogy a megvádolt custos, míg Lukács provinciális haza nem tér, ne viseljen tisztséget a rendben, csak akkor, ha ártatlansága tisztázódott. Véleményét, noha tanács kifejezéssel illeti, inkább utasításnak lehet tekinteni, mert a levél végén figyelmezteti Miklóst, hogy nemcsak felettesének, hanem Szent Ferencnek és magának Istennek is felelőséggel tartozik.⁴²³

1497-ben VI. Sándor pápa megbízta Bakóczot vizsgálat és idézés lefolytatásával a konventuális és obszerváns konfliktus ügyében, noha korábban Váradi és Bakócz előtt a két rend képviselői megegyeztek a bács-kalocsai egyháztartományban fekvő, újonnan épített szegedi és váradi obszerváns kolostorok ügyében. Ezzel és VIII. Ince fent említett rendházépítési engedélyével szemben azonban a konventuálisok provinciálisa, itt nyilván Segösi Lukácsról van szó, arra hivatkozva, hogy ezeket az obszervánsok engedély nélkül

⁴²¹ MOL DF 275 533.

⁴²² 1495. május 3. Közjegyzői átiratban maradt fenn több más, az obszerváns rendet érintő oklevéllel együtt. (MOL DF 275 536); KARÁCSONYI János ismertette pontjait, amelyek általánosságban tiltják a két rendtartomány egyesülését, a szökött rendtagok másik rendtartományba való befogadását. (KARÁCSONYI, *Szent Ferenc*, I, 73.)

⁴²³ WAGNER, *Epistolae*, LXXI, 136-138.

építették, egyházi fenyték terhe alatt távozásra szólította fel az ott élöket.⁴²⁴ Az egyházi fenytéket valószínűleg Várad helyezett kilátásba, aki elég gyakran alkalmazta ezt ellenfeleivel szemben.

Mire a novemberben kelt megbízást kiállították, a két rendtartomány már ismét kiegyezett a fenti ügyben. 1497. október 26-án kötötték az újabb egyezséget egymással. Ekkor azonban már Szekcsői Gergely volt a konventuális provinciális és a szerződéskötés indokaként elődje, Segösi Lukács vezetösege idején a két rend által egymás ellen elkövetett károkozást hozták fel. A szerződés pontjai szinte szó szerint megegyeznek az 1495-ben kötöttével, azzal a különbséggel, hogy a szegedi rendház mellett a várad rendház szabad használatát is megengedték az obszervánsoknak, de kikötötték, hogy ezentúl egy olyan helyen sem lehet obszerváns kolostort építeni, ahol konventuális rendház áll.

Az oklevelet a két rendtartomány képviselőin kívül az obszervánsok conservatora, Bakócz egri püspök is megpecsételte.⁴²⁵ Különös, hogy a másik rend patrónusaként Várad Péter nem erősítette meg az okmányt. Segösi valószínűleg saját rendtartománya mozdította el a rend éléről, egyrészt erőskezü vezetése, másrészt a békeszerződés pontjainak be nem tartása miatt.⁴²⁶ Lehet, hogy a konventuálisok új vezetői nem kértek Várad gyámkodásából sem, mert, mint Szemenyei Miklóshoz írt, fent idézett leveléből láttuk, nagyon is beleszólt a rend vezetésébe. Talán az újabb egyezés megpecsételésére ezért nem kérték fel.

Várad ferencesekkel való hosszú kapcsolata a bács-kalocsai egyházmegye liturgiájában is nyomot hagyott. A 15. század folyamán ugyanis a domonkos-ferences ellentét egyik fő kérdése a *Szeplötelen Fogantatás* problémája volt. A domonkosok elutasították ezt, míg a ferencesek elfogadták. Az *Immaculata-conceptio* problémája egyházmegyei szinten is különbséget jelentett. Várad könyvtárának egyik töredékében, az esztergomi misszálé általa használt ősnymtatványában megjelölte a két egyházmegye közötti liturgiabeli eltéréseket is.

Ezek között az esztergomi székesegyházban ünnevelt Szűz Mária fogantatásának ünnepi miséje helyett a kötet egyik hátsó, üres lapjára bejegyezte Mária Szeplötelen Fogantatásának IV. Ince által elrendelt miserendjét.⁴²⁷ Ez a Szeplötelen Fogantatás megünneplésének egyik fontos bizonyítéka Magyarországon.⁴²⁸

Sajnos nem ismerjük pontosan a bács-kalocsai egyházmegye korábban szokásos liturgiáját, de amennyiben új szokásról van szó, annak Várad általi bevezetését talán a

⁴²⁴ 1497. november 3. MOL DF 275 537.

⁴²⁵ 1497. október 26. MOL DF 275 528.

⁴²⁶ KARÁCSONYI, *Szent Ferenc*, I, 74.

⁴²⁷ FRAKNÓI, *Várad Péter misekönyve*, 5-6.

⁴²⁸ HARSÁNYI, *Domonkos-rend*, 279.

ferencesekkel való együttműködés eredményezte. A konventuálisok ugyanis már korábban a Szent Szűz odaadó tiszteletéről tettek tanúbizonyságot.⁴²⁹ Váradi egyik, Segösi Lukácshoz címzett levelében György hitszónok küldését kérte egyháza számára, hogy a Nagyböjtben segítségére legyen.⁴³⁰ Tehát nemcsak egyházpolitikai ügyekben, hanem a lelkiesség területén is kapcsolatba került a renddel.

Váradi ferencesekhez való viszonyát, ahogy láttuk, egy hozzá hasonlóan erős személyiséggel, Segösi Lukáccsal való kapcsolata határozta meg. Segösi erős rendkormányzata kisebb méretben ugyan, talán Váradi erőszekű egyházkormányzatához lehetett hasonló.

Váradi Péter egyházkormányzati tevékenysége tehát kettősséget mutat, tény, hogy valóban gondoskodni kívánt az egyházmegye fejlődéséről, lelki életéről, de vélt, vagy valós jogainak védelmében, kortársaihoz hasonlóan nem válogatta meg eszközeit.

g, Humanista kapcsolatai az 1490-es években

Váradi Péter 1484-ben, fogságba vetését követően kikerült a budai humanista körből, ennek ellenére az 1490-es években ismét igyekezett újra bekapcsolódni a tudományos és irodalmi közéletbe.

Ahogy már utaltam rá, kapcsolatban állt a 15. század végének egyik legjelentősebb pedagógusával, az idősebb Filippo Beroaldóval. Beroaldo egyik művét, Apuleius Aranyzamarához írt kommentárját egy hosszú ajánlólevél kíséretében Váradi Péternek ajánlotta. (*Commentarii a Philippo Beroaldo conditi in Asinum Aureum Lucii Apulei*. Bologna, Benedetto d'Ettore Faelli, 1500. ISTC Nr. ia00938000).

Az 1950-es években Eugenio Garin közölt egy szintén Váradi Péternek szóló levelet, amely azonban a közelmúltig ismeretlen maradt a magyar kutatás előtt. Az 1499-ből származó levél szövegét és magyar fordítását nemrégiben közöltem a Magyar Könyvszemlében.⁴³¹ Mindkét levél az 1490-es évek végéről származik.

Valószínűnek látszik azonban, hogy már korábban is levelezésben álltak egymással. Kérdéses, hogy Váradi Péter mikor lépett kapcsolatba Beroaldóval, aki 1478-ban kapta kinevezését a bolognai egyetemre. Beroaldo az 1480-as 90-es évek végére lett igazán elismert tanár és szövegkiadó. Váradi 1490-ben, Mátyás halála után szabadult ki fogságából. Arra,

⁴²⁹ Az 1460-as években pozsonyi rendházuk szerzetesei éppen emiatt kaptak kiváltságokat. (KARÁCSONYI, *Szent Ferenc*, I, 66-67.)

⁴³⁰ WAGNER, *Epistolae*, LXVIII, 132-133.

⁴³¹ VÉBER, *Beroaldo*, 414-418.

hogy érsekségét helyreállítsa és elveszett javait visszaszerezze jó néhány évre volt szüksége, ezért Beroaldoval is csak az 1490-es évek közepén lépett kapcsolatba.

Sajnos csak Beroaldo, említett Váradi Péternek címzett, az *Apuleius-kommentárt* bevezető ajánlólevele, továbbá a korábbi levél szövege maradt korunkra. Azt, hogy Váradi Péter tájékozott volt itáliai ügyekben egyrészt bolognai stúdiumainak, másrészt annak köszönhető, hogy testvére, a szintén egyházi pályát választó Váradi Pál Rómában élt. Váradi Péter Beroaldo iskolájáról II. Ulászló Budán működő cseh kancelláriájának humanista tagjaitól is értesülhetett, akik közül jó néhányan annak hallgatói voltak.

A Váradi és a Beroaldo közötti baráti kapcsolat igazi elmélyítői azonban Váradi Bolognába küldött pártfogoltjai lehettek, akik komoly tanulmányi előmenetelükkel kivívták Beroaldo elismerését. Közülük talán Csulai Móré Fülöp volt a legfontosabb. Csulait már az 1490-es évek elején Bolognában találjuk. Ő egy Hunyad megyei, a Mátyás-korban felemelkedett nemesi családból származott. Anyagi helyzete egy olyan bőkezű támogató, mint Váradi Péter segítségével nem tehetné volna lehetővé, hogy külföldön tanulhasson.⁴³² Azt, hogy Csulai elnyerte Váradi Péter támogatását, rokoni kapcsolatainak is köszönhető: idősebb testvérei, Csulai „Ficsor” László és Csulai György ugyanis Mátyás király szolgálatában álltak. A katonáskodó, néhányszor nándorfehérvári várkapitányságot betöltő Csulai György felesége pedig Dóczi Péter leánya, Katalin volt.⁴³³ Dóczi Péterrel, aki szintén állt Nándorfehérvár élén, Váradi Péter olyan jó kapcsolatban volt, hogy egyik levelében régi barátjának nevezte.⁴³⁴ Valószínűleg Dóczi Péter ajánlotta Csulai Móré Fülöpöt Váradi figyelmébe.

Csulai fontos szerepet játszott Beroaldo és Váradi Péter kapcsolatában is. „*A köztünk lévő barátság életrehívója és szorosra fűzője tanítványom, Csulai Fülöp volt*”, írta Beroaldo 1500-ban kelt, az *Apuleius-kommentár* elé írt könyvajánlásában Váradinak.⁴³⁵ Csulai hazatérte után egykori pártfogójához hasonló karriert futott be II. Ulászló, majd II. Lajos udvarában. Először a királyi titkárok egyike volt, majd rövid ideig Ulászló felesége, Anna királyné udvarmestere lett. Bolognában szerzett ismereteit diplomáciai téren kamatoztatta: 1508 és 1514 között mint állandó ügyvivő Velencében képviselte a magyar érdekeket. Később elnyerte a pécsi püspöki méltóságot is. Végül 1526-ban, a mohácsi csatamezőn vesztette életét.⁴³⁶

⁴³² A család birtoklástörténetét lásd: CSÁNKI, *Történeti földrajz*, V. kötet, (CD-ROM adatbázis), továbbá, sok új adattal: FEDELES, *Csulai*, 36-47.

⁴³³ ENGEL, *Adattár* (CD-ROM adatbázis).

⁴³⁴ WAGNER, *Epistolae*, XVII, 44-45.

⁴³⁵ Idézi: VÉBER, *Beroaldo*, 404.

⁴³⁶ FÖGEL, *Quomodo*, 12; HORVÁTH J., *Humanizmus*, 207-208. Részletes, új adatokban gazdag pályaképe: FEDELES, *Csulai*, 47-76.

A Beroaldo és Váradai Péter közötti kapcsolatfelvétel első fennmaradt emléke 1499-ből származik. A levél szerint Váradai és Beroaldo már korábban több levelet váltottak, amelyek alapján Beroaldo nagyon jó véleménnyel volt Váradai stílusával kapcsolatban. Csodálatát fejezte ki, hogy hogyan tud egy, az Alpokon túl született ember ilyen remek latinsággal írni. Váradai dicsérete mellett pártfogoltjaira is kitért, akiket Váradai azért küldött Bolognába, hogy, egy merész hasonlattal élve „*aranyozottá, az igazi aranyszamárhoz hasonlónak váljanak*”.⁴³⁷

Közülük egyet emelt ki Beroaldo, akinek neve ugyan nem szerepel ebben a levélben, de a következő, 1500-ban kelt, az *Apuleius-kommentárt* bevezető levél alapján Gibárti Keserű Mihállyal, Keserű István alországbíró fiával azonosíthatjuk. Keserű István a Mátyás király közeli rokonságába tartozó Geréb Péter országbíró familiárisa volt. A Geréb testvérekkel, Péterrel és Lászlóval Váradai Péter jó kapcsolatban állt. Leveleskönyve több, velük váltott baráti hangvételű levelet őrzött meg. Talán rajtuk keresztül ismerte meg a tehetséges ifjút. Keserű Mihály valóban rászolgált Beroaldo megelőlegezett bizalmára. A görög stúdiumokban olyan jártasságra tett szert, hogy latinra fordította Iszokrátész két beszédét. Hazatérte után Szatmári és atyja támogatásával az udvarba került és királyi titkár lett. Még 1502-ben, bolognai tartózkodása idején lett boszniai püspök. Úgy tűnik, hogy egyházi és világi karrierje nem nagyon foglalkoztatta, ezért ifjúkorában szerzett javadalmánál nem jutott tovább. Élete alkonyán megnősült és elhagyta a papi hivatást, majd a kalandor Lodovico Gritti híve lett, később pedig emiatt ellenségei bebörtönözték.⁴³⁸

Beroaldo a levélben szót ejtett készülő *Apuleius-kommentár*áról is, amelynek elkészültéig Váradai türelmét kérte és kárpótlásul egy azóta elveszett kis munkát küldött neki.⁴³⁹ Azt, hogy Beroaldo *Apuleius* kommentárja iránt Váradai élénken érdeklődött, nemcsak levélváltásuk, hanem Beroaldo Jean de Pins (Johannes Tolosanus) által írt életrajza is tanúsítja. A Révész Mária által közölt anekdota szerint:

*„Amikor megírta Péter kalocsai érseknek, hogy Apuleius kommentárját neki kívánja ajánlani, azt mondják, hogy ezt a választ kapta: ha az aranyszamarat, amelyet nekünk ígértél, gyorsan elküldöd hozzánk, arannyal megrakodva fogom visszaküldeni neked.”*⁴⁴⁰

A mű impresszuma szerint végül 1500. augusztus 1-én jelent meg. Beroaldo különösen hosszú ajánlólevélben köszöntötte Váradit. A rövid bevezető után áttért a címzett személyének dicséretére. Váradai, ahogy láttuk, nagy hangsúlyt helyezett főpapi működésére: odafigyelt hívei lelki életére, szigorúan elszámoltatta alárendelt papjait, sőt püspökeit is.

⁴³⁷ Idézi VÉBER, *Beroaldo*, 405.

⁴³⁸ BÓNIS, *Jogtudó*, 319.

⁴³⁹ VÉBER, *Beroaldo*, 405.

⁴⁴⁰ RÉVÉSZ, *Néhány adat*, 164, 1 lj.

Beroaldo magyar tanítványai révén jól értesülhetett erről, ezért azt hangsúlyozza, hogy Váradi Péterben egyesülnek a tudós és a főpap erényei:

*„akinek vallásosságához ragyogó tudás párosul, ez a két egymással összekötött erény kétségtelenül az üdvösség előmozdítója... a vallásos érzület ugyanis a bűnök elűzője, a tudomány pedig az erények kifürkészője.”*⁴⁴¹

A püspök, illetve a főpapokkal szembeni elvárásokat is felsorolta, aminek kapcsán kitért saját korának egyházára is: *„Sokakat láthatunk napjainkban az Úr egyházában, akik püspöki méltóságuk miatt kiemelkedőnek kellene lenniük, ám erkölcsük és tudatlanságuk miatt hitványak.*⁴⁴²”

Beroaldo tollát kettős cél vezette ebben a hosszú kitérőben, egyrészt a sok alkalmatlan főpappal szembe tudta állítani Váradi Péter erényeit és kiválóságát, másrészt Váradi más főpapokkal szembeni konfliktusaira is utalhatott ezzel. Váradi, mivel fogsága éveiben sok birtokát, javadalmát vesztette el, amelyeket világi és olykor egyházi hatalmaskodók szereztek meg, sokszor fakadt ki keserűen az erkölcstelen, csak a harácsolással törődő főpapok ellen.

A főpap kötelességeivel foglalkozó gondolatokkal Beroaldo folytatta Váradi Péter dicséretét, aki *pater familias* módjára gondoskodik egyháztartományáról emellett az ország védelmében is részt vett. A hosszú levélben Beroaldo hasonlóan vette sorra Váradi többi erényét is: törökkel szembeni harcait, politikában való jártasságát.⁴⁴³ Kettejük kapcsolata, amelynek sajnálatos módon csak ez a két dokumentuma maradt fenn, gyümölcsözőnek bizonyult, mert több humanista pályájának elindulását segítette.

Váradi Péter életének utolsó korszakára esett a Konrad Celtis és ifj. Vitéz János nevével fémjelzett *Sodalitas Litteraria Danubiana* működése. Celtis, akit a 19. század közepe óta Németország egyik legjelentősebb humanistájaként tartanak számon, az 1490-es években fogalmazta meg az egyes német fejedelemségeken átívelő akadémiák gondolatát. A kutatás éppen ezért a német egység egyik elméleti előfutárának tartotta.⁴⁴⁴ Köteményeiben és leveleiben leírt céljai, a különböző központokkal, itáliai mintára működő akadémiák csak részben valósultak meg, ezért van olyan kutató, aki megkérdőjelezte egész munkásságát.⁴⁴⁵

Magyarország ifjabb Vitéz János bécsi püspök személyében került kapcsolatba ezzel az akadémiai mozgalommal. A kör magyarországi tagjai egy epigrammagyűjtemény kiadásával köszöntötték Celtist. A mű szerzői között nem szerepelt Váradi Péter, ám

⁴⁴¹ Idézi VÉBER, *Beroaldo*, 407.

⁴⁴² Idézi VÉBER, *Beroaldo*, 408.

⁴⁴³ VÉBER, *Beroaldo*, 407-412.

⁴⁴⁴ KLIMES, *Bécs*; MACHILEK, *Konrad Celtis*, 137-155; V. KOVÁCS, *Sodalitas Litteraria*, 44-51.

⁴⁴⁵ CSÁKY, *Sodalitas*, 739-758.

leveleinek tanúsága szerint osztrák ismerősei révén kereste a kapcsolatot a társasággal és II. Ulászló embereivel.

Már viszonylag korán, 1491-ben levélben fordult Purtához, Csehország főbírájához, hogy támogatását kérje.⁴⁴⁶ 1495-ben levelet írt Stein Györgynek, vagy németes nevén Georg von Steinnek, akivel korábban együtt tevékenykedtek. Stein éppen Váradi Péter működésének idejében állt Mátyás király szolgálatában: diplomáciai szolgálatot teljesített és hasonlóan Váradhoz, részt vett a király levelezésben is.⁴⁴⁷ Várad régi barátságuk felemlegetése mellett biztosította a címzettet, hogy az osztrák humanistát, Georg Neidecket mindenben támogatni fogja:

*„Neideck Györgyről annyi mondandóm van, hogy tekintettel vagyok arra a szoros kapcsolatra, mely több okból is nagyságodhoz fűzi őt, s ezért amit nagyságodra való tekintettel az ő érdekében ... megtehetek, azt szíves örömet megteszem...”*⁴⁴⁸

Neideck aktív tagja volt a Bécsben működő humanista körnek és a Sodalitasnak is.⁴⁴⁹ Várad 1497-ben levelet írt Johannes Schellenbergnek, II. Ulászló király Budán működő csehországi főkancellárjának.⁴⁵⁰ Schellenberg, cseh nevén Jan Šlechta szintén humanista műveltségű tagja volt II. Ulászló udvartartásának: kora egyik legnagyobb prózaírója és mecénása volt.⁴⁵¹

Várad szintén ebben az évben, tehát a Sodalitas működésének kezdetekor ékesszóló levelében köszöntötte Miksa császár egyik, sajnos a leveleskönyvben meg nem nevezett tanácsosát, akit régóta ismert.⁴⁵²

Beroaldo említett, az Aranyszamár-kommentárához írt, Váradnak címzett ajánlásában is szerepel egy cseh származású tanítványa, ő a csehországi Johann von Wartenberg, *„aki tanítványaim ékessége, az ékesszólás tanulóinak nem hervadó virága.”*⁴⁵³ Első látásra különösnek tűnik, hogy egy cseh humanista nevét olvassuk egy magyar vonatkozású ajánlólevélben. Talán ez is kapcsolatba hozható Várad Sodalitas iránti érdeklődésével.

A fennmaradt néhány adat fényében látható, hogy Várad kereste a kapcsolatot a Sodalitas körébe tartozó humanistákkal, ha maga romló egészségi állapota miatt már nem is vett részt annak munkájában.

⁴⁴⁶ WAGNER, *Epistolae*, CXXIII, 235-236; *MHL* 183 sz., 361-362.

⁴⁴⁷ Lásd dolgozatom 37. oldalán!

⁴⁴⁸ WAGNER, *Epistolae*, CXLIII, 265-266; *MHL*, 183 sz., 361.

⁴⁴⁹ KLANICZAY, *Akadémiai mozgalom*, 50 skk.

⁴⁵⁰ WAGNER, *Epistolae*, CLII ; *MHL* 218 sz., 405-406.

⁴⁵¹ FÓGEL, *II. Ulászló*, 81.

⁴⁵² WAGNER, *Epistolae*, CXXXVIII, 256-257.

⁴⁵³ Idézi VÉBER, *Beroaldo*, 412.

Váradai Péter hosszú és változatos életpályája az itáliai humanizmus jegyében indult: Bolognában folytatott egyetemi tanulmányai során, majd Mátyás király szolgálatában kapcsolatba került Itália vezető humanistáival. Élete alkonyán viszont, amelyben főműve, leveleskönyve is született, Celtisen keresztül kapcsolatba került a magyarországi humanisták következő, már nyugat-európai kapcsolatokkal is rendelkező nemzedékével. Azzal, hogy mentora, Vitéz János nyomdokain haladva maga is támogatta tehetséges pártfogoltjait külföldi tanulmányaikban, nagy szolgálatokat tett a magyarországi reneszánsz kultúra továbbfejlődésének.

h, Váradai Péter könyvtára

Ahogy dolgozatomban bevezetésében is említettem, Váradai Péter egykori könyvtárának viszonylag sok töredéke került elő, amelyek kapcsolatba hozhatóak humanista műveltségével is. Egykori könyvtára darabjait címerének ismeretében tudták azonosítani. Címerének elemei Vitéz János címeréhez, illetve a többi későközépkori egyházi címerhez hasonlóak.⁴⁵⁴ A kutatás jelenleg hat olyan kötetről tud, amelyek egykor Váradai Péter könyvtárába tartozhattak, közülük öt ősnymtatvány, egy pedig pergamenkódex. Váradai fennmaradt köteteinek nagy részét 1484-es fogságba vetése előtt szerezte be.

Két könyvének felfedezéséről Hoffmann Edith számolt be 1929-ben megjelent adattárában. Az elsőre 1910-ben figyelt fel Varjú Elemér a frankfurti Joseph Bayer & Co. cég árverési katalógusában. A könyv Szent Jeromos leveleinek Rómában, 1476 és 1479 között megjelent kiadása. (Hieronymus, *Epistolae, Pars I*, ed. Johannes Andreas, Romae, Pannartz, 1476, ISTC ih00167000; *Pars II, Romae*, Lauer, 1479, ISTC ih00168000, BH 3165). A kötet további sorsa, jelenlegi őrzési helye ismeretlen. Szerencsére az említett árverési katalógusban közölték címlapjának facsimiléjét. A kötetben lévő Váradai címer érdekessége, hogy nem a megszokott érseki kereszt, hanem főpapi kalap van a tetején. A kalap ábrázolás alapján Hoffman arra a következtetésre jutott, hogy Váradai számára akkor illuminálták a kötetet, amikor Mátyás király bíborosi címet akart szerezni számára a Szentszéknél, 1483-ban.⁴⁵⁵ Csapodiné Gárdonyi Klára azonban a rangjelölő bojtok száma alapján bizonyította, hogy nem bíborosi, hanem érseki kalapról van szó, bár a rangjelölő bojtok következetes, „szabályszerű” használata csak később lett általános.⁴⁵⁶ Szent Jeromos levelei népszerűek voltak mind a

⁴⁵⁴ Váradai címeréről: VÉBER, *Címer*.

⁴⁵⁵ HOFFMANN, *Régi magyar*, 134.

⁴⁵⁶ CSAPODI-GÁRDONYI, *Reste*, 363-368.

középkorban, mind pedig a humanisták körében, ezért érthető, hogy Váradi Péter könyvtárában is megvolt a mű.

A másik kötetet Hoffmann Edith Bolognában találta. A viszonylag egyszerű kivitelű, indafonatos kódex Nysszai Szent Gergely Mózes életéről szóló művét tartalmazza Georgiosz Trapezuntiosz fordításában.⁴⁵⁷ Trapezuntiosz korának nagy filozófusa és az újplatonikus tanok híres ellenzője volt. Váradi Péter viszont aki a budai humanista kör tagja volt, Ficino tanainak lelkes követője. Talán a fordító személye is befolyásolta abban, hogy az egyébként egyházi és a középkorban kedvelt témájú könyvet beszerezze könyvtára számára.

A következő nyomtatvány, amelyet Jakó Zsigmond fedezett fel Kolozsváron, a ferencrendi Nicolaus de Lyra *Postilla* című Szentírás kommentárját tartalmazza, amelyet Nürnbergben adtak ki 1481-ben (Nicolaus de Lyra, *Postilla super totam Bibliam*, Nürnberg, Koberger, 1481, ISTC in00135000, BH 1859). A könyvben ábrázolt Salamon király miniatúra a felfedező szerint a megrendelő Péter érsek arcvonásait örökítette meg.

Jakó egy további kötetet, nevezetesen a könyvtárban található, a Váradi-címer képében szereplő liliomhoz hasonló virágokkal díszített Plinius *Naturalis Historia* kiadást is Váradi személyéhez kapcsolt. (Plinius, *Naturalis historia*, Parma, Portilia, 1481, ISTC ip00793000, BH 1860).⁴⁵⁸ A díszítésen kívül, a szövegkiadást készítő Filippo Beroaldo személye is emellett szólhat, akinek iskolájában Váradi pártfogoltjai tanultak.

A következő kötetet Csapodiné Gárdonyi Klára fedezte fel, aki német nyelvű tanulmányában áttekintette az addigi, Váradi Péter könyvtárával kapcsolatos eredményeket is. Az oxfordi Bodleian könyvtárban Theophylaktos Pseudo Athanasios Szent Pál leveleihez írt kommentárja 1477-es római kiadása viseli Váradi címerét. (Theophylactus [Pseudoathanasius]: *Enarrationes in epistolas S. Pauli*. Tr: Christophorus de Persona, Roma, Hahn, 1477, ISTC it00156000, BH 2340).⁴⁵⁹

Az 1980-as években ismét gyarapodott az ismertté vált Váradi kötetek száma. A budapesti Egyetemi Könyvtár ősnymtatványai között bukkant Boross Klára IX. Gergely pápa *Decretalis*ának 1479-es kiadására az egykori possessor, Váradi Péter átfestett, harántpólyákkal eltakart címerével (Gregorius IX, *Decretales cum glossa Bernardi Parmensis*, Venezia, Jenson, 1479 ISTC ig00452000, BH 493).⁴⁶⁰ A kötet reneszánsz, vaknyomásos kötése észak-itáliai műhelyben készülhetett. A kötet illuminálását elemző Wehli Tünde megállapította, hogy a könyvet Budán, talán abban a műhelyben díszítették, amelyben

⁴⁵⁷ HOFFMANN, *Régi magyar*, 134-135; BH 296.

⁴⁵⁸ JAKÓ, *Töredék*, 345-350.

⁴⁵⁹ CSAPODINÉ, *Reste*, 367-368.

⁴⁶⁰ BOROSS, *Újabb kötet*, 278-280.

Kálmáncsehi Domokos breviáriuma is készült 1480 körül.⁴⁶¹ Azt, hogy a címeren nem szerepel érseki rangjelzés, a kötet díszítésének datálása és magyarországi származása fényében kapcsolatba hozhatjuk azzal, a már említett konfliktussal, amely Váradi bács-kalocsai érseki megerősítése körül játszódott le. Aragóniai János esztergomi érsek ugyanis szemet vetett a bács-kalocsai érsekségre, ezért Váradi pápai megerősítése sokáig késlekedett.⁴⁶² A könyvet talán ezekben a hetekben illuminálták, amikor kérdéses volt, hogy Váradi elnyeri-e az érseki méltóságot.

Egyetlen kötetet ismerünk, amelyet Váradi 1490-es szabadulása után szerzett be könyvtára számára: ez a *Missale Strigoniense* 1498-as, velencei, pergamenre nyomtatott, gazdagon aranyozott kiadása. (Missale Strigoniense, Venezia, de Spira, 1498, ISTC im00724000). A kötetet különösen értékessé teszik bejegyzései és kiegészítései, amelyek a bács-kalocsai és az esztergomi egyházmegye szertartásrendjének különbségeibe engednek bepillantást. A marginálisok és pótlások, köztük egy kanonokiktató formula és néhány kiegészítés Váradi Péter érseksége idejéből származnak. A bejegyzések és a későbbi használat alapján valószínű, hogy a kötetet Váradi a káptalan számára szerezte be, talán egy fogsága idején elveszett másik misszálé pótlására.⁴⁶³ A Szeplőtelen Fogantatásról szóló kiegészítések, ahogy láttuk, kapcsolatba hozhatóak Váradi konventuális ferencesekhez fűződő viszonyával.⁴⁶⁴

Rozsondai Marianne nemrégiben írt tanulmányában Báthory Miklós meglévő és feltételezhető könyveit vette számba. Az általa felsorolt kötetek, közöttük a budai ősnymda termékeit, a *Chronica Hungarorum*ot vagy Nagy Szent Vazul *A költők olvasáról* című művét, bizonyára Váradi Péter is beszerezte.⁴⁶⁵ Pártfogoltjain, Csulain és Gibárti Keserűn keresztül pedig Beroaldo számtalan szövegkiadása közül is megszerezhetett néhányat, a neki ajánlott Apuleius-kommentár pedig biztosan eljutott hozzá.

Ahogy látható, Váradi Péter könyvtárának töredékei tartalmukat tekintve inkább a középkorban kedvelt olvasmányok voltak, viszont a kötetek díszítései, amelyekre Váradi igen sokat költött, már reneszánsz motívumokat hordoznak. Váradinak, ahogy kortársainak is, szokása volt, hogy köteteikbe különböző, sokszor a szöveget értelmező bejegyzéseket, megjegyzéseket írjanak. Váradi ezt tette említett *Decretalis-ősnymtatványa* egyik bejegyzésében is, amelyben így, a rá jellemző szarkasztikus megjegyzéssel kommentálta az

⁴⁶¹ WEHLI, *Megjegyzések* 280-287; *MNG Mátyás-katalógus*, 12. 8 sz.; *ELTE-EK Mátyás-katalógus*, 8 sz., 19-20. A tételleírást készítette: BOROSS K. és WEHLI T.

⁴⁶² Lásd dolgozatom 31. oldalán!

⁴⁶³ FRAKNÓI, *Missalé*, 1-8; *OSzK Vitéz-katalógus*, 44., 214-217. A tételleírás EKLER P. munkája.

⁴⁶⁴ Lásd a 82. oldalon!

⁴⁶⁵ ROZSONDAI, *Báthory könyvei*, 133-134.

alkalmatlan főpapok letételéről szóló részt: „*Hogy Magyarországon a mi püspökeink mit érdemelnek, itt olvashatod!*”⁴⁶⁶

Ez a megjegyzése is jól mutatja, hogy könyvtára egyes darabjait nagy intenzitással használta, és személyiségébe is bepillantást enged.

⁴⁶⁶ A főszöveg „*Si quis n. episcopus ... negligens fuerit, vel remissus ... de episcopali deponatur.*” amelyhez a következő megjegyzést fűzte: „*In Hungaria nostri episcopi quid merentur, lege hic!*” (GREGORIUS IX., *Decretalis*, f. 269)

Qregorius. In huius libri principio quod scripserit fuit pmo tado: videlicet qd sit ieno: qd maria: qd vltimas: cui pa pbi lofophie fupponat: qd modas agedi: qd qd libri titulus Inieno dñi gregori i hac pnti copilatioe fuit diuerfas pftitudoes: o decretales epiftolas pdeceffoz fuoz: i diuerfa difperfas volumina feu com pilatoes: qd difficultate ftudendi i ge rebat: i vna copilatioe refecatoe fup fluis ad vtilitatem legentium ac ftudē tūe reducere: put i euidē dñi gregoi pftitudoe euidenti us declaraf. Ma teria i hoc ope fūt ipfe cōftitudoes: z decretales epiftole fub fingulis titulis collocat. Valitas ē ut his lenis z itel lecti fciamus difcer nere iur equū z iur q. ii. cū diuonias. Suppōit eticē. i. moali faēne: fic z alij libri iurif. vñ ē dñe ipator: legib' nria hoium mox itēdūmus corrigere

In nomine sancte trinitatis amen. Copilatio decretalium gregori. ix.

Gregorius. Eps seruus seruorum dei dilectis filiis iudicibus doctoz b' z schola rib' vniuer' fis bononie cōmōanib' R falute z aplicā bñdictionē

C. de his sup. l. i. Modus agēdi tal est. diuidit enim opus suuz in quinqz partes. In prima pte tractat de summa trinitate z fide catholica z de constitutionibus de re scriptis de iudicibus z eorum officio. In secunda parte tractat de iudicio z cooperandis ad iudicia. In tertia pte tractatur de vita z honestate clericoz z rebus eoz z eccliaz. In quarta d' spōfalibus z matrimonijs z impedimētis eoz. In quinta d' accusandis z criminib' z pēis eoz. Sic fit trinitat tractatū suū ipū diuidēs i quinqz ptes ad similitudinē qnqz sensuū cor poris: quos qlibet q iudicat h're debet: alit nō ē idoneus iudex. sic enī oīs copula pūgalis ftricta ē vīqz ad quartū graduū ad similitudī nē quatuor būoz ul' elemētoz corpis hūani: vt. i. de pla. z affi. non debet. §. phibitio. dicit Gregorius eps seruus seruoz dei zc.

R salute z aplicā bñdictionē Ex pacificus pia misē

Serui sic ē ipator: appellat se suū. C. d' offi. p. ptoz. apbrte. l. i. c. r. ca. p. l. d'ic qd vñ ex bñditate qd q maior ē vñ: fiat sic mīter vñ. ix. q. iij. null' pmas. vñ f' d' qd sic p fūi acqrit dño istū. p qz plo. nob acq. circa pñ. ita etiā p dñs papa cuilibet ecclie pot acqri. i. de cōtib' cū illatū pnda q decaia ē de pñ. i. vt lite pen. ecclia: sic p ipatorē acqrit hoibus: i aut. cōstitūto q dignitas liberat a patria potestate. §. illud quoz coll. vi. z noies ducit ilōnes: vt subiecti sub oī gete cōstitūti: in aut. vt iudices sine quoquo suffra. i. pñ. coll. ij. z dicit un pator: volūtarios labores appetimus: vt qetē alijs pparē. i. aut. vt diuine iustitias subfcriptionē habeat gloriofi qstiois i pñ. coll. viij. z. i. de resti. spo. c. frequens.

Siluius benedicit filijs: qz solummō pñarchas archiepsos z epōs fratres appellat: oēs alios filios. i. de cr. fal. qz grant.

Bononie cōmōanibus: z ita si i castrijs: qm si i castrijs studeat: beneficia ex pūlegio sibi cōcessa occasiōe studij h're nō debet. i. de dī. n. resti. tuc fratūm. Preterea ex quo dicit bononie: n' vñ qd ali is mīat alibi studēdus. z sic n' tenē reape hac copilatioe: quia bre pape n' extēdūf ad alios qd ad eos: qd mittūf ul' q pmet' tei. ar. i. d' offi. vñ. p. z. g. z. c. gratū z. c. cū oī. Sz n' ē ita: oēf. n. tenēf ad obfatioe hui' copilatiois: s; pp studū qd ē bononie cōius z ge neral' p'pae i vnoqz iur: z ibi quali d' oib' pñb' mīdi sūt studētēf iō post' boniē dirīgūt. z ita oēs tenēf hāc p'patoes obfuarē: q nec possēt nec dñt singuloz aurb' iūmari. xvi. di. qd dicit. z. i. d' pos. p. la. ad bec. z p'patoe pncipis p' duos mīses a tpe p'p'atiois oēs altri

git: i aut. ut fce noue pftitudoes circa prin. coll. v. z. j. de sen. exco. nouerit. e. Salutē. p talē salutandōes n' tollit excoicatio: si aliqz sebolare l' magri eēt excoimunicati tpe p'p'atiois. j. d' sen. ex. si aliqz: ubi d' hoc. ber. Ex. alibi appellatur imperator. xi. q. iij. iulianus.

Pacificus. qd vt pacē doceret venit i mūdū. xxij. q. i. nisi bella: regnū in a' nō ē d' hoc mūdo ea dē cā. q. iij. §. primo. ber. h' d' p'p'atōe. l. p. p'uidētā z p'p'atōe n' necessitate qz vālis iurē zc. xxij. q. iij. nabugodonosor: d' p. di. ii. ij. §. sic itaqz z i p'cedēb' z legēb'us. §.

Subditos. i. p'p'atōes qd si ē peccat' corāz dño di cūni peccat' d' p. di. l. z ve nit. g. et si peccat: nūblom n' saluabūf: d' p. di. iij. §. sic itaqz. Cōtra pñā dēz ē d' p. di. iij. §. hāc focietate

Iudicōs. i. castos: sic z ipator: subditos suos castitate fuare bozaf. vñ dicit: castitas sola ē q cū si duca possit' est deo atas pñare i aūc. de monibus §. facim'. coll. iij. q' suaderi pot: ipari vñ n' pot. xxij. q. i. itegritas. vñ debemus ēē pudici: qz ipudicus oc lus ipudici cōdō ē nūmā. xxij. q. v. nec folo.

Pacificos. i. pacē stude tes. vñ ē d' d' beati pacifici: qm filij dei vocabūf. xxij. q. i. noli.

Modestos. i. tēpatoz qz qlibet oīz h're in se tēpantū: ut sciat seruare mīfī cordia z rigore: ul' simul vñqz. xlv. di. disciplina. Ber.

Lupiditas. qd ē radix oīam maloz. xlvij. di. bonop: aūc. ut iudices sine quoquo suffragio. §. cogitāto coll. ij. z hoc idē inuūf d' p. di. ij. §. qz radice oīuz post illā. §. ex p'missis. Ber.

Prodigia. qz n' solū repz: s; et fame qz pdigē. vt. b' c. d' his q p. no. l. i. i. si. d' acc. plator' extoll' z tal' crudel' ē: q fama suā negligit. xi. q. i. nolo: z ver qz oīs etaf ab adolefētia pna ē ad malū. xi. q. i. oīs etaf: z oīs etafā s; vñ nō ē d' p. di. ij. §. caritat' ad fū: hūana nā quodāmo labat ad dicitā i aūc. d' moachis. §. si qz coll. i. z p'clū' ē hoīuz curfio ad uoluptates: nāfa est imitatūf vicioz. x. q. iij. p'clū' vñ d' dandūf: p'clū' vñ d' p'clū' daf. s; i co qd dicit. pdiga videt sibi vna lra ista: qz pmo dicit cupiditas: qz ē cupiditas n' ē pdigas. sic itellē: cupiditas refert qm ad rēctōne ipūū: p dīga qm ad euacuatōes virtutū: qz vñ expellit alio. xxxij. q. i. cū rēntat. z igressus vicioz operatur egressum virtutum: ut ibi dicitur. Ber.

Lingua. hoc iō dicit: qz humana nāfa pna ē ad dīfēndū. i. d' d' p' bē. qz diuerfitate z. ff. ad rebell. qz poterat z d' con. d. iij. sicut i sacramento z. ff. d' arbi. tē si vñus. §. vult. z s; p' nouas d'p'operat edere formas. C. d' ve. iur. enu. l. ij. §. qz diuine: z nāfa ito ductū ē: ut plura sint negotia qz vocabla. ff. d' p'crip. ver. nafal. vñ dicit ipator: qz nāfa nouitates quōdē nūf iūcū reut i aūc. qbus modis nafales efficiat legitūm z sui. §. si qz vo coll. vi. z iō nouis moribus noua puenit andota pparari. j. d' iura. calū. ceter. z varta ex pūmēta morboz varia nos cogunt remedia iuente. l. di. ut p'ntuerat. z qd medicamta moribus exhibet: hoc iura negotijs i aūc. bec p'ntūto q inouat p'ntūtoes i pñ. coll. viij. z q d' nouo emergūt: nouo auxilio idigent. ff. d' iur. voga. actio. d' etate. §. ex ca. z. ff. ut i poss. lega. l. plane. z. ff. d' vē. i. p'ri. z. j. de offi. dele. i. i. nūante z. j. de excep. pastoralis. j. d' test. p. nia. z. c. vñto. qz

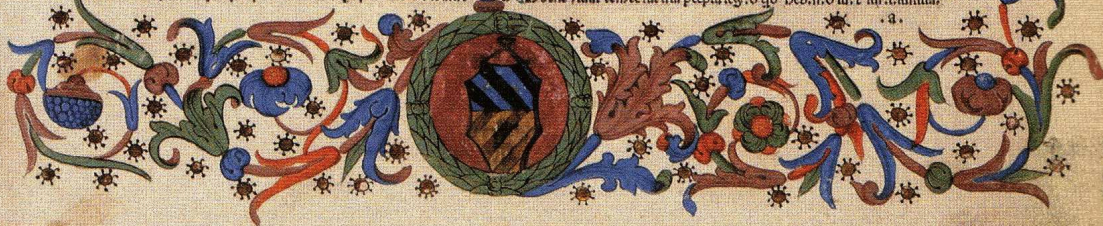
Iusticia. qd ab alijs virtutibus augeri z ad maius apparere desiderat: in aūc. de referendarijs. §. p'opterea coll. ij.

Libello repudiij. que oli maritus dabat vxori. j. d' diuoz. gaudemus in fl. z. ff. de diuoz. l. ij. §. in repudijs.

Proditū. ut hūana coerecat audacia: z tuta sit it' iprobol' innocētia. iij. di. facie sūt aut. nā p. l. nēo bñfac cogit: s; male agef. p' b'icē. xxij. q. v. ad fidē

Limitetur. limes est agrozum dīfcreto vnde versus. limes erat positus litem: ut dīfcereret agrū. j. de ver. sig. forus.

Doche vīuat zc. hoc sūt tra pcepta legi: d' qd' hēs. ff. d' iur. l. iustitia.

9. Gregorius IX., Decretales, Venezia, 1479. ELTE EK Inc. 65

10. Missale Strigoniense, Venezia, 1498, OSZK Inc. 181

II. Váradi Péter leveleskönyve

Ahogy láttuk, Váradi Péter 1490 után sem zárkózott magányába Bácsott, hanem igen aktív birtok- és egyházpolitikát folytatott, sőt időnként az aktuálpolitikából is kivette részét. Éppen ezért Leveleskönyve élete utolsó korszakának, továbbá az egész magyar köztörténetnek fontos forrása. Az előző fejezetben a Leveleskönyvvel, mint történeti forrással foglalkoztam, most ideje irodalmi elemzésnek is alávetni.

Először a nem pusztán filológiai, hanem kutatástörténeti szempontból is érdekes szöveghagyományt fogom áttekinteni. A szöveghagyomány vizsgálata, ahogy Vitéz János leveleskönyve esetében is, abban is a segítségünkre lehet, hogy néhány, a 18. századi szövegkiadásra visszavezethető, komoly irodalomtörténeti munkákba is bekerült hibát kiküszöböljünk. Például a már idézett Kesztölci Mihálynak írt levele esetében, ahol Wágner kiadásában Janus Pannonius pécsi kanonokként szerepel, a középkori eredetiben álló püspök helyett.⁴⁶⁷

A szöveghagyomány feltérképezése után a leveleskönyvben található leveleket fogom műfaji szempontból csoportosítva vizsgálat tárgyává tenni. Jó néhány évvel ezelőtt, amikor Váradi leveleit először kézbe vettem, ötlött fel bennem a levelek csoportosításának gondolata. Erre jó lehetőséget biztosít a leveleskönyvben található, különböző társadalmi állású címzetteknek differenciált stílusban írt levelek sokasága. Ahogy a bevezetőben említettem, éppen ezt a tartalmi és formai sokféleséget rótták fel eddig az irodalomtörténészek Váradinak. A levelek tartalmi és formai csoportosítása viszont lehetővé teszi, hogy felismerjük Váradi leveleinek valódi irodalmi értékét.

Az egyes tartalmi- és formai csoportok számbavétele és elemzése után Boronkai Iván Vitézzel kapcsolatos kutatásait követve fogom megvizsgálni Váradi nyelvhasználatát és stílusát. A Boronkai által is kutatott nyelvi és stílári jelenségek vizsgálata lehetővé teszi a két egymással fontos kapcsolatban álló szerző stílusának, ennek a dolgozatnak a keretei között csupán vázlatos, összehasonlítását. Az összehasonlító filológia vizsgálatok fontosságára már Boronkai Iván is felhívta a figyelmet Vitézről írt kandidátusi értekezésében.⁴⁶⁸

⁴⁶⁷ Lásd dolgozatom 62. oldalán!

⁴⁶⁸ BORONKAI, *Vitéz (kand.)*, 5.

1. Váradi Péter leveleskönyvének felépítése és szöveghagyománya

Váradi Péter leveleskönyvének tudomásom szerint egyetlen, a középkorból származó kézírata maradt fenn. Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár MSS II. 393-as jelzetű kódexet sokáig elfeledték kutatók, noha létezéséről már 1895-ben említést tettek.⁴⁶⁹ Némethy Lajos, az esztergomi káptalan főkönyvtárnoka tájékoztatta a Történelmi Társulatot levélben a kódexről és tartalmáról.⁴⁷⁰ Korábban Fraknói Vilmos is kézbe vette a kódexet, de csak a Mátyás-levelezés kiadásának befejezése után, így annak anyagát már nem dolgozta bele a kiadásba, csak előszava egyik jegyzetében számolt be létezéséről.⁴⁷¹ A Váradi-levelezést tartalmazó kéziratokat elsőként Gerézdi Rabán vette számba 1942-ben megjelent, Váradi Péter humanista tevékenységét bemutató doktori értekezésében.⁴⁷² Gerézdi nem tudott az Esztergomi Leveleskönyv létezéséről, így az általa összegyűjtött anyagban csak a leveleskönyv középkori kódexének újkori másolatai szerepelnek. Amennyiben csak ezek a különböző minőségű másolatok állnának rendelkezésünkre, a leveleskönyv kritikai kiadása nehéz, szinte lehetetlen feladat volna. (Talán ezért nem vállalkozott eddig senki erre a munkára.) A sok 18-19. századi másolat és Gerézdi szövegtörténeti vizsgálatai alapján V.Kovács Sándor még a leveleskönyv létezését is kétségbe vonta:

„...Váradi Péter sem alkotott opuszt levelezéséből. Bár utóbbi nem egészen biztos, annyi kétségtelen, hogy a ránk hagyományozott másolatok csoportosítása egykor talán létező leveleskönyv feltételezésénél többet nem enged meg.”⁴⁷³

Szerencsére az Esztergomi Leveleskönyv miatt nem ez a helyzet.

A következőkben a kódexet és annak fontosabb újkori másolatait mutatom be. Az újkori másolatok azért fontosak, mert a Wágner-féle szövegkiadás és a kisebb, azóta megjelent levélközlések is ezek alapján készültek. Ahogy a kéziratok egymáshoz való viszonyából látni fogjuk, Wágner kiadása elég messze került az eredeti szövegtől.

a, Az Esztergomi Leveleskönyv

Az esztergomi Bibliothecában MSS. II. 393. jelzet alatt őrzött, 265x190 mm méretű, 196 folió terjedelmű, egyszerű kiállítású papír kódex több, hosszabb-rövidebb

⁴⁶⁹ BH 1200, 329-330; a kódex mikrofilm másolata: MTAK Mf 5558/IV-Mf5559/I; fotómásolata: MOL DF 290 345.

⁴⁷⁰ D.Kr., *Leveleskönyv*, 382. (A szerzőnek a folyóiratban csak rövidítve idézett nevét nem sikerült feloldanom.)

⁴⁷¹ FRAKNÓI, *Igazítás, MKL II*, 393. (Az *Igazítás* szövege a 2008-as facsimile-kiadásba nem került bele.)

⁴⁷² GERÉZDI, *Egy magyar humanista*, 551-552.

⁴⁷³ V. KOVÁCS, *Bevezetés, MHL*, 23.

levélgyűjteményt tartalmaz. A kötetet valószínűleg a 18. században kötötték egybe, amit barokk stílusban készült, aranyozott gerincű bőrkötése és márványozott előzékei is bizonyítanak. A kódex lapjait valószínűleg a kötés időpontjában számozták be, de néhány helyen hibákat vétettek. A különböző levélgyűjteményeket nem folyamatosan helyezték el egymás után, hanem üres lapokat iktattak közéjük. A kötet címlapjára valószínűleg a 18. században került az alábbi hangzatos, barokkos latinsággal írt, bőbeszédű felirat:

”N.B. regis Matthiae quidam tractatus et epistolae ad summos pontifices, praelatos reges et principes scriptae, in quibus continentur multa ad res Hungaricas pertinentia, quae non facile in historiis aut chronicis invenias. Item multae regis Vladislai mandata, epistolae, et tractatus una cum multis Petri archiepiscopi Colocensis ad summum pontificem episcopos et alios scriptis epistolis. Ex his itidem multa ad historiam Hungaricam pertinentes.” (Mátyás király egy traktátusa, levelei a pápákhoz, királyokhoz, hercegekhez, amelyek közül sok a magyar történelemmel kapcsolatos eseményekről szól, amelyeket nem könnyen találsz meg történeti művekben vagy krónikákban. Ugyancsak itt vannak Ulászló király utasításai, levelei és traktátusai Péter kalocsai érseknek a pápához és püspökökhöz, és másokhoz írt leveleivel együtt. Közülük sok a magyar történelemre tartozik.)” (Ford. Véber J.)

A kódex címlapja nem üres lap, mert egy levélfogalmazvány töredéke olvasható rajta (a későbbi címfelirat alatt), amelyet II. Lajos udvarából küldtek a velencei köztársaságnak. Az első lap vízfoltos, szennyezett állapota arra utal, hogy az egyes kötetlen kolligátumok korábban egyszerű, különálló papírfüzetek voltak. (Lásd a 11. ábrát!) Egybekötésüket a dokumentumok védelme és tartalmi hasonlóságuk indokolhatta. Megállapíthatjuk tehát, hogy a kódex egyes részei más-más időben, nem egy egységes műbe készültek. Sajnos sem tulajdonosbejegyzést, sem az egyes kolligátumok másolót megnevező vagy a készítés idejét feltűntető megjegyzést nem találunk a kötetben.

Ami a kódex provenienciáját illeti, már Bonfini is idézett Mátyás leveleket történeti művében, amelyhez Kulcsár Péter feltételezése szerint az esztergomi kódex Mátyás-levelezést tartalmazó első kolligátumát használta fel.⁴⁷⁴ A 17. század közepén Ferrarius Zsigmond, akit a domonkos rend magyarországi felélesztésével bíztak meg, *De rebus Hungaricae Provinciae Ordinis Praedicatorum* című, 1637-ben megjelent rendtörténetében (RMK III, Pótlások IV, 7594) idézett egy Mátyás-levelet a kódex első feléből. A két levél másolatát a szintén domonkos rendi Németi Jakabtól kapta, aki „*in veteri quodam M.S. libro*” találta. Ferrarius közölte művében Németi levelét is, amely Pozsonyban kelt, tehát a kódex, legalábbis annak első fele a 17. században ott lehetett. Valószínű, hogy ekkor még nem volt egybekötve a többi

⁴⁷⁴ KULCSÁR, *Bonfini*, 118.

kolligátummal, mert Németi levelében csak Mátyás leveleit említette.⁴⁷⁵ Péterffy Károly *Sacra Concilia* című, 1741-42-ben megjelent, a magyarországi zsinatokkal kapcsolatos művében, szintén idézett egy Mátyás levelet, amelyet egy pozsonyi kódexből másolt. A kódex akkor a jezsuiták tulajdonában volt.⁴⁷⁶ A kódex tehát a 17-18. században Pozsonyban volt. Azt, hogy pontosan hogyan és mikor került Esztergomba, nem tudjuk. Talán a jezsuita rend 1773-as feloszlata után került az érseki könyvtárba. A Főszékesegyházi Könyvtár, ahogy az érsekség központja is, a török időkben Nagyszombatban és részben Pozsonyban működött. Az érsekség csak a 18. század végén, fokozatosan települt vissza Esztergomba. Az esztergomi Bibliotheca jelenlegi, klasszicista stílusú épülete 1821-ben épült fel, csak ekkor került sor a pozsonyi és a nagyszombati könyvanyag egyesítésére.⁴⁷⁷ A kódex tehát valószínűleg a 19. század eleje óta van az esztergomi Bibliotheca-ban. A kéziratot Csapodi Csaba nevezte el *Esztergomi Leveleskönyvnek* Janus szöveghagyományról írt monográfiájában.⁴⁷⁸ Jelenlegi felépítése a következő:

Címlap

A kötet belső címlapján egy megkezdett, de be nem fejezett levélmásolat alá írt, valószínűleg a kötet egybefűzése idejéből származó, hangzatos, már idézett címet találunk: „*N.B. regis Matthiae quidam tractatus et epistolae...*” (Lásd fentebb, a 125. oldalon!)

Mátyás-kori diplomáciai gyűjtemény (1. kolligátum)

1./ A kötet első felében egy Mátyás király korából származó, nagyrészt diplomáciai levelezést tartalmazó gyűjtemény található. Itt Mátyás levelei mellett követutasításokat, Vitéz és Janus Pannonius leveleket, okleveleket találunk, a kötet 18. századi oldalszámozása szerinti 1-131. oldaláig.

Két Jagelló-kori levélgűjtemény (2, 3. kolligátum)

2-3./ A következő szerkezeti egységben, a 131-142 illetve a 172-196 oldal között, II. Ulászló és II. Lajos leveleit, okleveleit találjuk, szám szerint huszonhatot, nagyrészt

⁴⁷⁵ FERRARIUS, *De rebus*, 379-380; Rendtársáról, Németiről, aki topuczkói címzetes apát is volt: u.o., 415.

⁴⁷⁶ PÉTERFFY, *Concilia*, 75-76, (u) lj.

⁴⁷⁷ A Bibliotheca 17-18. századi vázlatos története: KOVÁCH, *Könyvtár*, 38-45.

⁴⁷⁸ CSAPODI, *Janus-szöveghagyomány*, 73-74.

külpolitikai tartalommal. (A közbeeső oldalak üresek.) A két kézirati rész tehát egy-egy önálló Jagelló-kori leveleskönyvet alkot.

Váradai Péter leveleskönyve (4. kolligátum)

4/1./ A következő egységben ismét Ulászló oklevelei következnek, összesen harmincegy, amelyek Váradai Péter ügyeihez kapcsolódnak az 1491-1497 közötti időszakból, a kézirat 195-238 közötti oldalain. Ez a rész írásképében elkülönül az azt megelőzőktől, viszont megegyezik a következő két résszel.

4/2./ A kötet 238-245. közötti oldalain egy követutasítást találunk, amely egy meg nem nevezett, a török császárhoz küldött követ számára adott instrukciókat tartalmaz.

4/3./ Végül a 246-384. oldalakon találhatóak Váradai Péter saját nevében írt levelei, összesen százharmincegy.

A kódex negyedik kolligátuma írásképében és anyagában is jól elkülönül a többi résztől, egy egységet alkot. A kódex 18. századi teljes egybefűzése előtt önálló szövegtestet volt, amely tartalmazta az okleveleket, a követutasítást, továbbá a levelezést. A három rész tehát együtt alkotja Váradai Péter leveleskönyvét. Az írás a kor oklevélírását idézi a humanista ortográfia hatásaitól sem mentesen. Sok rövidítése, valamint késő gótikus *kurzíva kurrens* írása gyakorlott, oklevélírásban tapasztalatokat szerzett másolókra utalnak. Maga az írás gótikus volta még nem von le a kézirat értékéből, mert a humanista írás elterjedése csak ebben a korban vette kezdetét és a magánhasználatban csak a 16. század közepére vette át a vezető szerepet.⁴⁷⁹

A Váradai-leveleskönyvben található oklevelek és levelek 1490 és 1497 között keltek. Sajnos nem találunk sem előszót, sem pedig a Vitéz-féle Leveleskönyv első leveleihez hasonló bevezetést, így a szerkesztő személyét és idejét nem tudjuk megnevezni. Mivel a kódexben lévő levelek közül a legkésőbbi 1497-ben kelt, a Leveleskönyv szerkesztésében maga a szerző, Váradai is közreműködhetett. Lehet, hogy ő maga szerkesztette a leveleket kötetbe, de azt sem zárhatjuk ki, hogy környezetének valamely tagját vagy tagjait bízta meg a feladattal. A kódex nem kelti véglegesnek szánt tisztázat benyomását, mert néhol a bevezető és a magyarázatok hiánya mellett kimaradnak a levelek szövege fölé írt rövid címek, regeszták is.

A Leveleskönyv Corvin Jánoshoz szóló első levelének végén van egy olyan, más összefüggésben már idézett megjegyzés, amelynek glosszaként, vagy a szöveg után fűzött,

⁴⁷⁹ JAKÓ-MANOLESCU, *Latin írás*, 175.

különálló megjegyzésként kellene szerepelnie, ehelyett közvetlenül a levél szövegében van, a többi szöveg írásától nem elkülöníthetően:

„*Sine ligatura et sigillo et sine numero anni tunc volventis, qui erat supra millesimo quadringentesimo nonagesimo. (Kötés és pecsét, továbbá az akkori évszám feltűntetés nélkül, amely 1490 volt.)*”⁴⁸⁰

Továbbá, például a híres, már idézett Janus Pannoniusról szóló levelet utólag, talán néhány évvel vagy hónappal később másolták a 384-ik oldalra, a kódex végére. Ennek levélnek a szövege írásképileg is más, mint a kódex többi részéé.

A kódex jelenlegi formájában vélemény szerint tehát a szerkesztőmunka egyik közbülső fázisát tükrözheti.

b, A kódex 18. századi másolatai

Az egykor Pozsonyban őrzött kódexről Heinrich Bernhard von Germeten és Joseph Haager, a Magyar Kamara tisztségviselői 1735-ben korrektúrázott másolatokat készítettek, amelyek közül kettő jelenleg is fellelhető.⁴⁸¹ Von Germeten Lotharingiai Ferenc történelem iránt érdeklődő titkára volt, és részt vett az 1730-as években a Bél Mátyás kezdeményezte akadémiai mozgalomban is. Mint a Helytartótanács munkatársának szabad bejárása volt a pozsonyi egyházi és világi levéltárakba.⁴⁸² A középkori kódex iratait a másolatokban latin nyelvű fejregesztákkal látták el. Ezekről a viszonylag jó minőségű másolatokról a 18. század folyamán további másolatok készültek. A Haager-Germeten-féle másolatokon kívül világi- és egyházi közgyűjteményeinkben további 18-19. századi leveleskönyv-másolatok találhatóak, amelyek általában a Haager-féle másolatra mennek vissza.

A következőkben az őrző közgyűjtemények rendjében ismertetem a Leveleskönyv fellelhető, további koraujkori másolatait.

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye

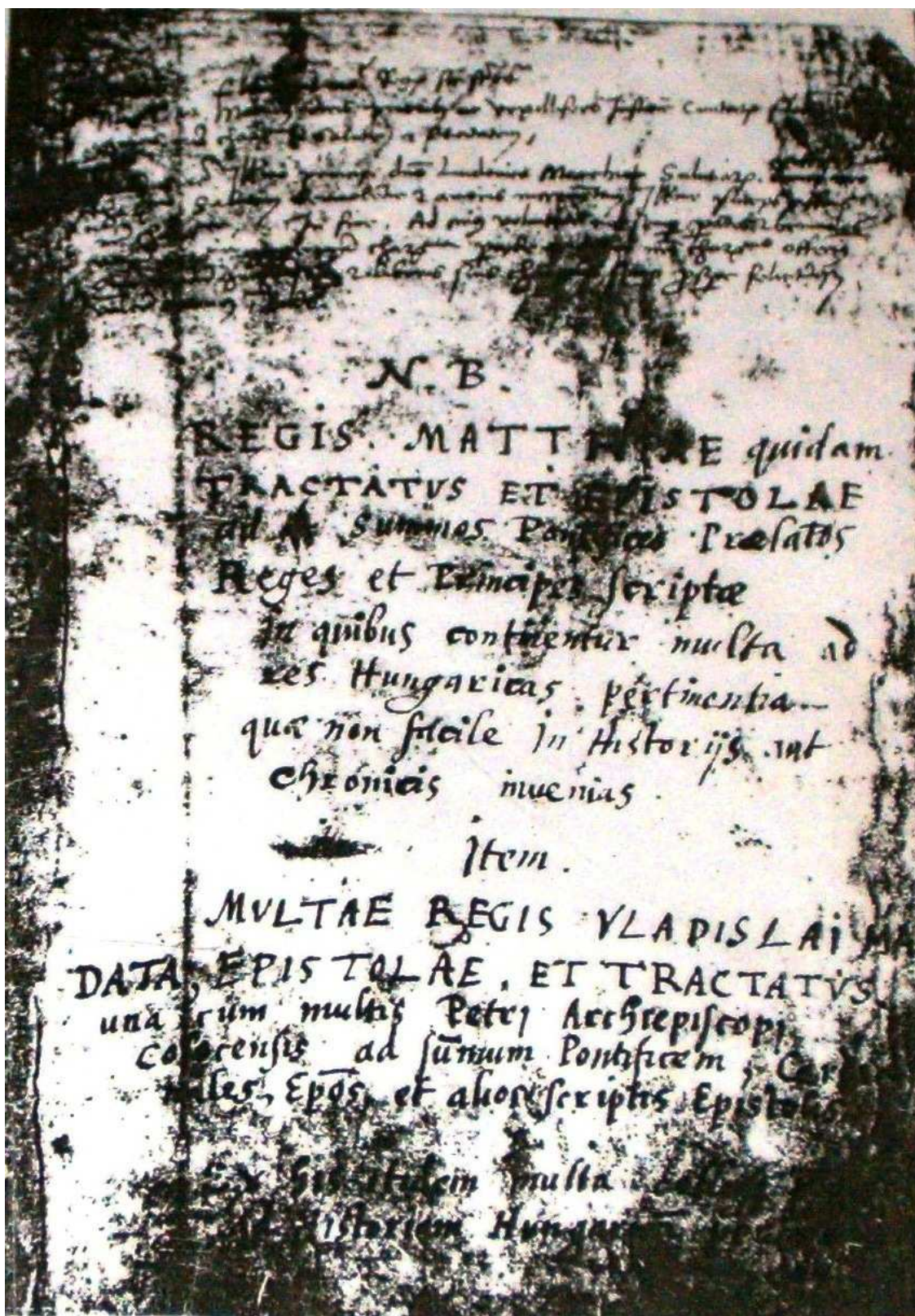
A1: Az esztergomi kötetről, vagy annak a leveleket értelmező fejregesztákkal kiegészített példányáról készült az MTA Könyvtárának tulajdonában álló, Tört. 2. r. 172/2

⁴⁸⁰ *Esztergomi Leveleskönyv*, 246; WAGNER, *Epistolae*, XVIII, 44.

⁴⁸¹ MTA, Történelem 2 r. 172/2, OSzK, Kézirattár Fol. Lat. 1668.

⁴⁸² SZELESTEIN., *Tudományszervezés*, 73-74; 84.

jelzetű kötetes kézirat. Ez a teljes Mátyás, Ulászló és Váradi levelezést tartalmazza. 1735-ben másolták a le a fent említett kancelláriai tisztviselők, von Germeten és Haager.

11. Az Esztergomi Leveleskönyv címlapja, Esztergom FEK, Ms, II. 393

A2: Szintén az MTAK Kézirattárának tulajdonában van a Tört. Oklevéltan 2. r. 44 jelzetű kézirat, amely Váradi Péter százharmincegy levelét tartalmazza. Ezt a másolatot eddig nem vette figyelembe a szakirodalom. Eredetileg a kötet belső tartalomjegyzéke szerint más 16. századi levelek másolatát is tartalmazta, de ezeket már nem kötötték be a Váradi levelek után. A kézirat egykor Johann Georg Schwandtner gyűjteménybe tartozott, és bejegyzése szerint a tulajdonos másolta le. Ennek a kéziratnak a sorrendje is megegyezik az esztergomi kötetben található levelek sorrendjével. Ugyanúgy, mint az MTAK-ban őrzött másik másolat(A1), hozza a bőszövegű fejregesztákat is, az A1-el jelölt kézirat szövegével megegyezően. Schwandtner eredetileg az összes szöveget lemásolta, ám a Kézirattár 19. századi rendezése során a Váradi-leveleskönyvet, a Mátyás-levelezést és a Jagelló-kori kolligátumokat szétválasztották és három különböző jelzet alatt helyezték el. (Mátyás leveleskönyv: Tört. 2. r. 172/1; Jagelló-kori leveleskönyvek, a Váradi-leveleskönyv első fele: Tört. 2. r. 176; a Váradi levelek: Tört. Okl. Tan. 2. r. 44.)

Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár:

Sz1: Az OSZK Kézirattárában található a Fol. Lat. 1668 jelzetű kézirat, amely szintén a teljes gyűjteményt tartalmazza. Mátyás leveleinek egy részét innen adta ki Fraknói Vilmos a 19. század végén. A másolatot a benne található bejegyzés szerint 1735-ban Pozsonyban von Germeten és Haager készítették. A kötet szép írásképű és korrektúrázott. Ez a példány Lehoczky András ajándékként került a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárába, aki még Pozsonyban vásárolta 1793-ban. Sajátkezű bejegyzése szerint a kötetet elenchusszal egészítette ki és a Wagner-féle kiadással is összevetette.

Az OSZK-ban található még a Fol. Lat. 1684 jelzetű kézirat, amely két önálló Váradi-levelezés másolatot is tartalmaz. Ezeket, mivel önálló kéziratok, érdemes külön kezelni.

Sz 2: Az első kolligátum egykor a Jankovich-gyűjtemény része volt, korábban pedig Bárdossy Jánosnak, a lőcsei gimnázium igazgatójának birtokában volt. Talán ő maga másolta ezt a kéziratot. A kötet tartalmazza a teljes Váradi levelezést és az Ulászló okleveleket is. Sorrendje megegyezik a középkori kéziratéval (**E**). Hozza a bőszövegű fejregesztákat is. Mivel tartalmazza az 1735-ös másolás hitelesítő záradékának másolatát, valószínűleg az egyik ekkor másolt kézitről készülhetett.

Sz 3: A második kolligátum egykor Wágner Károly, a szövegkiadó tulajdonában volt. Ez lehetett szerzői kézirat első része, mert a kiadás sorrendjében és annak magyarázó lábjegyzeteivel kiegészítve hozza a levelezést.

E1: A Collectio Prayanában is megtaláljuk a Váradi leveleskönyv egy részleges másolatát.⁴⁸³ Jelzete: Coll. Pray. XXXI. Ebben a kolligátumban csak a levelezés kis része lelhető fel. Ez a kézirat Váradi Pétert megnevező címe ellenére a fenti Ulászló és II. Lajos oklevelek közül is tartalmaz olyanokat, amelyek nem kapcsolódnak Váradhoz. Mindössze ötven levelet hoz Váradi százharmincegy saját levele közül. Először keverten, majd a szokásos kézirati sorrendben. Fejregesztákat nem tartalmaz, ezért lehet, hogy a kódexről és nem az 1735-ös másolatokról készült.

E2: A Collectio Kaprinayana A-sorozatának két kéziratában is találhatóak levelek Váradi gyűjteményéből. Az első a Coll. Kapr. A XV. jelzetű kézirata. Ez tartalmazza a teljes leveleskönyv másolatát. Az első lapon lévő bejegyzés szerint a leveleket Péterffy Károly másolta le az Esztergomi Leveleskönyvből.

E3: A másik szintén nem a teljes középkori leveleskönyv másolata. A Coll. Kapr. A. LI. jelzetet viselő, a fenti másolatnál igényesebb kötet csak az Ulászló- II. Lajos, és a Váradi okleveleket tartalmazza. Valószínűleg az A1-el jelölt Haager-féle másolatról készülhetett, mert a kötet végén a másolási záradékot is átírta szöveg gondos scriptora saját írásával.

E4: Jelzete: G 63. Váradi Péter leveleskönyve Wágner Károly által készített szövegkiadásának cenzúrára benyújtott példánya. A pozsonyi helytartótanács cenzora elé terjesztett kézirat érdekessége, hogy Wágner az eredetileg tervezett művet kiegészítette, miután értesült további Váradi-levelek létezéséről. Így a kéziraton kétszer, az első és a második rész végén is szerepel a cenzor „*imprimatur*” (kinyomtatható) engedélye és aláírása. A kézirat, mint tudománytörténeti dokumentum, nemrégiben látható volt az Egyetemi Könyvtár Reneszánsz Éve tiszteletére rendezett kiállításán.⁴⁸⁴

Bizonytalan sorsú kéziratok:

P: A stemmán P-vel jelöltem azt a kéziratot, amely feltételezésem szerint az a fogalmazvány lehetett, amely tartalmazta a nagyon bősövegű fejregesztákat, amelyeket már

⁴⁸³ GERÉZDI, *Egy magyar humanista*, 551-552.

⁴⁸⁴ *ELTE-EK Mátyás-katalógus*, 9 sz., 21. (A tételleírást készítette: VÉBER J.)

közölnek az 1735-ben készített másolatok, de az E jelű középkori kéziratban még nincsenek meg.

Székely: Wágner kiadásához fűzött előszavában leírta, hogy hogyan jutott a szöveghez barátja, Dobai Székely Sámuel segítségével. Székely az 1735-ben másolt példányok közül szerzett be egyet készülő saját diplomatáriuma számára. Ebből másolta le a levelek egy részét és juttatta el Wágnerhez.⁴⁸⁵ Wágner az ő másolata alapján készítette el kiadása első felét.

Anonym: A kézirat nyomdába kerülése előtt nem sokkal Wágner újabb, a korábbi gyűjtésből kimaradt leveleket kapott, amelyeket egy magát megnevezni nem kívánó barátja juttatott el számára.⁴⁸⁶

c, Szövegkiadások

Wágner: A szöveg első, viszonylag teljes kiadása, négy levelet nem tartalmaz a százharmincegyből. Wágner megtartotta a Székely-féle példány sorrendjét. A kiadás első részének nyomdakész kézírata és a mű cenzúrai példánya, mint láttuk, ma is megvannak. (Sz 3, E 4)

A kiadás készítője, a jezsuita Wágner Károly történetíró (1732 –1790) fontos alakja volt a 18. századi magyar történetírásnak. Trencsényben lépett be a jezsuita rendbe, majd országszerte több jezsuita gimnáziumban tanárként hitszónokként működött, de minden szabadidejét a történeti kutatásoknak szentelte. A kor Bél Mátyás nyomán kialakult történetírói hagyományának megfelelően oklevelek és más középkori, koraújkori források másolatainak gyűjtésével, kiadásával foglalkozott. 1777-től a budai egyetemi könyvtár őre lett és a kinevezték az egyetemen a címer és pecsétani tanszék tanárává. Azonban betegsége és személyes konfliktusok miatt hamarosan nyugdíjba vonult és visszatért szülőföldjére. Állandó kapcsolatban állt korának történetíróival, Pray Györggyel, Katona Istvánnal, a híres forrásgyűjtő, már említett Dobai Székely Sámuellel, akikkel különböző kéziratokat, könyveket cseréltek, tudományos kérdéseket vitattak meg.⁴⁸⁷ Az OSzK-ban ma is megvan sajátkezű önéletírása, de sajnos nem írta le, hogy milyen körülmények között készítette szövegkiadását, kitől szerezte be az említett második kéziratot (*Anonym*).⁴⁸⁸ Kiadását az teszi igazán megbízhatatlanná, hogy nagyon sok kézen átment másolatokat használt, és néha a szövegekben önkényesés, stilizáló javításokkal élt.⁴⁸⁹

⁴⁸⁵ WAGNER, *Epistolae, Ad Lectorem* [10].

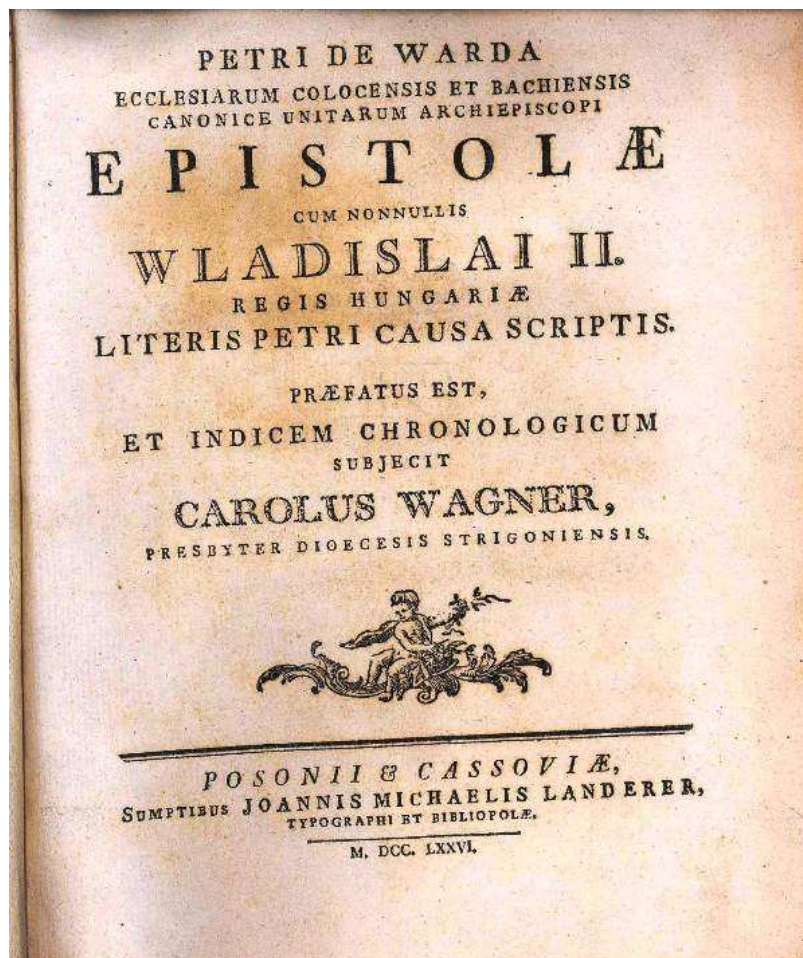
⁴⁸⁶ WAGNER, *Epistolae*, 199 (a) lj.

⁴⁸⁷ HÖLVÉNYI, *Wagner*, 329 skk.

⁴⁸⁸ *OSzK Kézirattár*, Fol. Lat. 446.

⁴⁸⁹ *ELTE-EK Mátyás-katalógus*, 10, 22. (A tételleírásokat készítette: VÉBER J.)

Például, a kiadásban XVIII. számot viselő, de a kódexben elsőként álló, Corvin Jánoshoz szóló levélben, a levél zárásában: “[Deus] faciat te cum gloria superare” (*Esztergomi Leveleskönyv*, 246.) helyett a facio műveltetésben való használatával elégedetlen Wagnernél ezt találjuk: „ut, . . . tu cum gloria superare possis.”⁴⁹⁰

12. A Wágner-féle kiadás címlapja

V. Kovács: 1970-ben, az ITK-ban jelentette meg V. Kovács Sándor Váradi azon négy levelét, amelyek nem találhatók meg a Wágner-féle kiadásban.⁴⁹¹ Ő az MTAK-ban található, A1-el jelölt kéziratot és az esztergomi, egykor a Batthyány-gyűjteménybe tartozó Categoria V. Titulus IV. b jelzetű kéziratot használta. Ez utóbbi az 1735-ös másolatok egyikéről készült.

⁴⁹⁰ WAGNER, *Epistolae*, XVIII, 45.

⁴⁹¹ V.KOVÁCS, *Ismeretlen levelek*.

d, A szövegek egymáshoz való viszonya

Összefoglalva az eddig megvizsgált kéziratok egymáshoz való viszonya a következő:

A jelenlegi, E-jelű egyetlen középkori másolat talán magáról a gyűjtemény eredetijét tartalmazó kéziratról, vagy egyes esetekben magukról a levelekről készülhetett (x). A középkori másolat 1735-ös hivatalos lemásolása során nyilván készítettek egy fogalmazványt, ezt jelöltem *P* betűvel, amely mára nem maradt fenn. A további kéziratok erről, illetve az ekkor készült korrektúrázott másolatokról készülhettek. Wágner kiadásában egy Székely Sámuel-től kölcsönkapott gyűjteményt, illetve egy meg nem nevezett barátjától kapott gyűjtést használt fel. Mindkét kézirat, mivel a Wágner-féle kiadás is tartalmazza a fejregesztákat, az 1735-ös másolatokat vehette alapul.

A Wágner Károly által készített szövegkiadás tehát elég messze került a középkori, Váradi Péterhez vagy környezetéhez köthető eredeti leveleskönyvtől.

A fentiek miatt tehát időszerűvé vált Váradi szövegének újbóli, a középkori kéziratra visszamenő kiadásának elkészítése.

1490-1497:

A levelek eredetije, vagy azok fogalmazványai

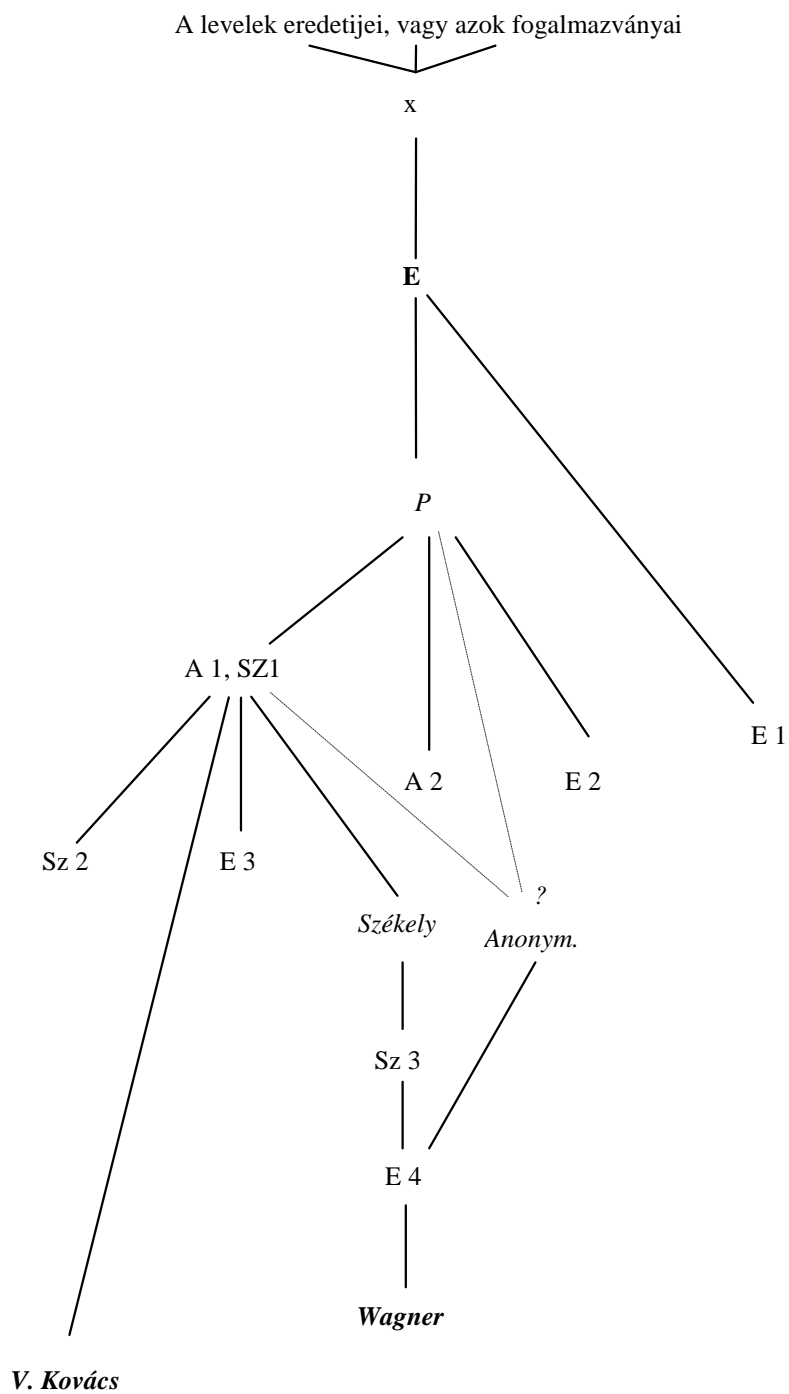
1501 körül:

1735 körül:

1735:

1776:

1970:

13. A leveleskönyv szöveghagyománya

Ahogy említettem, maga a Váradi-leveleskönyv három részből áll, ám az eddigi kutatás csak a Váradi-leveleket sorolta a Leveleskönyvbe. Váradi saját nevében írt leveleit azonban megelőzi a harmincegy királyi oklevél, illetve a már említett követutasítás.

Az oklevelek mellett ez a rész Kinizsi Pál főkapitánynak és utódjának, Somi Józsnak szóló olyan parancsleveleket is tartalmaz, amelyekről a kalocsai érsek is kaphatott másolatot, mivel az ő ügyeivel voltak kapcsolatosak. Itt a már említett egyházkormányzati és birtokokkal kapcsolatos ügyek, például a pétervárad apátság ügyei, vagy különböző az érsekség által elnyert kiváltságok szerepelnek. Ezeknek az okleveleknek a zömét közölte a Wágner-féle kiadás is Váradi saját nevében írt levelei közé iktatva, de nem az Esztergomi Leveleskönyv sorrendjében.

A bács-kalocsai érsekséget érintő királyi oklevelek összegyűjtésével maga Váradi vagy a leveleskönyv szerkesztői jelentős főpapi tevékenységének kívántak emléket állítani.

Ami az oklevelek és misszilisek szövegének megfogalmazását illeti, azok némelyikében Váradinak is szerepe lehetett. Az országgyűlésen kiállított, a pápai udvarba küldött királyi leveleket, amelyek az ő ügyeivel voltak kapcsolatosak, azok lényeges tartalma miatt nyilván ő szövegezte meg. Valószínűleg a megtartott fogalmazványokat másolta le, vagy másolták le leveleskönyvének megszerkesztésekor. Azt, hogy a leveleskönyv szerkesztéséhez fogalmazványokat használtak fel, bizonyítja, hogy egy rövid, Váradinak adómentességet biztosító levél két, egymástól néhány szóban eltérő változatban szerepel a leveleskönyvben.⁴⁹² A többi iratról mint kedvezményezettnek a kancellária által kiállított eredeti is rendelkezésére állhatott.

Az oklevelek szövege, stílusa általában a kor kancelláriai termékeit idézi. Csak kevés igazán irodalmi igényű alkotást találunk. Kivételt jelent ez alól a már említett, Kishorváti és Bánfy elleni ítéletlevél, amelynek arengája az igényes középkori latinság terméke:

„Nos Wladislaus Dei gracia rex Hungarie et Bohemie etc. memorie commendantes cunctis, quibus incumbit, pandimus per presentes, quod nos regalis sagacitatis perspicua contemplacione premicientes, quod sententia veri principis recta debet iudicii statera ponderari, ut contra iusticiam non parcendo unicuique, quod congruit et suum est, reddat, premiando fidos feriendoque pestifere perfidie pravitate infectos, nam cunctis regie dignitatis claritate fulgentibus illud precipue cedere opinatur ad gloriam, immo ad ea digne mentis regum acies diriguntur, per que suorum regnorum habenas rationis libramine moderandas

⁴⁹² Esztergomi Leveleskönyv, 207; u.o. 221-222; WAGNER, *Epistolae*, VII, 20-22; CXII, 211-212.

felici queunt regimine gubernari, tunc enim potencia et tronus eorum votive dinoscitur roborari et laudabiliter in melius produci, si falce iusticie hominum sceleratorum viamque iniquitatis amplectencium absurda perversitas recto iudicio recidatur et fidelissime obsequentibus pronitatisque fervore insignitis digna merces redditur ac sinus dileccionis panditur, ita enim et deitas sempiterna contemplari cernitur placarique creditur, et fideles ipsi ad firmioris opera et fidelitatis obsequia exercenda animosius eriguntur. (Mi, Ulászló Isten kegyelméből Magyarország, Csehország és a többi királya emlékezetül adjuk mindazoknak, akiket illet, hogy mi a királyi éleslátás különleges megfontolásával mérlegelvén, hogy az igazságos fejedelem ítéletét az igazság mérlegén kell kisúlyozni, hogy az igazsággal szemben nem kedvezve senkinek, mindenkinek azt adja, amit érdemel, és amire rászolgált, megjutalmazván a hűségeseket és megbüntetve a hűtlenség dögletes bűnével megfertőzötteket, ugyanis a királyi méltóság fényétől csillogó dolgok közül leginkább az látszik hozzájárulni a dicsőséghez, sőt az igaz uralkodók tekintete és arra szegeződik, amelyekkel királyságaik az értelem mérlegével megragadandó gyepelőit szerencsés uralommal tudják irányítani, ugyanis tudni lehet, hogy azoknak a hatalma és a trónja erősödik és válik dicséretes módon jobbra, ha az igazságos ítélet sarlója vágja vissza a bűnös emberek és a békétlenség útját járóinak képtelen rosszaságát és a leghűségesebben szolgálóknak és szolgálatkészség hevével megjelölteknek méltó jutalmat adnak és megnyílik előttük a szeretet teljessége, és úgy tűnik, ezt látja jónak és emiatt nyugszik meg az örök isteni kegyelem, és magukat a hűséges alattvalókat is ez ösztönzi több szolgálatra és hűségük jobb kimutatására.)” (Ford. Véber J.)⁴⁹³

Az oklevél arengájának régies, sokszor anjoukori okleveleket idéző, az igazságosság erényére vonatkozó kifejezései II. Ulászló uralmának törvényességét voltak hivatva hangsúlyozni, akit hívei a „zsarnok” Mátyással szemben a törvényesség mintaképének igyekeztek beállítani.⁴⁹⁴ Így tett például a már említett Udis álnéven írt apológia szerzője is.⁴⁹⁵

A hosszú, komoly eszmei mondanivalót is tartalmazó arenga megszületésében talán Várad Péternek is szerepe volt.

A részletes követutasítás datálási problémáit már érintettem korábban. A 15–16. századi diplomácia kifinomult eszközökkel, fortélyosan érte el céljait, a tárgyalásokon

⁴⁹³ *Esztergomi Leveleskönyv* 195-200; WAGNER, *Epistolae* IV, 7-15; Néhány ponton eltérő szövegváltozata: MOL DF 233 411.

⁴⁹⁴ Pl. Mária királyné egyik 1386-os oklevelében, amelynek arengája tartalmaz hasonló kifejezéseket: „...*quod nos reginalis Sagacitatis perspicua contemplacione premeccientes, quomodo ex ore in trono sedentis egredi inoleuit iudicium, et Sentencia equitatis premians fidos et facetos ac feriens pestifere perfidie absurda prauitate infectos.*” (FEJÉR, *Codex Diplomaticus*, X/3, 312.)

⁴⁹⁵ Lásd dolgozatomban 65-66. oldalain!

bonyolult és kidolgozott érvelésrendszert alkalmaztak. Jól bizonyítja ezt az utasítás is, ahol azt is leírták a követ számára, ha török oldalról ellenvetéseket tesznek, hogyan alakítsa át érvelését, mire hivatkozzon:

*“si vero obiceretur oratori regio non per cesarem Thurcorum, sed per dominum regem Polonie pacem ipsam violatam, vel diceretur his malis, que secuta sunt, non per cesarem sed per dominum regem Polonie occasionem prestitam esse ... respondebit orator ivasionem illam regni Moldavie non ad ipsum cesarem, sed ad regiam maiestatem multo magis pertinere, eo quod regnum illud ab inicio regibus Hungarie fuit et est subiectum (hogya azt vetnék a királyi követ szemére, hogy nem a török császár, hanem Lengyelország királya volt az, aki megsértette a békét, vagy azt mondják, hogy mindarra, ami történt, nem a császár, hanem a lengyel király szolgáltatott okot ..., válaszolja azt a királyi követ, hogy Moldva megtámadása nem a szultáni felséget, hanem a magyar királyt sértette meg ..., akinek az az ország (Moldva) mindig is alávetettje volt.)”*⁴⁹⁶ (Ford. Véber J.)

A török–magyar diplomáciai kapcsolatok történetéről, noha azok Mohács előtt majd három évszázadot ölelnek fel, keveset tudunk. A részletes utasítás abból a szempontból is hasznos, hogy a különböző tárgyalási pontok alapján lehet következtetni a korábbi és későbbi fegyverszünetek tartalmára. A hosszú utasítást Váradi Péter azért vehette fel leveleskönyvébe, mert annak kidolgozásában ő is részt vehetett. Azt, hogy egy ilyen feladatra felkérték, diplomáciai tapasztalata és érsekségének törökhöz való közelsége indokolhatta.

A két szövegtest, az oklevelek és a követutasítás mindenképpen bele kell hogy kerüljenek a leveleskönyv új kritikai kiadásába, mivel ezek megszületésének esetében számolhatunk Váradi közreműködésével.

⁴⁹⁶ Esztergomi Leveleskönyv 249; PRAY, *Annales*, 276.

2. A leveleskönyv főbb levéltípusai

A leveleskönyv anyagát leginkább tartalmi szempontból tudjuk csoportosítani, osztályozni.

Ez a tartalmi felosztás természetesen nem vonatkoztatható el a címzettek személyétől. Szerzőnk egészen más hangot üt meg szuffragáneos püspökeivel, papjaival, familiárisaival, a magyar udvar vagy a római kúria fontos személyiségeivel szemben. A leveleket a címzettek alapján és az ehhez kapcsolódó tartalmi és formai szempontból négy nagy csoportra osztottam: a római kúriához címzett levelekre, egyház- és birtokkormányzati, főpásztori iratokra, politikai tartalmú, a kor hatalommal rendelkező közszereplőit megszólító levelekre és végül baráti hangvételű, olykor irodalmi témákat is érintő „igazi” humanista episztolákra.

A pápai udvarba szánt levelek nagy helyet foglalnak el a leveleskönyvben. Az egyház és birtokkormányzati leveleknek is széles választékával találjuk szembe magunkat. A politikai, nem minden esetben kizárólagosan csak Váradi saját érdekeit érintő levelek már ritkábbak. A baráti és „igazi” humanista stílusban, szabadabb fogalmazásban írt episztolákra pedig kevés példát találhatunk. Ezek alapján, illetve a corpus egészének figyelembe vételével tekintsük át most a főbb tartalmi és formai típusokat!

a, A pápai kúriához intézett, általában támogatást kérő levelek

Váradi Rómába írt levelei nagyrészt a hosszú és nehezen megoldható konfliktussal, a péterváradi apátság visszaszerzésével voltak kapcsolatosak. Ahogy korábban már írtam, Váradi 1490-es szabadulása után majd öt évig pereskedett javadalma visszaszerzéséért Rodrigo Borgia bíborossal, a későbbi VI. Sándor pápával, végül pénzbeli megváltásban egyeztek meg. A hosszú évekig tartó egyezkedés során jó néhány levelet írt az ügyben ⁴⁹⁷

A pápai kúriának szánt levelek eltérő hosszúságúak és stilárisan is különböző szintet képviselnek. Jellemző, hogy Váradi követeinek Rómába indulásához igazodva viszonylag sok levél kelt ugyanazzal a napi dátummal. A levelek első nagyobb csoportját, a hét támogatást kérő levelet 1491. október 9-ére dátumozta Váradi - persze ezek nem egyetlen nap leforgása alatt készültek el - hanem az egyik római bíboros követe, Andreas Wenrard osnabrücker prépost hazaindulásának időpontjához alkalmazkodott. A levelek többségében Váradi általánosságban a címzettek támogatását kérte, és figyelmükbe ajánlotta a követet, Wenrardot, akire sok szóbeli üzenetet is bízott. A címzettek a perben döntést hozó bíróság, a római *Rota*

⁴⁹⁷ Lásd dolgozatom *A péterváradi apátság visszaszerzése* című fejezetében, a 86 skk. oldalakon!

Romana tagjai, köztük egy meg nem nevezett pápai kamarás, továbbá Váradi perbeli ellenfele, Rodrigo Borgia bíboros voltak.

Váradi képviselőjében öccse és Demeter nevű, közelebbről nem azonosítható klerikusa Borgia bíborossal az apátság pénzbeli megváltásában állapodtak meg, de úgy látszik, hogy túl magas összeget alkudtak ki, így Váradi nem akarta megtartani az egyezséget.

Egy igen terjedelmes levélben fejezte ki nemtetszését ezzel kapcsolatban, amelyet Andrea aleriai bíborosnak címzett. „*In scribendis pro hac vice litteris non ero longior (Ezúttal nem nyújtom hosszúra levelem)*” írta, ennek ellenére ez a levél egyike leghosszabb írásainak. A címzettnek valamilyen szerepe lehetett a nem kívánt megállapodásban, mert Váradi egy hosszú, dicsőítésbe hajló kitérével mentette:

„*Nec est, quod putet reverendissima dominacio vestra fulminata circa initam nuper ... super facto abbacie mee Petrovaradini concordiam vestre reverendissime adscripsisse nec eciam patri meo optimo reverendo domino magistro Graciano, magistro domus sue illud imputavi. ... Et ut alia defuissent testimonia, ... apud integerrimum et mei amantissimum dominum et patrem et benefactorem meum non posse, nisi moribus suis sanctissimis conformem virum in eo ... dignitatis gradu permanere. (Nincs oka főtisztelendő uraságnak azt hinnie, hogy én főtisztelendőségednek tulajdonítottam ... a péterváradi apátságomra vonatkozólag nemrég megkötött egyezséget ... De nem tulajdonítottam házadban tanító drága atyámnak, Gratianus mesternek sem ... De még ha egyéb bizonyítékaim nem lettek volna is: ... nem kételkedhetem abban, hogy az én végtelenül részrehajlatlan és szerető uramnál és jótevőmnél nem maradhat meg ... oly férfi, ki magasztos erkölcsével nem egyezik.)*” Váradi ügyesen azt is nyomatékosította, hogy „*optarem quidem ego, et semper optavi non condicionalem ... cum vicecancellario concordiam (óhajtának én, mindig is óhajtottam volna a főtisztelendő alkancellár urral (Rodrigo Borgia) olyan egyezségre jutni, amely nincs feltételekhez kötve ...)*” (Ford. Boronkai I.)

A levél antik reminiscenciája az Aeneis tizedik énekéből származik, amelyet szinte közmondásszerűen használt Váradi az egyezés megkötését illetően:

„*intellexi, ex qua pharetra deprompta erat illa sagitta. (tudtam mindjárt, s jól láttam én, ki tegzéből vétetett az a nyílveendő.)*” Az Aeneisbeli eredetiben a *sagitta* jelzőjeként még az *ultrixet* is megtaláljuk, amelyet Váradi elhagyott, de a művelt olvasóban fölmerülhetett ez a bosszúállásra utaló kifejezés.⁴⁹⁸ Ilyen módon nem csak a közmondásszerű, a magyar „*Tudom*

⁴⁹⁸ „*Haec cape et ultricem pharetra deprome sagittam, hac quicumque sacrum violarit vulnere corpus, Tros Italusve mihi pariter det sanguine poenas.*” (Verg. Aen. XI. 590-591)

ám honnan fúj a szél” gondolatára, hanem az őt ellenségei miatt fenyegető összeesküvésre is utalt. Ilyen, ellene irányuló, vélt vagy valós összeesküvésre, ellenségei áskálódására számtalanszor utalt más leveleiben is. Ebben az esetben tehát rejtett idézetet alkalmazott mondanivalója kifejezéséhez.

A Borgiával való konfliktusról szólva pedig használta az általa gyakran emlegetett közhelyet, miszerint csak mindkettejük ellenségei áskálódása vert éket közéjük, és kihangsúlyozta, hogy mennyire akaratlanul, szinte királyi parancsra vette birtokba a péterváradai javadalmat. Beállítása persze ellentmondani látszik a történelmi tényeknek, mert, ahogy láttuk, Várad pályája elején halmozta a gazdag egyházi javadalmakat. A tömörségre való visszatérés pedig egyfajta keretet alkot a levélben.⁴⁹⁹

Az ekkor kelt, többi Rómába küldött levélben óvatosan nem is említette a per tárgyát, csupán Wenrard prépost meghallgatását kérte. A kérést az egyik ítélelhozóhoz, Felicius bíborshoz írt levelében ravasz bevezetéssel indokolta. A követtől, aki bizonyos ügyekben érkezett hozzá beszélgetés közben értesült róla, hogy Felicius magas pozíciókat töltött be a pápa környezetében. Péter érsek itt nem saját érdemeit, hanem Wenrard követ személyét tolta előtérbe.⁵⁰⁰

A következő évben igazi sokkhatásként érthette Váradit, amikor ellenfelét Borgia bíborost VIII. Ince halála után pápává választották. Várad ikes köszöntő leveleket írt ebből, a számára egyáltalában nem örvendetes alkalomból.

Várad VI. Sándornak, továbbá az új vicekancellárnak, Ascanio Sforzának szóló gratuláló leveleiben az igazi humanista méltató episztola eszközeivel élt, amire legkevésbé sem öröme, hanem aggodalmait készíthették. 1492. szeptember 7-én kelt levelében fordult Ascanio Sforzához, akivel a per első szakaszában 1491 októberében már felvette a kapcsolatot.⁵⁰¹ Ascanio Borgia bíboros pápává választása után lett vicekancellár.

A levél elején Várad az események rekonstruálásával vezette be gratulációját. Az új vicekancellár köszöntését a pápa megválasztása feletti örömeivel kapcsolta össze, amivel, noha első látásra háttérbe kerül Ascanio, kiemelte őt. Várad ügyesen kötötte össze sorsukat: ugyanannak az isteni rendelésnek az eredményeképp (*eodemque fato*) emelkedtek föl. A *fatum* szót szerzőnk tudatosan választhatta, mert az antik végzetfogalom alkalmazásával igen hatásosan kötötte össze a két karriert.

⁴⁹⁹ WAGNER, *Epistolae*, CXVIII, 225-229; *Esztergomi Leveleskönyv*, 256-259; *MHL*, 139 sz., 298-300. A Wagner-féle kiadás szövege erősen romlott, torzított, ezért Boronkai Iván fordításának szövegébe is belejavítottam. (A Boronkai-féle fordításban, a Wagner-féle értelmetlen szöveg ügyes megoldásaként nem az egyezségről, hanem valamiféle ezzel kapcsolatos ítéletről van szó.)

⁵⁰⁰ WAGNER, *Epistolae*, CXVII, 223-225.

⁵⁰¹ WAGNER, *Epistolae*, CXIX, 230-231.

„*Maxime et ingenti gaudio et voluptate affecerunt me felicissima noviter ex urbe, sicut accepi, allata: Sanctissimum Dominum nostrum summum pontificem ex vicecancellariatu ... in culmen Apostolicae Dignitatis esse sublimatum, eodemque felici fato paternitatem vestram Sanctitati sue in suo ... officio successisse. (Igen nagy örömmel töltöttek el engem azok a boldogító hírek, amelyeket a Városból kaptam: legszentebb urunk a vicekancellári tisztségből az apostoli méltóság csúcsára emelkedett, ugyanaz a szerencsés isteni rendelés atyaságodat az ő hivatalának utódjává tette.)*”

A pápa erényeit (*auctoritas, consilium, pietas, clementia*) ecsetelő mondatfűzérhez ismét kapcsolta Ascanio bíboros személyét: az egész egyház örülhet, mert a pápának eddig betöltött hivatalában ilyen utódja lett, mint ő:

„... *merito debet congaudere omnis ecclesie filius, presertim quod sua sanctitas nacta est ... successorem, qualis est reverendissima paternitas vestra... (méltán örvendezhet egyházunk minden gyermeke, mivel őszentsége olyan utódra tett szert, mint atyaságod)*”

A levelet Váradi a tőle megszokott alázatossági formulával zárta le: „*dignetur me inter suos minimos servitores computare... (kegyeskedjék engem a legkisebb szolgálói között számontartani.)*” (Ford. Véber J.)⁵⁰²

Néhány nappal később kelt az a levele, amely az új pápát, VI. Sándort köszöntötte.

A levelet ismét a hír felidézésével kezdte, majd rátért a maga által föltett szónoki kérdésre: kinek kell gratulálnia elsőként, az egyháznak vagy a címzettnek. Először Borgia személyét emelte ki egy szentírási gondolat segítségével. Az isteni gondviselés különös példáját látta abban, hogy ennyire magas méltóságra jutott VI. Sándor. Már neki gratulálna, ha nem venné figyelembe, hogy mekkora szerencse érte a világi gondoktól szorongatott egyházat. Ezzel az átvezetéssel tért át Borgia magasztalására, aki számára már elődje biztosította a helyet az egyház kormányzásában. Az előző pápa érdemei kidomborításának ellensúlyozására kijelentette, hogy Sándor még elődjénél is elhivatottabb. Majd érzékletesen írta le a világ keresztény népeinek örömét és a barbár népeket, azaz törököket és szövetségeseiket az új pápa megválasztása miatt fenyegető veszélyt:

„*Nescio pater sanctissime, cui magis gratulari debeam de hac felici assumptione ... feliciori sanctitatis vestre Deine ecclesie an vestre sanctitati. Sepe mecum reputans, quantum magnificaverit Deus misericordiam suam in vestra Sanctitate, qui exaltaverit apud proximos suos, et nomine eterno hereditavit illam, ... sub cuius felicissimo regimine et Petri navicula tuta esset a procellis, et adverse potestatis, immo ipsa iura spiritualia nequicie in celestibus suarum virium detrimenta sentirent ... (Nem is tudom szentséges atyám, hogy szentséged*

⁵⁰² WAGNER, *Epistolae*, XIV, 37-39.

áldásos megválasztásáért ... kit tartozom melegebben üdvözölni: Isten egyházát-e vagy pedig szentségedet? Gyakorta elgondolkozom azon, hogy mennyire fölmagasztalta Isten az irgalmát szentségedben, amidőn rokonai fölé emelte és örök dicsőséggel jutalmazta ... akinek gazdagon áldott uralkodása alatt Péternek jól kormányzott hajóját nem hányják-vetik majd viharok, sőt a gonoszság birodalmának szellemei is meg fogják tapasztalni hatalmuk megfogyatkozását ...)” (Ford. Boronkai I.)

A dicséretet egy hosszú és hatásos kólonfüzérrel fejezte be Váradi, amelynek lényege, hogy VI. Sándor megválasztása minden elődje, de még minden jövőbeni utódja megkoronázásánál is fontosabb és boldogabb esemény. A hosszú és terjedelmes dicsérethalmaz után pedig szerényen, alázatossági formulával kérte a pápa támogatását.⁵⁰³

A pápa és bíborosa köszöntésére 1492 októberében újabb két levelet írt. Ezek mögött már tényleg lehetett bizonyos öröm és megkönnyebbülés érzés, mert VI. Sándor Váradi Pált, Péter öccsét pápai kamarássá nevezte ki. A pápának címzett datálatlan, de ennek megalkotásához Váradi olyan elemeket használt föl, amelyek azonos időpontra datálják a két művet. A pápához írt első levélhez hasonlóan a szónoki kérdést most mindkét levélben feltette. A két mondatot másképp fogalmazta meg, de a gondolat váza azonos maradt:

<p>„...utrum paternitati ... tue, an potius publice fortune gratuler, <u>heret animus...</u>”(vajon tündökletes atyaságodnak vagy a köz szerencséjének gratuláljak, lelkem ingadozik.)” (Ford. Véber J.) (Ascanio Sforzának)</p>	<p>„cui primum congratulari debeam, nescio, an beatudini tue, an fortune mee an ecclesie Christiane reipublice, <u>heret adhuc animus.</u> (Nem tudom, hogy kinek tartozom gratulálni, Boldogságodnak, az én vagy a kereszténység szerencséjének, lelkem ingadozik.)” (Ford. Véber J.) (VI. Sándornak)</p>
--	---

Ez a két levél Váradi levélírói munkamódszerébe és bepillantást enged. Jellemző volt rá, hogy az azonos gondolati vázat különböző szavakkal töltötte meg, de a vezérgondolat és a kulcsszavak ugyanazok maradtak.

Az Ascaniohoz írt újabb köszöntő, gratuláló levélben a címzett bíboros az első, fentebb idézett levélhez képest sokkal inkább előtérbe kerül. Nem is egyházi, hanem inkább

⁵⁰³ WAGNER, *Epistolae*, XI, 28-31; Magyar fordítása: *MHL* 153 sz., 318-320.

humanistához méltó, világi erényekkel ékesítette őt Váradi Péter, olyanokkal, amelyek még fejedelmek esetében is ritkák.

„*fortunam cum magnanimitate, sapientia nobilitateque vestra consensisse videam, ... quod in terris rarum principibus visum est ... haec amicae est virtutis exercitationes (amidőn szemlélem szerencséd összecsengését nagylelkű, bölcs és nemes egyéniségeddel ... ami e föld fejedelmi személyeinél ritka tünemény ... szép iskolája ez az emberi tökéletességnek.)*”

Vagy a következőkben, amikor arra utal, hogy az új méltóság csak megerősítette Ascanio tökéletességét, ugyanis: „*sat ingenite virtutis ac decoris in se habebat vestra dignitas*”(méltóságodban volt annyi természetes erény és tündöklés.)”

Az első számára írt gratuláló levél gondolatát továbbvitte, és a dicséret fokozása érdekében át is lépett rajta. Ascanio sorsát, mint láttuk, már összekapcsolta a pápa fölemelkedésével.

A levél zárásában pedig egyenesen VI. Sándor leendő utódjaként apostrofálta:

„*Proinde ... tue dignacioni gratulor, cum dominum et patronum meum eo evectu esse sciam, ubi nil praeter titulum, in rebus humanis ultra optare liceat et veluti vicecancellarii, ita summi pontificis successorem omnino speramus Te fore et satis habemus exploratum (üdvözlöm tehát méltóságodat ... tudván, hogy uram és pártfogóm oly magasra emeltetett, ahol a címen kívül más emberit kívánni már nem lehet, és nem csupán remélem, de jó okkal sejtem is, hogy amint az alkancellárnak, úgy a főpáztornak is utóda leszel.)*” (Ford. Boronkai I.)⁵⁰⁴

A VI. Sándorhoz írt újabb köszöntő levelében a pápát nemcsak a keresztény erényei, hanem burkoltan ravasz politikája miatt is dicsérte.

„*Te nulle urbis, nulle Italie factiones coinquinare unquam potuere. (Téged soha, semmiféle városi (római) vagy itáliai összeesküvés nem tudott bemocskolni).*” Az ilyen típusú, világi képességeket magasztaló kifejezések bizonyára jó fogadtatásra találtak a nagyon is világias VI. Sándornál.

Emellett a pápa főpapi erényeinek magasztalását szinte apoteózisban csúcsosította ki: „*Te alterum in terris Deum semper habebimus. (Téged második Istenként fogunk imádni itt a földön.)*”(Ford. Véber J.)⁵⁰⁵ A négy gratuláló levél tehát a Váradi leveleskönyv jelentős alkotásai közé tartozik.

1493-96 közötti időben a pápai udvarhoz írt levelei rövidebb terjedelmű, egyszerűbb stílusban megírt, követői számára szóló ajánlólevelek. Utolsó Szentszékhez intézett levele

⁵⁰⁴ WAGNER, *Epistolae*, LXXXI, 153-155; *MHL* 156 sz., 323-324.

⁵⁰⁵ WAGNER, *Epistolae*, XII, 32-33.

azonban kiemelkedik ezek közül. 1496-ra a péterváradai apátság ügye rendeződött és a pápa áldását is elküldte számára. Váradi a levélben szemléletesen idézte fel az áldási szertartását:

„*benedictionem ... illum, qua reverencia et devotione, quanta mentis hilaritate et iucunditate, quanta capitis et corporis totius inclinatione provolutis in terram, ut par est, genibus susceperim. (hogya ... az áldást milyen hódoló tisztelettel, mekkora lelki örömmel s boldogsággal fogadtam, térdre borulván, mint illik, fejemet a földig hajtván; és hogy milyen mélységes hála töltött el szentséged iránt akkor is, azóta is állandóan – bizony erőtlen a tollam mindennek elmondására.)*”

A köszönetnyilvánítását is érzékletes képekkel vezette be:

„*Quis enim tantam apostolice sanctitatis vestre clementiam et suavitatem degustans, etiam si ferrei cordis esset, non dulces per oculos stillaret guttas. (De hát kinek ne szívárognának édes cseppek a szeméből, még ha szíve vasból is volna is, ha szentséged kegyességének mézébe belekóstolt.)*” (Ford. Boronkai I.)⁵⁰⁶

VI. Sándor bizonyára örömmel fogadta az érsek üdvözlő, köszönő leveleit, amelyek nemcsak keresztény erényeit, hanem politikai szerepét is dicsérték. Ezek a köszönő és támogatást kérő, hízelgő hangvétellű levelek a magasztalás sokszínűsége miatt az igazi humanista episztolák közé tartoznak. A humanista levelezés fontos részét teszik ki az ilyen típusú alkotások. A hízelgő, támogatást kérő levelek dicsérethalmazai sokszor érthetetlenek a mai olvasó számára, de ezek a kor diplomáciai és magánjellegű irataiban teljesen bevett és megszokott stíluselemek voltak.⁵⁰⁷

A levelek ezen csoportjának egyik jellegzetessége a prózaritmus használata. A pápai kancelláriában a 11. század óta a hitelesség egyik bizonyítéka volt a ritmikus próza alkalmazása. Ez általában a kólonok végződésén alapul, de esetenként mondat eleji, mondat közbeni és tagmondathatároknál történő alkalmazása is előfordul. Ám nemcsak a pápai kancellária, hanem a középkori próza, és a magyarországi latin nyelvű irodalom is alkalmazta ezt.⁵⁰⁸ Ennek használatát a korai humanisták is folytatták, mert iskoláztatásuk, műveltségük továbbra is a középkori hagyományok alapjain állt. Vitéz János leveleinek metrikai szempontú feldolgozása során Boronkai Iván a szabályos mondatvégzések arányát összességében 60% körül állapította meg. Ez megfelel a 15. századi humanisták átlagának,

⁵⁰⁶ WAGNER, *Epistolae*, XXIX, 65-66, *MHL* 184 sz., 326-363.

⁵⁰⁷ A támogatást kérő, hízelgő levelek extrém, közismert példaként hozta fel Voigt Filelfo egyik levelét, amelyben a Konstantinápolyt éppen elfoglaló szultánnak írt támogatást kérő, köszöntő levelet. (VOIGT, *Wiederbelebung*, II, 432-433.)

⁵⁰⁸ HORVÁTH J., *Stílusproblémák*, 53.

ám alacsonyabb, mint a pápai kúriáé. E szerint Vitéz, mint ahogy kortársai sem, törekedett arra, hogy következetesen minden mondata végén ezt használja.⁵⁰⁹

Váradai művei esetében, a leveleskönyv modern szövegkiadásának hiányában nem állapítható meg az arány teljes pontossággal. A kólonok végeit ugyanis gyakran átalakították a 18. századi másolók és kiadók tudatos, akaratlan javításai és szövegrontásai. Azonban ritmikus próza alapjait jelentő cursusokat megtaláljuk a levelekben. A pápai udvarhoz vagy magához a pápához küldött levelekben ezek alkalmazása jóval gyakoribb, mint a leveleskönyv más műveiben. A Rodrigo Borgia pápává választása alkalmából írt köszöntő levelek esetében például szinte minden kólon végén találkozunk ezek előfordulásával.⁵¹⁰

A kúria számára írt levelekben tehát ezeket tudatosan, díszítő elemként használta fel szerzőnk. A prózaritmus használatát a pápai udvar művelt olvasói bizonyára értékelték. Többi levelében Váradai valószínűleg azért is bánt óvatosan a ritmikus próza alkalmazásával, mert a humanista szerzők az idő előrehaladásával a ritmikus próza alkalmazását túlságosan középkoriasnak, az antikvitástól idegen dolognak tekintették.⁵¹¹

A kúriához írt levelekre is igaz tehát, ami Váradai többi levéltípusánál, hogy igyekezett alkalmazkodni a célszemély műveltségéhez, elvárásaihoz.

b, Egyház -, birtokkormányzati levelek

Váradai leveleskönyve viszonylag sok egyszerű és néhány igényesebb stílusban megírt főpásztori vagy földesúri levelet tartott fenn. Az ilyen iratok humanista levelezésbe fűzése elég szokatlan, ezért Váradai levélgyűjteményének humanista voltát is kétségbe szokták vonni. Péter érsek azonban, aki egyházkormányzati működésére nagy súlyt fektetett, tudatosan tette ezeket a leveleket gyűjteménye részévé, mert a maga sikeres főpapi működésének kívánt emléket állítani velük. A levelek egy felelős és erőskezű főpap képét mutatják olvasójuknak. Ezek között vannak nagyon egyszerű stílusú, familiárisokhoz vagy falusi plébánosokhoz írt parancslevelek, de megtalálhatóak a nagyrészt szentírási reminiscenciákra épülő, az egyházi középrétegbe tartozó szerzetesi vezetőkhez, kanonokokhoz szóló episztolák is.

Az egyszerűen felépített familiárisoknak, az alsóbb papsághoz tartozóknak szóló levelek általában erős, parancsoló hangvétellű utasítások vagy kérések. Ilyen például a

⁵⁰⁹ BORONKAI, *Ritmikus próza*, 695.

⁵¹⁰ Néha kevésbé terjedelmes, egyszerűbb stílusú ajánlólevelében is feltűnnek ritmikus kólon, vagy mondatvégződéses. Pl.: A portói püspöknek írt, 1491 októberében kelt ajánló levelében: „*liquido comprobabit*”. (WAGNER, *Epistolae*, XXXIII, 72); vagy 1492-ben: „*ecclesiam revelabit*” (WAGNER, *Epistolae*, XXX, 67.)

⁵¹¹ LINDHOLM, *Prosarythmus*, 156.

szabadkai plébános számára írt, tizedfizetésre figyelmeztető levél.⁵¹² Hasonló stílusú az obszerváns ferencesek Pesten, 1498-ban ülésező nagykáptalanjához írt figyelmeztetés, amely egyházi perrel fenyegeti meg őket, ha Várad szökött familiárisát fölvennék a rendbe.⁵¹³ Megtalálhatók emellett a főpásztori körlevelek is, például az, amelyben a bácsi egyházmegye papjait szólította fel, hogy a tizedet időben nem fizetőket kánoni figyelmeztetés utánátkozzák ki.⁵¹⁴ Ez a levél az egyházi bíraskodás formuláit használja. A kiátkoztatási szertartáshoz tartozó végrehajtási utasítás ugyanis megegyezik Várad egyik eredetiben fennmaradt oklevelének szövegével.⁵¹⁵

Az egyház- és birtokkormányzati levelek leveleskönyvébe gyűjtésekor Váradit bizonyosan nem irodalmi szempontok vezérelték, hanem az, hogy egyházkormányzatának, az ő szigorú, de igazságos vezetésének emlékeit fönntartsa.

Néha azonban szükségét érezte utasításai megokolásának is. A kánonjog szerint előírt évi egy, mindenki számára kötelező fülgyónás helyett Várad elrendelte, hogy az egész egyházmegyében mindenki legalább háromszor vallja meg vétkeit. A rendelkezés miatt tiltakozó zalánkeméni polgárok számára írt, de valószínűleg az egész egyházmegyének szóló, magyarázó levelében a Szent Áldozásnál bekövetkező hamis gyónás miatti vétek nagyságát egy Szent Pál leveléből származó idézettel nyomatékosította:

„non verentur ad illud Sacratissimum et divinissimum Sacramentum polluto ore, et iniquitatis mentibus accedere, propter quod ira Dei solet venire in filios diffidencie” cf.: Eph. 5.6. *(nem átallanak szentségtörő szájjal s szennyes lélekkel járulni a Szentségek Szentségéhez. Sújtja is Isten haragja emiatt a hűtlenség fiait ...)*” (Ford. Boronkai I.)⁵¹⁶

Ez a főpásztori levél átvezet minket az igényesebb stílusú, magasabb rangú egyházi személyeket megszólító alkotásokhoz. Várad Eszéki István nyitrai főesperes számára írt levele már a baráti episztolákat idézi fel: a címzett megszólítása ugyanis: *„Dilecte Istók!”*. Mivel azonban a titeli prépostságról esik szó benne, amelyet akkor Bakócz Tamás birtokolt, inkább egyházkormányzati vonatkozású. Péter érsek ugyanis szerette volna elérni, hogy a nyitrai főesperes vegye át ellensége, Bakócz tisztségét. Várad intette a nyitrai főesperest, hogy ne akarjon bosszút állni Bakóczon, mert az annyi kárt okozott mindkettejüknek, hanem a büntetést bízza Istenre. Az isteni igazságszolgáltatás példajaként szentírási alakokat vonultatott fel, például Mózes és az ellene lázadókat. Várad ezután a csöppet sem hízogó

⁵¹² WAGNER, *Epistolae* XLVI, 95.

⁵¹³ WAGNER, *Epistolae*, LIX, 118-120.

⁵¹⁴ WAGNER, *Epistolae*, LII, 104-106.

⁵¹⁵ 1492. ápr. 16. MOL DL 30 924. Figyelmezteti és kiközösítéssel sújtja Parlagi Péter várad kanonokot, aki egy végrendelet végrehajtójaként a misemondatás céljára rábízott összeget elsikkasztotta.

⁵¹⁶ WAGNER, *Epistolae*, LI, 101-103; *MHL* 193 sz., 375-376.

felvezetés után arra tér át, hogy mennyire nagyot vétkezik az, aki felszentelt papként bűnöktől terhesen lép az oltárhoz. Mondanivalóját itt is a Szentírással támasztotta alá:

„*Qui in tanta perdicione mensam Domini immolaturus accedit, visitabit eum oriens ex alto...* (cf.: Lc. 1,78.) (Ennélfogva majd ha meggondolja, milyen romlás vár rá, milyen veszély közepette lép az Úr asztalához áldozatot bemutatni, akkor minden bizonynal meglátogatja őt a „magasságból felkelő”).”

vagy „*Scimus quippe dictum esse Salvatoris: quando offers munus tuum ad altare, vade prius, et reconciliare fratri tuo.* (Mt. 5. 23-24) (Mert tudom, mit mondott az Üdvözítő: „Valahányszor följánlod adományodat az oltáron, előbb menj és békülj ki atyádfiával.” (Ford. Boronkai I.)⁵¹⁷

Szemenyei Miklós ferences házfőnökhöz írt levele talán legékesebb egyházkormányzati témájú műve. Váradi Péter, mint említettem, a ferences rend konventuális ágának Szentszék által kinevezett patrónusa volt. Ebben a minőségében intette a címzettet, hogy a rend egy másik, valamilyen meg nem nevezett botrányba keveredett házfőnökét ne mentegesse.

„*Utinam ... flagiciosa vitia ... sacrosanctum ordinem vestrum non commaculassent, id nos ex vera caritate optaremus. Caritas namque est, que non cogitat malum, neque gaudet, super iniquitate, congaudet autem veritati* (bárcsak az undorító bűnök ne hoztak volna gyalázatot szent rendetekre! Őszinte szeretettel kívánom ezt, mert a szeretet nem gondol rosszra, nem örül a gonoszságnak, de együtt örvend az igazsággal.)” (I. Korinthusi levél 13,6.) (Ford. Boronkai I.)⁵¹⁸

A megszokott szentírási idézeteken túl Caesar házasságtörésbe bonyolódott, de fölmentett feleségének történetét is idézte. A történet gyors összefoglalásban tárja olvasója elé, nem szó szerint. Valószínűleg egy tekintély megcsilllogtatásával akart szavainak komolyabb súlyt kölcsönözni a humanista műveltséggel nem rendelkező, de Caesar alakját itthoni tanulmányaiból is ismerő Szemenyei előtt.

Összefoglalva elmondható, hogy az egyházi középréteg műveltségéhez alkalmazkodott Váradi ezekben az igényesebb levelekben. A szentírási reminiscenciák használata itt a leggyakoribb, mert a címzettek szövegismeretére bizton számíthatott, mondanivalóját pedig alaposan alátámasztotta.

⁵¹⁷ WAGNER, *Epistolae*, XCIV, 180-182; *MHL*, 152 sz., 316-318.

⁵¹⁸ WAGNER, *Epistolae*, LXXI, 136-138, *MHL*, 195 sz., 378-379.

c, A kor közéleti szereplőjéhez szóló levelek

Váradai Péter életrajzírói szerint szándékosan vonult vissza a politikai élettől, az országban zajló, Mohács rémképét előrevetítő események láttán.⁵¹⁹ Ez azonban, ahogy láttuk messze áll a valóságtól, mert Váradai, ha már nem is lehetett az országos politikai élet meghatározója, az ország első számú főpapja volt és különböző hadi eseményekben is részt vett.

A közéleti szereplőket megszólító levelek elég sokfélék, közöttük sok ajánló, támogatást kérő levél van. A gyűjtemény első, már idézett levele, amelyben Corvin János támogatását kéri, is ezek közé tartozik. Váradai a levélben ravaszul Mátyás érdemeit hangoztatta, saját letartóztatását pedig ellenségei áskálódásának tudta be, akik rossz tanácsadóként befolyásolták a nagyformátumú uralkodót. Saját szolgálatait hangsúlyozta a szentírás fordulatával: nem hamis szívvel, hanem egyfelé hajló lélekkel szolgálta uralkodóját: „*non duplici sed simplici corde.*”⁵²⁰

Ebből a levélből a történetírás, ahogy már szó volt róla, Váradai Corvin hűségére és arra következtetett, hogy Váradait ellenségei a trónörökös támogatása miatt juttatták Mátyás börtönébe, noha ez a levél inkább ügyes irodalmi alkotás, mint bizonyíték.⁵²¹

Vannak viszonylag személytelen, ismeretlenül támogatást kérő, köszöntő levelek is. Láttuk, hogy Ulászló Csehországból magával hozott, magas rangú hivatalnokaival, például Purtha cseh fő bíróval vagy Johann Schellenberggel hogyan kereste Váradai a kapcsolatot.⁵²² Ezekben a levelekben gyakran a címzettek műveltségére, a közös érdeklődésre hivatkozott, noha nem is ismerte őket. Például a cseh főbíróhoz írt levélben.

„*Cum enim viros optimos et ad officia humanitatis promptos iure optimo diligamus, tanto magis benevolentiam erga nos vestram amplectimur, quanto magnificencia vestra nondum complecta nobiscum familiari conversacione, non dedignata est humanitatis nos officio prevenire. (Mivel ugyanis a kiváló, a műveltséggel együttjáró munkálkodásra kész férfiakkal joggal vagyunk jó viszonyban, annál inkább örülök irányomban tanúsított jóindulatodnak, amennyire nagyságod, noha még nem volt alkalmunk baráti társalgást folytatni, méltóztatott engem a finom illendőség ajándékával megelőzni.)*” (Ford. Véber J.)⁵²³

⁵¹⁹ FRAKNÓI, *Váradai*, 832.

⁵²⁰ WAGNER, *Epistolae*, XVIII, 45-46.

⁵²¹ Lásd dolgozatom 81-82. oldalain!

⁵²² Lásd dolgozatom 116-117. oldalain!

⁵²³ WAGNER, *Epistolae*, CXXIII, 235-236.

Régebbi ismeretségei esetében a kapcsolatok újrafelvételekor szintén ki szokta emelni a barátságot, amelynek hiányát később is érezte. Ezek a levelek művelt világiakat, vagy egyháziakat szólítanak meg. Ilyen például Laki Thuz Jánosnak szóló levele. Váradi 1496-ben régi barátságukra hivatkozva arra kérte, hogy támogassa Velencébe küldött követeit:

„Nec credat nos magnificentia vestra pro veteri inter nos benevolencia, et familiaritate apud regiasque aures, si quando verba nostra penetrare possunt, vestri nominis et honoris commendatores, vel inofficiosos, vel obliviosos esse. (Azt se higgye nagyságod, hogy elhanyagolom vagy feledni engedem régi szerető barátságunkat, valahányszor eljuthatnak szavaim a király fülelhez és pártfogólag említhetem.)”

Váradi kilátásba helyezte azt is, hogy segít egykor többé-kevésbé önként száműzetésbe vonult barátja visszatérésében, amely nemcsak az ország szempontjából lenne hasznos, hanem:

„Esset enim nobis per quam iucundum et plus quam dici possit, gratissimum magnificentiam vestram ... presentem intueri, pro vetere quoque familiaritatis nostre mutue dulcissime consuetudine, illam crebribus alloqui. (Mert szerfölött kedves és kimondhatatlanul boldogító lenne látnom nagyságodat ... és régi kölcsönös barátságunk édes szokása szerint gyakorta beszédbe elegyedni veled.)”⁵²⁴ (Ford. Boronkai I.)

Ezekon kívül ide tartoznak a konkrét problémákkal foglalkozó, szomszédos földesuraknak vagy a királynak szóló levelek: hol adócsökkentést, hol egy hatalmaskodás miatt kért kártérítést Váradi.

Egyetlen missilis formájú, eredetiben fennmaradt levelét, noha a leveleskönyvbe nem válogatta bele szerzője, is ide kell sorolnunk. Váradi, ahogy említettem, a török veszélyre tekintettel természetbeni adót vetett ki Bács megyében. Ennek kivetésére és minél gyorsabb beszedésére kéri a címzett Wárdai Miklós bodrogi ispánt. A levélben, ahogy más törökkel kapcsolatos leveleiben is, hivatkozott az ország, ezen keresztül az egész kereszténység nehéz helyzetére. Az adót Szűz Mária számára adandó alamizsnának nevezte:

“Rogamus amicitiam vestram ... velitis et vos considerata tatna regni necessitate aliosque amicos vestros ad id faciendum inducere et unacum illis iuxta dispositionem factam et deputatam hec victualia contribuere. Est enim ... elemosia Marie ... (Kérjük barátságodat, hogy a királyság ilyen nagy szükségét megfontolva más barátait is vegye rá, hogy ezt tegyék és szedjék be ezt a határozatunk szerint kivetett természetbeni adót. Ez jótétemény Szűz Mária számára ...)” (Ford. Véber J.)

⁵²⁴ WAGNER, *Epistolae*, CXXXIII, 247-250; MHL 188. sz., 368-369.

A levél írásképe érdekes számunkra, mert megőrizte szerzőnk kézírását. Lehet, hogy Várad nem tartotta meg a fogalmazványát, mert a számtalan javítás, kihúzás miatt sietve vetette papírra sorait, ezért nem került bele gyűjteményébe. Ennek a levélnek az írása a leveleskönyvvel szemben már a humanista írás jellegzetességeit mutatja. Az *-ae*, *-oe* diftongusokat még nem írta ki, de a *-ti* végződéseket már használja az egységes középkori *-ci* végzések helyett.⁵²⁵

Ez az intézkedése már a déli végek védelmében tett intézkedéseinek sorába tartozik. Ahogy dolgozatomban egyik korábbi fejezetemben bemutattam, Várad viszonylag sokat tett a török elleni védekezésért, aminek Leveleskönyvében is nyoma maradt. Sokszor fordult a magyar főurakhoz vagy II. Ulászló királyhoz, hogy a török elleni védekezésben segítségüket kérje.

1491-ben baricsi várnagya által hozott hírekről számolt be a királynak: Nándorfehérvár egyik előretolt bástyáján ütött rajta a török, ahol az érsek leírása szerint igen kevés védő, pusztán egyetlen borbély és a felesége tartózkodott, ám mégis el tudták oltani a tüzet megmentve a bástyát:

„referebat sabbato hebdomade preterite Turcas magna manu in bastam ... illam succendisse nullo intus defensore existente preter barberium unum cum uxore, per quem tandem incendium extinctum est. (a múlt hét szombatján, késő éjszaka nagy török csapat rohanta meg ... a védőtornyot, ... és fölgyújtották, mivel egyetlen védő sem volt benne, kivéve egy borbélyt és a feleségét, akik végül eloltották a tüzet.)” (Ford. Boronkai I.) Ez valószínűleg túlzás lehet, de Várad a király veszélyre való figyelmeztetése céljából írta le ezt a jelenetet, ugyanis a közelgő szüret idejére újabb támadást várt.⁵²⁶

A politikai tartalmú levelek között fontos helyet foglal el Beatrix magyar királynéhoz szóló, 1493-as levele. A Jagelló-kor jelentős problémája volt Ulászló király Beatrix királynéval kötött névházassága, amely alól Ulászló ki akart szabadulni. Beatrix viszont nápolyi rokonsága segítségével mindent megtett, hogy a házasság törvényesen is elismert legyen. Beatrix Váradnak 1493-ban bíborosi címet ígért támogatása fejében. Várad episztolájában a bíborosi kalapot (*galerus*) megszemélyesítve köszönte meg és egyben utasította el az ajánlatot:

„Scimus quidem generosissima domina Galerum alio colore, quam quo nos accepimus, missum a maiestate vestra in Hungaria nunquam reperiri, tamen non latuit nos a principio officinam eius coloris isthic haberi, uti auguratur in literis suis maiestas vestra, ubi

⁵²⁵ MOL DL 82 029.

⁵²⁶ WAGNER, *Epistolae*, XXV, 58-59; *MHL*, 145 sz., 309.

eciam musicorum princeps tinctorum nomine appellatur. (Tudom, hogy nemes és nemzeti Kalap úr – ha más szín alatt küldik, mint amilyennel én már megkaptam – itt Magyarországon nem választható el felségedtől. Legalább is én kezdettől fogva úgy értettem, hogy a színéről van itt szó — amint sejteti is fenséged levelében, amelyben a muzsikuskok legkiválóbbikának is Festő (a latin eredetiben tinctor) a neve.)”

A királyné hatalmának elismerése után azonban tréfásan visszautasítja az ajánlatot:

“Licet is inter ceteras artes suas, quas profecto commendabiles habet, ad hanc unicam tingendi galeri scienciam nondum perveniret, fucum hunc enim, nisi de manu excellentissimorum memor galerus imbibere non solet. (Pedig ő minden egyéb művészeti ágban kétségtelenül jónevű mester lehet, egyedül a kalapfestés mesterségéhez nem ért még. A kalap ugyanis nem felejt, ezért nem is fogja a festék, csak ha a legkiválóbbak veszik kézbe.)”

Végül egyértelműen nem utasította el, hogy közbenjárjon a királyné ügyében, hanem eddig elszenvedett kudarcaira hivatkozva hajótörés metaforájával érzékeltette, hogy ő már visszavonult a közéletől:

„...seraque docuerit poenitencia, quam periculosum fuerit rate lacera Eurippum illum procellosum ingredi. (a kései bánat is megtanított rá, hogy milyen veszéllyel jár rozszant hajóval bemerészkedni ama viharos Euriposzba.)” (Ford. Boronkai I.)⁵²⁷

A levél végén pedig nemcsak a királyné és atyja, hanem Ulászló király hívének is mondta magát.

Ez a humorosan megfogalmazott, ravasz elutasítás jól mutatja, hogy Váradi közéleti leveleinek is vannak humanista vonásai: itt is megjelennek stílusának jellegzetességei, például a meglepő, olykor ironikusan csengő szófordulatok.

d, Baráti hangvételi, „igazi” humanista episztolák

Az igazi humanista episztolák közé leginkább Váradi barátaihoz írt leveleit számíthatjuk. Persze a barátság emlegetésével nagyon óvatosnak kell lennünk, mert, ahogy láttuk, Váradi a barát jelzőt sokszor alkalmazta akkor is, ha csak valaki támogatását szeretne elérni. Igazi barátaihoz a levelek udvarias formák alkalmazása melletti személyes hangvétele, továbbá régebbi humanista kapcsolatainak ismerete vezet el bennünket.

Eszéki István nyitrai főespereshez küldött levelét, mint említettük, akár a címzés alapján sorolhatnánk ebbe a típusba is.⁵²⁸ Ám a nyitrai főesperes műveltsége vagy kora miatt

⁵²⁷ WAGNER, *Epistolae*, XXI, 339-340; *MHL* 167 sz., 339-340.

⁵²⁸ Lásd dolgozatom 148-149. oldalain!

nyilván nem volt Váradi számára egyenlő szellemi partner. Báthory Miklós viszont, akivel, az újplatonizmus is összefűzte szerzőnket, igen. Váradi levelezésben állt vele és a tőle kapott levelek magas irodalmi színvonalát is kiemelte első neki írt levelében.

“*Gratissime nobis fuerunt littere paternitatis vestre ..., quas cum summa animi voluptate perlegimus, et inter legendum, cum dicendi scribendique modum et eloquencie ornatum curiosius perpenderemus suavitate non modica perfusi sumus non minus ex charectere vestro terso nitidoque et ipsam antiquitatis redolente, quam ex his rebus nobis gratissimis, quas paternitas vestra pro amore suo erga nos verissimo oppurtune significari curavit. (Igen nagy örömmel töltött el atyaságod levele, melyet rendkívüli lelki gyönyörűséggel olvastam végig. Olvasás közben pedig nagy figyelemmel kóstolgtván fennkölt stílussal ékes nyelvi és írásművészetedet, nem mindnnapi édesség töltött el, nem is annyira a tiszta és csiszolt, az antikvitás méltóságát lehelő nyelvezet, mint ama szívesen hallott dolgok miatt, amelyekről atyaságod, irántam való őszinte szeretetétől vezettette, alkalmas időben értesített.)*”

Ebben a levelében a Báthory-ház (*domus*) támogatását kérte saját maga számára. A szokásos sablonos hízelgéseket deklarált szándéka szerint igyekezett elkerülni, ezért inkább történelmi távlatokra hivatkozott: például kalocsai érsek elődeire, akik mindig támaszkodhattak a Báthoryakra. Persze a dicséretekkel sem fukarkodott:

„*assidua librorum lectio et continuatum semper discendarum arcium virtutumque studium, quid profecerit, quantum ingenium illud nobile nature nobilis, et inclite illustraverit, animo magis complecti, quam verborum copia exprimere possumus. Et de industria, multa ad rem dicenda silemus, tum ne videamur, vestra dicentes assentari. (Azt inkább csak belsőleg érzem át, mintsem szavakban kifejezhetném, hogy mi haszonnal jártak a könyvek állandó olvasása, a szépművészetek folytonos tanulmányozása és az erénygyakorlatok – hogy mindez mennyi fényel árasztotta el már természettől nemességgel s dicsőséggel megáldott nemes szellemedet. Szándékosan mellőzöm sok, e tárgyra vonatkozó mondandómat, hogy szavaidat ismételve hízelgés látszát ne keltsem...)” (Ford. Boronkai I.)⁵²⁹*

Egy másik neki írt, már idézett levelében pedig feltűnik humanista stílusú leveleinek másik jellegzetessége az antik példázatokra hivatkozás. Ebben Bajoni Istvánt, aki Báthory követeként csak ura leveleit küldte el, a folyton átalakuló Próteuszhoz hasonlította.⁵³⁰ Egy ilyen hasonlat értékeléséhez már Báthory humanista műveltségére volt szükség.

⁵²⁹ WAGNER, *Epistolae*, CXIV, 214-216; *MHL* 134 sz., 289-291.

⁵³⁰ WAGNER, *Epistolae*, CXXV, 238-239; Az idézett szöveghelyet lásd dolgozatom 20-21. oldalain!

A mesebeli Próteusz alakja, úgy látszik, kedves volt Váradi számára, mert Rómába küldött követe, Giovanni Leontino ügyében Bachkay Miklósnak írt levelében tréfásan intette óvatosságra Leontinóval kapcsolatban annak neve miatt. (*Leontinus: leo*). Változékonyságát ismét Próteuszhoz hasonlította.⁵³¹

Kálmáncsehi Domokos székesfehérvári préposthoz, majd váradi püspökhöz szóló levelei is baráti kapcsolatokra utalnak. 1491 novemberében írt levelében az igazi elkeseredés hangján írt barátjának az ország állapotáról. A negatív hangvételi „helyzetjelentés” Vitéz János szintén az ország nehéz helyzetével foglalkozó leveleire emlékezteti az olvasót:

„*Verum nescimus, quid posset nunc vel scribi, vel commisci novitatis, quod vel nostrum vel cuiuspiam animum oblectaret: cum quanto magis animo revolvimus presentis temporis statum iniquam condicionem, tanto magis ingemiscimus miserati Dei iram super hoc miserabile regnum exigentibus peccatis nostris desevire et divina gracia destitutis hominum mentibus charitatem extinctam Christianam in omnibus solasque diffusiones simultates et odia malorum in centore diabolo instigante undique fuere atque debacchari. (Nem tudom azonban, lehet-e manapság olyan hírt írni vagy üzeni, ami akár az én lelkemet, akár másét megörvendeztet. Hiszen mentül jobban elgondolkodom jelenünk állapotán és romlott mivoltán, annál többet sóhajtozom siralmamban, amiért bűneink miatt Isten haragja tombol e siratnivaló országon, és kipusztulván az emberek lelkéből az égi malaszt, mindenekben elhamvadt a keresztényi szeretet és az ördög gonosz incselkedéseinek ösztönzésére csak széthúzás, patvarkodás és gyűlölet dühöng mindenütt.)*”

Lucanus Pharsaliájának szavaival foglalta össze az ország állapota miatti felháborodását. Majd meg nem nevezve forrását Persiust is idézte:

„*quo fit, ut omnium novitatum summam unico facile complecti possimus, poete Lucani: Omnia vulnus, suspirare tantum et exclamare, quod alius poeta exclamavit, imus imus precepites!* (Pers. Sat. 3.41-42.) (Úgy azután minden újság summáját könnyen kifejezhetjük a költő Lucanus tömör kifejezésével: *Merő seb! Csak sóhajtozunk hát, meg fölkiálthatunk, mint a másik költő kiáltott: megüünk megüünk vakon!*)” (Ford. Boronkai I.)⁵³²

Gerézi Rabán véleménye szerint, aki Váradi néhány antik idézetét is földolgozta doktori értekezésében, Lucanus sorára rosszul emlékezett a szerző.⁵³³ Ám elképzelhető, hogy valamilyen mára már elvetett, kései szövegvariánst ismerhetett. Lucanus kedvelt auktora volt Vitéz Jánosnak, Váradi mentorának, mert a 15. századi magyar helyzetet előszeretettel

⁵³¹ WAGNER, *Epistolae*, CXXXIV, 250-252; *MHL* 190, 369-371; A szöveghelyet lásd dolgozatom következő fejezetében, a 158. oldalon!

⁵³² WAGNER, *Epistolae*, CXXII. 234-235.

⁵³³ GERÉZDI, *Humanista*, 543, 2 l.j.

hasonlították össze a római polgárháborúk korával, így a művet Váradi is alaposan ismerhette⁵³⁴

Váradi egyik legszemélyesebb hangvételi, már dolgozatom elején idézett levelét, amelyben egészségi problémáiról és szülőhelye, Várad iránti szeretetéről tanúskodik, szintén Kálmáncsehi Domokosnak címezte: visszaemlékezett Váradon töltött, boldog gyermekkorára és ezzel ellentétbe állította Bácsot.⁵³⁵

A humanista leveleknek gyakran tárgyai különböző irodalmi alkotások, antik és középkori művek vagy azok részletei. Váradi Péter Leveleskönyvében, mivel alapvetően kevés igazi humanista levelet tartalmaz, nem sok irodalmi témával találkozunk. Talán már idézett, Kesztölci Mihálynak szóló, Janus Pannoniusszal kapcsolatos levelét sorolhatjuk ide.⁵³⁶

Összességében megállapíthatjuk, hogy ez, a néhány vérbeli humanista levél magas színvonalon íródott, antik idézetek viszonylag gyakori használatával. Ezeknek a leveleknek az értékeléséhez, a bennük lévő nyelvi lelemény felismeréséhez már a címzettek humanista műveltségére is szükség volt.

⁵³⁴ BORONKAI, *Ókori*, 221-222.

⁵³⁵ WAGNER, *Epistolae*, XCVI, 184-185; *MHL*, 178 sz., 354-355. Lásd dolgozatom 13. oldalán!

⁵³⁶ Lásd dolgozatom 62. oldalán!

3. Váradi Péter levélírói stílusa

a, Váradi antik- és szentírási idézetei

Az igényes középlatin irodalom ismérve volt az antik és szentírási idézetek használata, ami fokozottan igaz a humanista latinságra is. Váradi mentora, Vitéz Leveleskönyvében antik és keresztény szerzők, továbbá bibliai citátumok sokasága szerepel. Esetében az antik vagy középkori idézetek azonosítása szövegkritikai problémák megoldásában is a kiadó segítségére voltak.⁵³⁷ Egyes levelek szinte csak idézetekből vannak összerakva, megnehezítve az olvasó és a fordító dolgát egyaránt. Például 1448. szeptember 17-i, V. Miklós pápának írt levele, amely szinte teljes egészében Livius-idézetekből áll. Ez Vitéz stílusában középkorias elem és műveltségének középkori gyökereivel magyarázható.⁵³⁸ Ez a munkamódszer, ahogy látni fogjuk, nem jellemző Váradi Péter leveleire.

Vitéz Jánossal kapcsolatos vizsgálatai során Boronkai Iván három alapvető típusba sorolta a szerző auktorhasználatát. A legkönnyebben a direkt, az adott szerző vagy a Szentírás említésével bevezetett idézeteket tudjuk azonosítani. Ez, az egyszerű hivatkozási forma Váradi Péter levelei esetében is megtalálható. Már 1484 előtt, Mátyás király nevében írt feltételezhető műveiben is találunk erre példákat.

Például a már idézett, a pápának szóló, 1480-ban kelt levélben, ahol egy hosszú haditudósítás mellett a szerző Mátyás király állhatatos harcát szentírási idézetek alkalmazásával nyomatékosította. Az idézetet az alábbi nagyon konkrét utalás vezeti be: „*nos cum sanctissimo illo rege et propheta David dicemus... (mi pedig a szent király és próféta Dávid szavaival mondjuk)*”.⁵³⁹

Ez a fajta „tisztá” hivatkozás Váradi későbbi, immár saját leveleiben is előfordul. Például Eszéki Istvánnak, írt, már idézett szentírási idézetekkel ékesített levelében, az alábbi, ügyesen megfogalmazott fordulattal vezette be a Szentáldozással kapcsolatos idézetét: „*Scimus quippe dictum esse Salvatoris: (Mert tudom, mit mondott az Üdvözítő:)*”.⁵⁴⁰

Kálmáncsehinek szóló, az ország romlását ecsetelő, említett levelében pedig megnevezi forrását, Lucanust: „*poete Lucani: ...(Lucanus szavaival...)*”. A mondat

⁵³⁷ BORONKAI, *Rufinus*, 217.

⁵³⁸ PAJORIN, *Vitéz*, 537.

⁵³⁹ Lásd dolgozatom 42. oldalán!

⁵⁴⁰ Lásd dolgozatom 149. oldalán!

folymtatásában azonban nem írta ki a költő, Persius nevét, hanem csak egy másik poétának nevezi. Úgy látszik, hogy Váradi emlékezetből szúrta be ezt az idézetet.

A következő típusba tartozó idézetek már a hivatkozás feltüntetése nélkül szerepelnek a szövegben. A szentírási idézetek általában a kortársak számára is nyilvánvalóak voltak. Például a Szemenyei Miklósnak írt, 1496-os levelében Pál apostol első korinthusi levelének közismert, nyilvánvaló idézete: „*Caritas namque est ...*”.

A szintén humanista műveltségű Bachkay Miklósnak írt, említett levelében pedig Giovanni Leontino nevével kapcsolatban alkalmazott szójátékot, amelyhez szokásától eltérően, hosszan idézte Vergilius Georgica-jának néhány sorát:

„...sic illius conversacioni incumbas, ut feram esse illum semper memineris, et simul Aristei fabulam cum Protheo certantis sepe recenseas, Leo quippe senex nature sue non immemor interdum

*omnia transformat sese in miracula rerum
ignemque horribilem feram, flumenque liquentem
Verum ubi fugam nulla reperit astucia virtus
in sese rediit atque hominis tandem ore iocatur.*

grandevus namque cum sit, novit tamen omnia vates

que sunt, que fuerant, que mox ventura trahuntur. (Verg. Georg. IV. 441-444; 392-398.)

Hec de nostro Leone familiari urbanitate dicta accipe. (úgy melegedj bele a vele való barátságba, hogy mindig észben tartsd, vadállat ő; egyszersmind gyakorta gondold a Próteusszal küzdő Arisztaios történetére. Az agg Leo ugyanis nem felejteti természetét, és olykor:

*...csuda dolgokká kezd átalakulni előtted:
lesz tűzzé, csobogó vízzé, végül fenevaddá.
Ám miután fortéllyal már meg nem menekülhet,
Újra csak emberré váltként szól, szája legyőzve*

Mert bár hajlott korú,

*...mindent úgy ismer e látnok:
tudja mi volt, mi van és mit hoz a jövőendő.)*

(Ford. Boronkai Iván – Lakatos István)⁵⁴¹

Nyilván Bachkay esetében nem volt szükség rá, hogy megnevezze idézete forrását.

⁵⁴¹ WAGNER, *Epistolae*, CXXXIV, 250-252; *MHL* 190, 369-371.

Ahogy Vitéznél, Váradi esetében is előfordul, hogy nem egy konkrét szöveghelyről idézett, hanem egy-egy jól csengő kifejezést szó bele szövegébe. Így tett például Mátyás nevében írt 1483-as haditudósításában is, ahol, ahogy láttuk, néhány liviusi szókapcsolat szerepel a szövegben.⁵⁴² Azokban az esetekben nehéz igazán tetten érni az auktorhasználatot, ahol csak egy-egy szó, kifejezés vagy gondolatszerkezet származik más szövegből. Boronkai Ivánnak számtalan gondolati párhuzamot sikerült azonosítani Vitéz szövegében. Ebben segítségére voltak Ivanich Pál magyarázó jegyzetei is. A Váradi leveleskönyvet, mint említettem, nem kísérik hasonlók. Váradi Péter esetében inkább egy-egy szó vagy kifejezés hozható párhuzamba más szövegekkel.

Néhány esetben meglepő gondolattársításokat találunk, például egy, talán Váradi által írt, 1474-ben kelt királyi levélben szereplő, már említett ovidiusi „*Nunc opus est armis...*” kifejezést. Az eredeti szövegnek, a *Remedia amoris*-nak tartalmában nem sok köze van egy, a török kérdéssel kapcsolatos levélhez, mégis nyomatékos, jól csengő fordulat.⁵⁴³

Egyes esetekben viszont nem konkrét szöveghelyet idézett, hanem antik-, középkori irodalomból származó anekdoták is szerepelnek a szövegben. Például Bajoni Istvánnal kapcsolatban, akit Báthory Miklóshoz írt, már idézett levelében nemcsak Próteuszhoz, hanem Markalfhoz, az ószövetségi Salamon király legendás udvari bolondjához is hasonlított.⁵⁴⁴ Markalf ószövetségi gyökerű alakja a középlatin és a középfelnémet irodalomban is előfordul és a történet népszerű volt a középkori és a korai újkor Magyarországon is. Már a Béli kódexben van egy latin nyelvű szövegváltozata, 1577-ben pedig nyomtatásban is megjelent Heltai nyomdájában. Korábban, éppen a régi magyarnyelvű irodalomban gyakori előfordulása miatt azt is feltételezték, hogy már a 16. század elején vagy közepén megjelent valamely, azóta elveszett nyomtatott változatban.⁵⁴⁵ (Első kiadása: *Salamon kiraly nac, az David kiraly fianac Markalfal való trefa beszede nek röuid könyue*, Colosuáratt, [Heltai Gáspárné], 1577, RMNY I. 389)

Egyes címzettek esetében az anekdotáknak bizonyos tanító célzata is van. Például Szemenyei Miklósnak szóló, már említett levelében, ahol egy Suetoniustól származó, nyilván közismert történetet használt:

„*Uxorem suam Caesar Julius de stupro infamatam legitur in publice senatu defendisse et de eiusmodi infamia oracione sua efficaci expurgasse, deinde absolutam a se abdicasse, pro reducenda ea intercedente ita fertur respondisse: Non faciam, inquit, quia meos iudicio,*

⁵⁴² Lásd dolgozatom 47. oldalán!

⁵⁴³ Lásd dolgozatom 38. oldalán!

⁵⁴⁴ Lásd dolgozatom 20. oldalán!

⁵⁴⁵ HOLL, *Markalf*, 352.

non solum crimine, sed suscipione criminis carere oportere. (Julius Caesarról olvassuk, hogy amikor feleségét meggyanúsították házasságtöréssel, védelmére kelt a szenátus nyilvánossága előtt, és a gyanút remekbe szabott beszéddel oszlatta el -, azután fölmentette őt fogadalmától, és elvált tőle. Amikor közbenjárt a szenátus annak érdekében, hogy fogadja őt ismét magához, állítólag ezt válaszolta: „nem teszem, mert az a véleményem, hogy családtagjaimnak nemcsak a vétségtől, de a vétség árnyékától is mentnek kell lenniük.”)” (Ford. Boronkai I.)⁵⁴⁶

Ebben a példázatban csak Caesar mondata származik Suetonius művéből, a szövegkörnyezet, a történet rövidített változata Váradi munkája. (Suet. Vita Caes. Julius Caesar 74.)

Váradi leveleiben, ellentétben Vitéz műveivel, az itt bemutatott példák ellenére kevés antik vagy szentírási idézet szerepel. Az idézett szerzők és művek, Livius *Ab urbe condita*-ja vagy Vergilius művei a későközépkorban és a humanisták között egyaránt népszerűek voltak. Egyes példázatok, anekdoták azonban, például a Markalf-történet, kortárs, nem is biztos, hogy konkrét írott forrásokra mennek vissza.

Ahogy láttuk, ezeket is általában célzottan alkalmazta Váradi. Nem élt egyes középkori vagy szélsőségesen ciceroniánus humanista szerzők munkamódszerével, akik szinte egész szövegüket antik szerzők műveiből rakták össze. Idézetei esetében is igyekezett az adott levél tartalmához vagy a címzett műveltségéhez alkalmazkodni: például Arisztaiosz és Próteusz alakját, akiknek történetét úgy látszik kedvelte, csak humanista műveltségű címzetteknek írt leveleiben alkalmazta. (Bachkay Miklós, Báthory püspök.) Az egyházi középrétegbe, vagy az alsópapságba tartozók esetében megelégedett szentírási idézetekkel, vagy közismert történelmi példázatok említésével.

b, Váradi nyelvhasználata

Ahogy dolgozatomban bevezetésében említettem, korunk irodalomtörténetírása fontos problémája a középkori és az „igazi” humanista stílus és műveltség közötti különbség meghatározása. A humanizmus-kutatás úttörői, például Voigt és az ő nyomukban a huszadik század első felének kutatói a humanista szerzők levélírási tankönyveiből, vagy kiadásra szánt, gondosan válogatott leveleiből indultak ki, amikor a humanista levél műfaját meghatározták.⁵⁴⁷ Szerintük az igazi humanista levél az antik levél, elsősorban Cicero vagy Plinius leveleinek formai sajátosságait hordozza. Ha ilyen szemmel nézzük Váradi vagy Vitéz János leveleit, valóban nem felelnek meg ezeknek a kritériumoknak.

⁵⁴⁶ WAGNER, *Epistolae*, CXXXIV, 250-252; *MHL* 195 sz., 378-379.

⁵⁴⁷ A 19-20 század eleji szakirodalom összefoglalása: MOHOLI-ERNUSZT, *Humanista levél*.

Az újabb kutatások szerint azonban maguk a levélírási tankönyvek is sok mindenben támaszkodnak középkori elődeikre, az *ars dictaminis*ekre. Rotterdami Erasmus híres művének, a *De conscribendis epistolis*-nak 16. század eleji megjelenéséig a legtöbb, már humanisták által írt levélírási tankönyv még a középkori műveltségre jellemző vonásokat tulajdonított a levélnek.⁵⁴⁸ A neves humanisták pedig saját elküldött és nem humanista levélkiadásokba szánt műveikben gyakran eltértek az ideális, antik előképektől. Így tette Poggio Bracciolini is, akinek kortársakhoz küldött, eredeti levelei külső jegyeikben a kor szokásaihoz, címzettjeihez alkalmazkodtak.⁵⁴⁹

Váradai megszólításaiban és címzéseiben a korban megszokott, kötelező formulákat alkalmazta. Az egyházi rendű címzettek esetében gondosan ügyelt arra, hogy az érsekeket, bíboroskat a „*reverendissimus* (főtisztelendő)” jelzővel illesse az egyszerű „*reverendus*” (tisztelendő helyett). Még olyanokkal szemben is ügyelt a formások betartására, akikkel egyébként barátságban volt. Az egykori újplatonikus kör tagjainak írt leveleiben is a címzetteket „*Paternitas Reverendissima (Főtisztelendő Atyaságod)*” alakban szólította meg.

A világiak esetében pedig a szintén elvárt és megszokott formákat hozza, például a mezővárosi polgárok esetében: „*Prudens et Circumspectus*” megszólítást alkalmazott. Váradai a levelek többségében a királyi többes számot használta. Ezeknek a formai jellegzetességeknek az esetében tehát Váradai megfelelt a kor szokásainak és a magyarországi elvárásoknak.

A dátumok esetében azonban más a helyzet. V. Kovács Sándor a *Magyar Humanisták Levelei* című antológia előszavában azért kárhóztatta Váradit, hogy leveleit mindig az egyházi ünnepek szerint, „középkorisan” dátumozta.⁵⁵⁰ Ez nem felel meg a valóságnak. A levelek többségében ugyanis Váradai a latin hónapneveket használta és néha római stílusú címzés (*Kalendas, Idus*) is előfordul.

Váradai leveleinek grammatikája igazodik a középkori és magyarországi latinság nyelvhasználatához. Az alárendelő mondatok esetében például gyakoriak a *quod*-dal bevezetett és *indicativus*-ban álló állítmánnyal álló mondatok, viszont megfigyelhetjük az *acc. cum inf.* szerkezet gyakori és helyes használatát is. A szerkezet gyakoribb használata már az egyszerűsítő humanista stílus jellemzője. Ez a fajta kettősség a középkori műveltséget elsajátító, de már az antikvitás eszményét szemük előtt tartó humanista szerzők jellegzetessége volt.⁵⁵¹

⁵⁴⁸ WORSTBROCK, *Antikrezeption*, 199-200.

⁵⁴⁹ HARTH, *Poggio*, 92.

⁵⁵⁰ V. KOVÁCS, *Bevezetés*, *MHL*, 24.

⁵⁵¹ IJSEWIJN, *Latein*, 74.

Ami Váradi mondatszerkesztését illeti, jellemzőek rá a hosszú, sok kólomból álló, nehezen áttekinthető mondatfüzérék. Váradi mondatai azonban, részben a takarékosabb auktorhasználat miatt könnyebben érthetőek, mint mentoráé, Vitéz Jánosé. Szintén fontos az antik retorika eszközeinek alkalmazása. Már a Mátyás király nevében írt levelek kapcsán láttuk, hogy Váradi sokszor az antik elméletnek megfelelően tagolta az egyes levelek szövegét (*exordium, peroratio.*) A retorikai alakzatok közül is használt jó néhányat, kedvelte például az *alliterációt*, illetve az *adnominációt*. Sajnos Váradi leveleskönyve esetében hiányoznak azok a glosszák és egyéb magyarázó jegyzetek, amelyekben Ivanich Pál Vitéz retorikai alakzatait is megmagyarázta.⁵⁵²

Váradi stílusának egyik további jellegzetessége, a tréfás, sokszor enigmatikus fogalmazás. Például már idézett, Beatrix özvegy királynénak szóló levelében, amelyben Váradi a bíborosi kalapot személyesítette meg, vagy Keszthölczi Mihálynak szóló, Janus-kódexszel kapcsolatos kérésében, ahol felszólítja a címzettet, hogy ő másoltassa le a kódexet.

A merész hasonlatok, néha meghökkentő megfogalmazások szintén jellemzőek Váradi Péter stílusára. Így például Bajoni Istvánra alkalmazott kettős hasonlata (Markalf, majd Próteusz.), vagy Giovanni Leontino nevével üzött, már idézett szójátéka. (leo, az öreg oroszán).

Ahogy már említettem, Filippo Beroaldo Váradinak írt két ajánlólevelében megemlékezett Váradi Péter igényes leveleiről is. Első, 1499-ben kelt, a magyar kutatás előtt sokáig ismeretlen levelében elfoglaltságai mellett Váradi ékes stílusával is indokolta, hogy nem mer hosszan írni. Váradi levelei, mint a magyarországi latinság más alkotásai is, bővelkedtek a különböző szójátékokban, jellemző volt az antik retorikából átvett stíluseszközök, retorikai alakzatok használata. Beroaldo úgy látszik, hogy alkalmazkodni kívánt Váradi Péter stílusához, ezért levelében sok retorikai eszközt alkalmazott. Pl.:

„*me ...occupatum quoque occupant*”; „*quod eloquentiae tuae fulmina et flumina perhorresco*; „*res verbis quadrant, verba rem sequuntur.* (engem, aki elfoglalt vagyok, lefoglalnak; megriadok ékesszólásod folyamatól és villámaitól; a mondanivaló a szavakhoz, a szavak a mondanivalóhoz igazodnak stb.). „

Sajnos nem ismerjük Váradi Beroaldónak írt leveleit, így nem tudjuk hogy vajon az ő kifejezései készítették-e arra Beroaldót, hogy hasonlóan válaszoljon. Maga Beroaldo sem vetette meg a szójátékokat és merész neologizmusokat. Hasonló nevű, szintén humanista pályát választó unokaöccséről például azt írta, hogy már el kezdett Filippóvá válni, azaz saját magára hasonlítani. (Levelében a „*filippizei*”, nevének görög igei személyraggal ellátott

⁵⁵² VITÉZ, *Retorika*, 132 skk.

alakja áll, amely szó szerint azt jelenti Filippónak lenni).⁵⁵³ Mindenesetre Beroaldo a sok elszórt szójáték ellenére elismerően szólt Váradi levélírói képességeiről és csodálatát fejezte ki, hogy hogyan tud, egy az Alpokon túl született ember ilyen remek latinsággal írni:

*„Az istenekre, micsoda levelet kaptam tőled a minap, milyen kifejezés gazdag, micsoda szóvirágokkal és retorikai eszközökkel díszített volt. ... Olyan választékosan, olyan tisztán, mintegy bővizű folyó módjára írsz, hogy azt hihetnénk Latiumban, a latinság bölcsőjében születél és nevelkedtél. Csodálkozom rajta, hogy egy pannon, az Alpokon túl született ember hogy tud ilyen választékosan, ilyen kiváló latinsággal írni.”*⁵⁵⁴

Beroaldo a változatosságot, a *varietast*, továbbá a mondanivaló megfelelő alkalmazását és a néha tréfás megfogalmazást tartotta Váradi Péter nagy erényének:

„Egyébként, ami a legszebb, hogy te életedben és tanulmányaidban a komolyságot a vidámsággal vegyíted, és egymással ellentétes dolgokból éred el az összhangzást ...” írta a már megjelent Apuleius-kommentár előszavában. Úgy látszik, Beroaldo Váradi ékes, differenciált levélstílusáról írt mondatai megfelelnek a valóságnak.⁵⁵⁵

⁵⁵³ KRAUTTER, *Philologische Methode*, 52.

⁵⁵⁴ VÉBER, *Beroaldo*, 416.

⁵⁵⁵ U. o., 411.

Összegzés

Váradai viszonylag jól dokumentált pályájának ismeretében egy reálpolitikus humanista alakja áll előttünk. Birtokszerzése, majd Jagelló-kori ügyes politikai szereplései egy céltudatos, határozott ember alakját mutatják. Persze személyes céljai vélt vagy valós sérelmei miatt az erőszakos fellépéstől sem riadt vissza, továbbá sokan erőszakos természetét is kifogásolták, ezért nem tartozhatott korának népszerű emberi közé. Láthattuk, hogy szerepe nem volt mindig egyértelműen pozitív. Érdemeiről sem szabad megfeledkezni azonban: a török elleni fellépésével a védelem szervezésében igen jelentős szerepet játszott. Az 1490-es években a fogságból kiszabadulva nagyrészt sikeresen szerezte vissza hatalmát és befolyását. Aktív közéleti szereplése miatt visszavonult és az élet viharaitól megcsömörlött, csak a lelki életben vigaszt kereső szentéletű főpapként nem szabad jellemezni, ezzel valós érdemeit csökkentenénk. Műve, leveleskönyve a magyar humanizmus fontos alkotása, amely évszázadokra meghatározta a róla alkotott pozitív képet. Ez a kép talán egy kicsit túl pozitívrá sikeredett, mert becsületesség vagy állhatatosság tekintetében nem állt magasan kortársai felett, ennek ellenére Váradai Péter a magyar későközépkor jelentős, igazi reneszánsz egyénisége volt.

A leveleskönyv Váradai Péter életműve a magyar humanizmus fontos alkotása, ennek ellenére ma is nélkülözi a szövegkiadást, talán a korpusz mérete és az újkori másolatok sokasága miatt. Középkori kézírata, az Esztergomi Leveleskönyv sokáig ismeretlen volt. Ha csak az újkori másolatok állnának rendelkezésünkre, tényleg nagyon nehéz lenne számtalan kézirat összevetésével a középkori szöveget helyreállítani. A kódex közelebbi vizsgálata lehetővé tette a Leveleskönyv további részeinek, nevezetesen az oklevéltár, illetve a követutasítás felfedezését. Talán a két forráscsoport esetében is számolhatunk Váradai szerzőségével vagy közreműködésével.

A leveleskönyv megszületését, a kiályi oklevelek és a bizonyára Váradai által fogalmazott követutasítás befoglalását talán Váradai egyéniségével magyarázhatjuk. Úgy tűnik, hogy leveleskönyvével nemcsak irodalmi alkotásait, hanem főpapi, tevékenységének eredményeit is az utókorra akarta hagyományozni. A számára szóló kiváltság levelek vagy egyházkormányzati, főpásztori iratainak összegyűjtése erre mutatnak. Egyedisége és nagy terjedelme ezt a művet tehát nemcsak a magyar, hanem az európai kultúrtörténet fontos emlékévé teszik.

Váradai levélírói stílusából, továbbá könyvtárának töredékeiből láthatjuk, hogy műveltségét, alapképzettségét meghatározta a későközépkori magyarországi kultúra, ám sok tekintetben az itáliai reneszánsz és humanizmus is. Élete végén pedig a magyarországi humanisták következő nemzedékével, a már közép-európai irányultságú, Celtis körébe

tartozókkal is igyekezett kapcsolatba lépni. Két korszak, a késő-középkori és a humanista műveltség határán élt és alkotott tehát. Leveleskönyve érdemes lenne rá, hogy kritikai kiadásban, később pedig kommentált műfordítás formájában a szakmai és a nem szakmai nagyközönség elé kerülhessen.

Irodalom- Rövidítésjegyzék

Rövidítésjegyzék

- **AntTan:** Antik Tanulmányok (folyóirat)
- **BpSz:** Budapesti Szemle (folyóirat)
- **ELTE-EK:** Eötvös Lóránd Tudományegyetem Könyvtára, Bp.
- **GJB:** Guttenberg Jahrbuch (folyóirat)
- **HHSt:** Haus- Hof und Staatsarchiv, Wien
- **It:** Irodalomtörténet (folyóirat)
- **ItK:** Irodalomtörténeti Közlemények (folyóirat)
- **KathSz:** Katholikus Szemle (folyóirat)
- **LK:** Levéltári Közlemények (folyóirat)
- **LSz:** Levéltári Szemle (folyóirat)
- **MÉ:** Művészettörténeti Értesítő (folyóirat)
- **MKSz:** Magyar Könyvszemle (folyóirat)
- **MOL DL, DF:** Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény
- **MTAK:** Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Bp.
- **OSzK:** Országos Széchényi Könyvtár, Bp.
- **Sz:** Századok (folyóirat)
- **TSz:** Történelmi Szemle (folyóirat)
- **TT:** Történelmi Tár (folyóirat)

Irodalomjegyzék:

- **ÁBEL, *Analecta*:** ABEL, Eugenius, *Analecta nova ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia*, ed. Stephanus HEGEDÜS, Bp., Hornyánszky, 1903.
- **Adatbázis:** *Collectio diplomatica Hungarica: A középkori Magyarország digitális levéltára*, szerk. RÁCZ

- György, Bp, MOL-Arcanum, 2008.
- *Annatae:* *Annatae e regno Hungariae provenientes in archivo secreto Vaticano 1421-1536*, ed. KÖRMENDY József; redig. KÖRMENDY Kinga—HOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1990, /A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II/.
- BALLÉR, *Mátyás levelei:* *Mátyás király levelei*, vál. V. KOVÁCS Sándor, ford. BALLÉR Piroska, Bp., Szépirodalmi, 1986, /Magyar Levelestár/.
- BALOG, *Varadinum:* BALOG Jolán, *Varadinum – Várad vára*, Bp., Akadémiai, 1982, /Művészettörténeti Füzetek 13/.
- BÁRTFAI-SZABÓ, *Pest-megye:* BÁRTFAI-SZABÓ László, *Pest-megye történetének okleveles emlékei*, Bp., /szerzői kiadás/, 1938.
- *Beatrix-okiratok:* *Aragóniai Beatrix magyar királyné életére vonatkozó okiratok = Acta vitam Beatricis reginae Hungariae illustrantia ...* GEREVICH Tibor és JAKUBOVICH Emil közreműködésével közli BERZEVICZY Albert, Bp., MTA, 1914.
- BEKE, *Vitéz udvara:* BEKE Margit, *Vitéz János esztergomi udvara*, Esztergom Évlapjai – Annales Strigonienses, 1990 (7) : Vitéz János emlékkönyv, 59-78.
- BEKE, *Katalógus:* BEKE Margit, *Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Batthyány-gyűjteményének katalógusa*, Bp., OSZK, 1991, /Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai 9/.
- BÉKEFI, *Jogi egyetem:* BÉKEFI Remig, *A bolognai jogi egyetem legrégebbi statutumai*, Bp., MTA, 1904, /Értekezések a történeti tudományok köréből/.
- BÉKERFI, *Káptalani iskolák:* BÉKEFI Remig, *A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig*, Bp., MTA, 1910.
- BERZEVICZY, *Adalék:* BERZEVICZY Albert, *Adalék Beatrix királyné második házasságának történetéhez*, BpSz, 1912, 189-203.
- BERZEVICZY, *Beatrix:* BERZEVICZY Albert, *Beatrix királyné /1457-1508/*, Bp., MTA, 1908, /Magyar Történeti Életrajzok 20/.
- *BH:* CSAPODI Csaba-CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára, *Bibliotheca*

- Hungarica, Kódexek és nyomtatott könyvek a középkori Magyarországon I-III*, Bp., MTA Könyvtára, 1988-1994, /A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei, Új sorozat: 23, 31, 33, (98, 106, 108)/.
- BODA, *Stúdium*: BODA Miklós, *Stúdium és irodalomtörténeti tanulmányok*, Pécs, Pannónia, /é.n./.
- BONFINI, *Magyar történelem*: BONFINI, Antonio, *A magyar történelem tizedei*, ford. KULCSÁR Péter, Bp., Balassi, 1995.
- BÓNIS, *Jogtudó*: BÓNIS György, *Jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*, Bp., Akadémiai, 1971.
- BÓNIS, *Révay Péter*: BÓNIS György, *Révay Péter*, Bp., Akadémiai, 1981, /Irodalomtörténeti Füzetek 104/.
- BORONKAI, *Ókori*: BORONKAI Iván: *Vitéz János és az ókori klasszikusok, Janus Pannonius /Tanulmányok/*, szerk. KARDOS Tibor és V. KOVÁCS Sándor, Bp., Akadémiai, 1975, 219-233. /Memoria Saeculorum Hungariae II/.
- BORONKAI, *Retorika*: BORONKAI Iván, *Vitéz János retorikai iskolázottsága*, ItK, 1975, 129-144.
- BORONKAI, *Rufinus*: BORONKAI Iván, *Vitéz János és Aquileai Rufinus*, ItK, 1990, 213-217.
- BORONKAI, *Vitéz /kand./*: BORONKAI Iván, *Humanista prózairodalmunk kezdetei: Vitéz János írói életműve, /Kandidátusi értekezés/*, Bp., 1975, /Kézirat/, MTAKK D/6785.
- BOROSS, *Újabb kötet*: BOROSS Klára, *Várad Péter könyvtárának újabb kötete az Egyetemi Könyvtár ősnymtatvány gyűjteményében*, MKSz, 1985, 278-280.
- BOTKA, *Péter kalocsai érsek*: BOTKA Tivadar, *Péter kalocsai érsek pecsége*, Sz, 1870, 329-333.
- BUNYITAY, *Statutum*: BUNYITAY Vincze, *A várad káptalan legrégebbi statutumai*, Nagyvárad, /s. n./, 1886.
- BUNYITAY, *Várad püspökség*: BUNYITAY Vince, *A várad püspökség története alapításától a jelenkorig, I-III*, Nagyvárad, Franklin, 1883-84.

- CALCATERRA, *Alma mater*: CALCATERRA, Carlo, *Alma mater studiorum, l'universita di Bologna nella storia della cultura e della civiltà*, Bologna, Zanichelli, 1948.
- CARBO, */Internetes kiadás/*: CARBO, Ludovicus, *De divi Matthiae regis laudibus rebusque gestis dialogus, internetes kiadás, készítette: LÁNG Klára — ROZSONDAI Marianne — SAJÓ Tamás — Antonio Bernard VISTARINI — VÉBER János, <http://carbo.mtak.hu>.*
- *Corpus Iuris Hungarici I*: *Corpus Iuris Hungarici: Magyar Törvénytár I, 1000-1526*, szerk. Márkus Dezső, Bp., Franklin, 1900.
- CSÁKY, *Sodalitas*: CSÁKY, Mórítz, *Die „Sodalitas Litteraria Danubiana” historische Realität oder poetische Fiktion des Konrad Celtis, Die österreichische Literatur. Ihr Profil von den Anfängen im M.A. bis ins 18. Jahrhundert /1050-1750/* hrsg. Herbert ZEMAN, Teil II, Graz, Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1986, 739-758.
- CSÁNKI, *Történeti Földrajz*: CSÁNKI Dezső, *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában, V. kötet, Bp., Arcanum, 2002, /CD-ROM adatbázis/*.
- CSÁNKI, *Városépítő*: CSÁNKI Dezső, *Mátyás király mint városépítő*, Sz 1904, 297-321; 395-412.
- CSAPODI, *Szöveghagyomány*: CSAPODI Csaba, *A Janus Pannonius szöveghagyomány*, Bp., Akadémiai, 1984, */Humanizmus és reformáció 10/*.
- CSAPODINÉ, *Reste*: CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára, *Reste der Bibliothek eines ungarischen Humanisten, Péter Váradi*, GJb 1977, 363-368.
- CSUKOVITS, *Szentlélek-társulat*: CSUKOVITS Enikő, *A római Szentlélek-társulat magyar tagjai /1446 – 1523/*, Sz 2000, 211-244.
- CZAICH, *Dataria*: CZAICH Ágoston Gilbert, *Regesták a római Dataria-levéltárnak Magyarországra vonatkozó bulláiból II. Pál és IV. Sixtus pápák idejéből*, TT 1899, 1-17, 235-272.
- CZAICH, *VI. Sándor*: CZAICH Ágoston Gilbert, *Regesták VI. Sándor korából*, TT 1904, 161-181.

- *Dipl. Eml. III-IV.:* Magyar Diplomáciai emlékek Mátyás király korából III-IV, Bp., MTA, 1877-1878.
- *DRH I:* *Decreta regni Hungariae: Gesetze und Verordnungen Ungarns I, 1301-1457*, ed. Franciscus DÖRY, Vera BÁCSKAI, György BÓNIS, Bp., Akadémiai, 1976.
- *DRH II:* *Decreta regni Hungariae : Gesetze und Verordnungen Ungarns II, 1457-1490*, ed.: Vera BÁCSKAI, György BÓNIS, Géza ÉRSZEGI, Bp., Akadémia, 1989.
- *DUDÁS, Péter kalocsai érsek:* DUDÁS Ödön, *Péter kalocsai érsek*, Sz 1872, 714-716.
- *ELTE-EK Mátyás katalógus:* *Mátyás király, Magyarország a reneszánsz hajnalán*, kiállítás az ELTE Egyetemi Könyvtárban, 2008. május 20. – június 21., szerk.: BÍBOR Máté János, Bp., ELTE-EK, 2008.
- *ENGEL, Adattár:* ENGEL Pál, *Magyar középkori adattár: Magyarország világi archontológiája, 1301-1457; Középkori magyar genealógia*, Bp., MTA - Arcanum, 2001, /CD-ROM adatbázis/.
- *ERDÉLYI, Kolostorper:* ERDÉLYI Gabriella, *Egy kolostorper története: Hatalom, vallás és mindennapok a középkor és az újkor határán*, Bp., MTA-TTI, 2005, /Társadalom és Művelődéstörténeti Tanulmányok 38/.
- *ÉRDÚJHELYI, Kutatásaim:* ÉRDÚJHELYI Menyhért, *Kutatásaim a római levéltárakban*, KathSz 1896, 605-646.
- *FEDELES, Csulai:* FEDELES Tamás, *Egy Jagelló-kori humanista pályaképe*, Csulai Móré Fülöp (1476/1477–1526), LK 2007, 35-84.
- *FEDELES, Pécsi székeskáptalan:* FEDELES Tamás, *A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban, 1354-1526*, Pécs, Pécs Története Alapítvány, 2005, /Tanulmányok Pécs történetéről 17/.
- *FEJÉR, Codex Diplomaticus:* FEJÉR, Georgius, *Codex Diplomaticus Hungariae*, Budae, Univ., 1829-1844. (Digitális változatát gondozta ÉRSZEGI Géza és SÖLCH Miklós, Bp, Arcanum-MOL, 2004, (CD-ROM adatbázis).

- FERRARIUS, *De rebus*: FERRARIUS, Sigismundus, *De rebvvs Hvngaricae Provinciae Ordinis Praedicatorvm*, Viennae Avstriae, typis Matthiae Formicae, 1637.
- FICINO, *Epistolae*: *Epistolae Marsilii Ficini*, Venetiis, Matteus Capasca, 1495,/ISTC No . if00154000/.
- FÓGEL, *II. Ulászló*: FÓGEL JÓZSEF, *II. Ulászló udvartartása*, Bp., MTA, 1913.
- FÓGEL, *Quomodo*: FÓGEL, Iosephus, *Quomodo rex Wladislaus II. cancellariaque eius de rebus litterariis meriti sint in Hungaria: Commentarii nonnulli de historia litterarum renascentium in Hungaria MCCCCXC–MDXVI*, Bp., Fritz, 1911.
- FRAKNÓI, *Bakócz*: FRAKNÓI Vilmos, *Erdődi Bakócz Tamás élete*, Bp., Franklin, 1889.
- FRAKNÓI, *Levélíró*: FRAKNÓI Vilmos, *Mátyás király mint levélíró*, Mátyás király levelei, külügyi osztály, közléteszi FRAKNÓI Vilmos, Bp., MTA, 1893-1895, II. kötet, X-LXX.
- FRAKNÓI, *Missalé*: FRAKNÓI Vilmos, *Váradí Péter kalocsai érsek missaléja*, MKSz 1888, 1-8.
- FRAKNÓI, *Pecchinoli*: FRAKNÓI Vilmos, *Angelo Pecchinoli*, KathSz 1898, 373-425; 825-843.
- FRAKNÓI, *Szentszék*: FRAKNÓI Vilmos, *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékkel a konstanzi zsinattól a mohácsi vészíg II*, Bp., Szent István Társulat, 1902.
- FRAKNÓI, *Váradí*: - FRAKNÓI Vilmos, *Váradí Péter kalocsai érsek élete*, Sz. 1883, 489-514, 729-749, 825-843.
- GALLA, *Szentszék*: GALLA Ferenc, *Mátyás király és a Szentszék*, Mátyás király: Emlékkönyv születésének ötszázadik évfordulójára, I-II, szerk. LUKINICH Imre, Bp., Franklin, [1940], I, 96-170.
- GERÉZDI, *Humanista*: GERÉZDI Rabán, *Egy magyar humanista Váradí Péter*, Magyaraságtudomány 1942, 551-552.
- GERÉZDI, *Janus-Balassi*: GERÉZDI Rabán, *Janus Pannoniustól Balassi Bálintíg*, Bp., Akadémiai, 1968.

- GRAF-STULHOFER, *Humanismus*: GRAF-STULHOFER, Franz, *Humanismus zwischen Hof und Universität, Georg Tannstetter /Collimitius/ und sein wissenschaftliches Umfeld in Wien des frühen 16. Jahrhunderts*, Wien, WUV-Univ. Verlag, 1996, /Schriftenreihe des Universitätsarchivs, 8/.
- HARSÁNYI, *Domonkos rend*: HARSÁNYI András, *A domonkos rend Magyarországon a reformáció előtt*, [Budapest] [Szentendre], Paulus Hungarus, Kairosz, 1999, (Az 1938-as, debreceni kiadás reprintje).
- HANKINS, *The myth*: HANKINS, James, *The myth of the Platonic Academy of Florence*, Renaissance Quarterly, Volume XLIV, Number 3, 1991, 429-475.
- HARTH, *Poggio*: HARTH, Helene, *Poggio Bracciolini und Brieftheorie des 15. Jahrhunderts zur Gattungsform des Humanistischen Briefs*, Der Brief im Zeitalter der Renaissance hrsg. von Franz Josef WORSTBROCK, Weinheim, Acta Humaniora, 1983 /Mitteilungen der Kommission für Humanismusforschung 9/, 81-99.
- HELTAI, *Chronica*: HELTAI Gáspár, *Magyar Krónika, 1576*, facsimile kiadásának szövegét gondozta VARJAS Béla, Budapest, Akadémiai, 1973.
- HOPP, *Antemurale*: HOPP Lajos, *Az „antemurale” és „conformitas” humanista eszméje a magyar-lengyel hagyományban*, Bp., Balassi, 1992, /Humanizmus és Reformáció 19/.
- HOFFMANN, *Régi magyar*: HOFFMANN Edith, *Régi magyar bibliofilek*, szerk., WEHLI Tünde, Bp, MTA Művészettörténeti Int., 1992.
- HOLL, *Markalf*: HOLL Béla, *A Salamon és Markalf magyar kiadásairól*, MKSz 1965, 349-352.
- HORVÁTH A., *Váradi*: HORVÁTH Alice, *Egy magyar humanista, Váradi Péter építkezései*, MÉ 1987, 54-85.
- HORVÁTH J., *Humanizmus*: HORVÁTH János, *Az irodalmi műveltség megoszlása, Magyar Humanizmus*, Bp., Akadémiai, 1988, /Az Akadémiai Kiadó Reprint Sorozata/.

- HORVÁTH J., *Sevillai kódex*: HORVÁTH János, *Janus Pannonius ismeretlen versei a Sevillai-kódexben*, ItK, 1974, 594–627.
- HORVÁTH J., *Stílusproblémák*: HORVÁTH János, *Latin nyelvű irodalmunk stílusproblémái*, Bp., Akadémiai, 1954.
- HORVÁTH R., *Újjonnan előkerült*: HORVÁTH Richárd, *Újjonnan előkerült középkori oklevélszövegek a Győri Egyházmegyei Levéltárban /Tapasztalatok középkori forrásanyagunk lehetséges kiegészítése terén/*, LSZ 2004, 3-13.
- HÖLVÉNYI, *Wágner Károly*: HÖLVÉNYI György, *Wágner Károly és a Bél iskola*, Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei, V /1970/, 329-351.
- HUSZTI, *Platonista*: HUSZTI József, *Platonista törekvések Mátyás király udvarában*, Pécs, /s. n./, 1925, /Minerva könyvek I : Különlenyomat a Minerva 1924-25. évfolyamából/.
- HÜNEFELD, *Johannes IV*: HÜNEFELD, Hans, *Johannes IV. Roth, /1426-1506/*, Schlesien 1972, (Jahrgang XVII, Heft II), 69-76.
- ISEWIJN, *Companion II*: ISEWIJN, Josef, *Companion to Neo-latin Studies II, Literary, linguistic, philological and editorial questions*, Leuven, Leuven University Press; Peeters, 1998, /Supplementa humanistica Lovaniensia 14/.
- ISEWIJN, *Latein*: ISEWIJN Josef, *Mittelalterliches Latein und Humanistenlatein, Die Rezeption der Antike. Zum Problem der Kontinuität zwischen Mittelalter und Renaissance*. Hamburg, Hauswedell, 1981, /Wolfenbütteler Abhandlungen zur Renaissanceforschung 1/, 71-83.
- *ISTC*: *The Illustrated ISTC on CD-ROM*. /H.n./, Primary Source Media Ltd. in association with The British Library, 1997. Internetes, aktualizált változata: <http://www.bl.uk/catalogues/istc/>
- JAKÓ, *Töredék*: JAKÓ ZSIGMOND, *Váradai Péter könyvtárának újabb töredéke Kolozsvárott*, MKSZ 1958, 345-350.
- JAKÓ-MANOLESCU, *Latin írás*: JAKÓ Zsigmond-Radu MANOLESCU, *A latin írás története*, Bp., Európa, 1987.
- JANKOVITS, *Humanista*: JANKOVITS László, *A magyarországi humanista költészet*

- Költészet:* szakaszai, A Magyar Irodalom Története I, főszerk. Szegedy-Maszák Mihály, Bp., 2007, 146-152.
- JANUS PANNONIUS *latinul és magyarul:* *Janus Pannonius munkái latinul és magyarul = Jani Pannonii opera latine et hungarice*, szerk.V. KOVÁCS Sándor; az előszót írta CSORBA Győző, Bp., Tankönyvkiadó, 1972.
- KARDOS, *Humanizmus:* KARDOS Tibor, *A magyarországi humanizmus kora*, Bp., Akadémiai, 1955.
- KATONA, *Historia critica:* KATONA, Stephanus, *Historia Critica regum Hungariae Stirpis Mixtae Tomulus XI. Ordinis XVIII.*, Budae, Univ., 1792.
- KÁROLYI, *Adalék:* KÁROLYI Árpád, *Adalék Frigyes császár és Mátyás király viszályai történetéhez*, TT 1892, 1-41, 226-266.
- KLANICZAY, *Akadémiai mozgalom:* KLANICZAY Tibor, *A Magyarországi akadémiai mozgalom előtörténete*, Bp., Balassi, 1993, /Humanizmus és Reformáció 20/.
- KLIMES, *Bécs:* KLIMES Péter, *Bécs és a magyar humanizmus*, Bp., Élet, 1934, /Palaestra Calasanciana, A piaristák doktori értekezései az 1932. évtől, 5. szám/.
- KOVACHICH, *Supplementum:* KOVACHICH, Martinus Georgius, *Supplementum ad vestigia comitiorum apud Hungaros*, Tom. I-III, Budae, Reg. Univ., 1798-1801.
- KOVÁCH, *Könyvtár:* KOVÁCH Zoltán, *Az esztergomi főszékesegyházi könyvtár története a 11. századtól 1820-ig*, Esztergom-Bp., Seebergi Sasváry /magán kiadás/, 2006.
- KOLLÁNYI, *Esztergomi kanonokok:* KOLLÁNYI Ferencz, *Esztergomi kanonokok, 1100-1900.* Esztergom, Esztergomi káptalan, 1900.
- KOPPÁNY, *Kastélyok:* KOPPÁNY Tibor, *A középkori Magyarország kastélyai*, Bp., Akadémiai, 1999, /Művészettörténeti füzetek 26/.
- KÖRMENDY, *Studentes:* KÖRMENDY Kinga, *Studentes extra regnum : Esztergomi kanonokok egyetemjárása és könyvhasználata, 1183-1543*, Bp., Szent István Társulat, 2007, /Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Univ. Cath. De Petro

- Pázmány nominatae, III. Studia, 9/.
- KRAUS, *Beziehungen:* KRAUS, Victor von, *Maximilians I. Beziehungen zu Sigmund von Tirol in den Jahren 1490-1496*, Wien, Hölder, 1879.
 - KRAUTTER, *Philologische Methode:* KRAUTTER, Konrad, *Philologische Methode und humanistische Existenz, Filippo Beroaldo und sein Kommentar zum Goldenen Esel des Apuleius*. München, Fink, 1971, /Humanistische Bibliothek, Abhandlungen und Texte, Reihe I, Band 9/.
 - KRISTÓF, *Személyes kapcsolatok:* KRISTÓF Ilona, *Személyes kapcsolatok Váradon*, Fons 2001, 67-84.
 - KRISTÓF, *Váradi káptalan:* KRISTÓF Ilona, *A váradi káptalan méltóságviselői 1440-1526 között*, Turul 2004, 10-19.
 - KUBINYI, *Adatok:* KUBINYI András, *Adatok a Mátyás-kori királyi kancellária történetéhez*, Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sect. Phil. Tom. IX. Fasc. 1 /2004/, 25-58.
 - KUBINYI, *Államszervezet:* KUBINYI András, *A Mátyás-kori államszervezet*, Hunyadi Mátyás Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára, szerk. RÁZSÓ Gyula, V. MOLNÁR László Bp., Zrínyi, 1990, 53-149.
 - KUBINYI, *Főpapok:* KUBINYI András, *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*, Bp., METEM, 1999, /METEM Könyvek 22/.
 - KUBINYI, *Hadtörténet:* KUBINYI András, *Nándorfehérvártól Mohácsig A Mátyás- és a Jagelló-kor hadtörténete*, Bp., Argumentum, 2007.
 - KUBINYI, *Jagelló-kori állam:* KUBINYI András, *A Jagelló-kori magyar állam*, TSz 2006, 287-308.
 - KUBINYI, *Mátyás király:* KUBINYI András, *Mátyás király*, Bp., Vince, 2001, /Tudomány-Egyetem/.
 - KUBINYI, *Két sorsdöntő:* Kubinyi András, *Két sorsdöntő esztendő*, TSz 1991, 1-54.
 - KUBINYI, *Vitéz:* KUBINYI András, *Vitéz János: a jó humanista és rossz politikus*, A magyar történelem vitatott személyiségei.

- Bp., Kossuth Könyvkiadó, 2003, 7-30.
- KUBINYI, *Vitéz-Janus*: KUBINYI András, *Vitéz János és Janus Pannonius politikája Mátyás uralkodása idején*, Humanista műveltség Pannóniában, szerk. BARTÓK István, JANKOVITS László, KECSKEMÉTI Gábor, Pécs, Művészetek Háza - PTE, 2000, 7-26.
- KULCSÁR, *Bonfini*: KULCSÁR Péter, *Bonfini magyar történetének forrásai és keletkezése*, Bp., Akadémiai, 1973, /Humanizmus és reformáció, 1/.
- KULCSÁR, *Inventarium*: KULCSÁR Péter, *Inventarium de operibus litterariis ad res Hungaricas pertinentes ...*, *A Magyar Történelmi Irodalom Lelőhelyjegyzéke*, Bp., Balassi, OSzK, 2003.
- KULCSÁR, *Újplatonizmus*: KULCSÁR Péter, *Az újplatonizmus Magyarországon*, ItK 1983, 41-47.
- LINDHOLM, *Prosarythmus*: LINDHOLM, Gudrun, *Studien zum mittellateinischen Prosarhythmus: seine Entwicklung und sein Abklingen in der Briefliteratur Italiens*, Stockholm, Almqvist & Wiksell, 1963, /Acta Universitatis Stockholmiensis : Studia Latina Stockholmiensia 10/.
- LUKCSICS, *XVI. Századi*: LUKCSICS PÁL, *XVI. századi magyar irodalomtörténeti vonatkozású újabb levelek a zsélyi levéltárból*, It 1930, 221-228.
- MACHILEK, *Konrad Celtis*: Franz MACHILEK, *Konrad Celtis und die Gelehrtensodalitäten insbesondere in Ostmitteleuropa, Humanismus und Renaissance in Ostmitteleuropa vor der Reformation*, hrsg. Winfried EBERHARD und Alfred A. STRNAD, Köln-Weimar-Wien, Böhlau, 1996, 137-155.
- *MHL*: *Magyar Humanisták levelei, XV-XVI. század*, szerk. V. KOVÁCS Sándor, Bp., Gondolat, 1970.
- *Magyar irodalom*: *A magyar irodalom története I, főszerk. SÖTÉR István, A magyar irodalom története 1600-ig, szerk. KLANICZAY Tibor*, Bp., Akadémiai, 1964.
- *Magyar nevelés*: *A magyar nevelés története I.*, főszerk. HORVÁTH Márton,

- Bp., Tankönyvkiadó, 1988.
- Matthias Catalog de expositie* *Matthias Corvinus 1443-1458-2008 Catalog de expositie*,
 coordinatori: Ioan DRĂGAN ... , Cluj-Napoca, /s.n./, 2008.
- *MKL:* *Mátyás király levelei, külügyi osztály, közzéteszi FRAKNÓI*
 Vilmos, Bp., MTA, 1893-1895. (Új, javított kiegészített,
 MAYER Gyula által gondozott kiadása: Bp., Nap Kiadó,
 2008.)
- MNG Mátyás-katalógus:* *Hunyadi Mátyás a király, Hagyomány és megújulás a*
királyi udvarban, 2008. március 19-június 30, főszerk.
 Farbak Péter, Bp., BTM, 2008.
- MOHOLI, *Humanista levél:* MOHOLI-ERNUSZT Hanna, *A humanista levél*, EphK 1947,
 22-36.
- Mon. Vat. VI:* *Monumenta Vaticana Hungariae: Vatikáni Magyar*
Okirattár Első sorozat hatodik kötet. Mátyás király
levelezése a római pápákkal 1458-1490. Bp., METEM,
 2000. (hasonmás kiadás)
- NEHRING, *Donauraum:* NEHRING, Karl, *Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III.*
und das Reich, Zum hunyadischen-habsburgischen
Gegensatz im Donauraum, München, Oldenbourg, 1975.
- NEUMANN, *Bátori:* NEUMANN Tibor, *Bátori István politikai szerepe II. Ulászló*
uralkodása alatt (1490-1493), Szabolcs-Szatmár-Beregi
 Szemle 2009, 83-127.
- NEUMANN, *II. Ulászló:* NEUMANN Tibor, *II. Ulászló koronázása és első*
rendeletei: Egy ismeretlen országgyűlésről és koronázási
dekrétumról, Sz 2008, 315-337.
- NEUMANN, *Verbőczy:* NEUMANN Tibor, *Verbőczy István 1520. évi utazásai*
Szatmár megyében, Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle
 2006, 290-304.
- *OSzK Vitéz-katalógus:* *Csillag a Holló árnyékában, Vitéz János és a humanizmus*
kezdetei Magyarországon, az OSzK katalógusa, 2008.
 március 14 - június 15, szerk. FÖLDESI Ferenc, Bp., OSzK,
 2008.
- PAJORIN, *Vitéz János:* PAJORIN Klára, *Vitéz János műveltsége*, ItK 2004, 533-

- 540.
- PAJORIN, *Symposion*: PAJORIN Klára, *Bonfini Symposionja*, Itk 1981, 511-534.
 - PÉTERFFY, *Concilia*: PÉTERFFY, Carolus, *Sacra Concilia ecclesiae Romano-catholicae in regno Hungariae celebrata, P. 1-2.*, Posonii, Royer, 1741-1742.
 - PRAY, *Annales IV*: PRAY, Georgius, *Annales regum Hungariae, Pars IV*, Vindobonae, Bernard, 1767.
 - RÁCZ, *Beszámoló*: RÁCZ György, *A Magyar Országos Levéltárban őrzött 1526 előtti levéltári anyag épülő adatbázisa. Beszámoló és javaslat*, Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére, szerk. CSUKOVITS Enikő, Bp., MOL, 1998, 181-196.
 - RASZTIK, *Pétervárad apátság*: RASZTIK Tibor, *A pétervárad apátság leltára 1495-ből*, Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére, szerk. CSUKOVITS Enikő, Bp., MOL, 1998, 197-217.
 - REIZNER, *Szeged*: REIZNER János, *Szeged története, I-IV*, Szeged, Szeged szab. kir. város közönsége, 1899-1900.
 - RÉVÉSZ, *Néhány adat*: RÉVÉSZ Mária, *Néhány adat Filippus Beroaldus maior magyar összeköttetéseihez*, EphK 1941, 164-166.
 - DE RÉWA, *Monarchia*: DE RÉWA, Petrus, *De monarchia et sacra corona regni Hungariae*. Francofurti, T. M. Goetz, 1659.
 - ROSE, *Beroaldo*: ROSE, Anna: *Filippo Beroaldo der Ältere und sein Beitrag zur Properz-Überlieferung*. München-Leipzig, Saur, 2001. /Beiträge zur Altertumskunde, Band 156/.
 - ROSZNER, *Házassági jog*: ROSZNER Ervin, *Régi magyar házassági jog*, Bp., Franklin, 1887.
 - ROZSONDAI, *Báthory könyvei*: ROZSONDAI Marianne, *Báthory Miklós könyvtárának feltételezhető darabjai*, Báthory Miklós váci püspök /1474-1506/ emlékezete, szerk. HORVÁTH Alice, Vác, Váci egyházmegyei gyűjtemény, 2007, 131-144.
 - *Schallaburg '82*: *Schallaburg '82. Mathias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458-1541. 8. Mai - 1. November* /Katalog des Niederösterreichisches Landesmuseum. Neue Folge Nr. 118/ Wien, Niederösterreichisches Landesmuseum, 1982.

- SCHÜLLER-PIROLI, *Borgia Pápste*: SCHÜLLER-PIROLI, *Susanne, Die Borgia Pápste*, München, Oldenbourg, 1980.
- SIMON, *Anti-Ottoman*: SIMON, Alexandru, *Anti Ottoman failures successes: a Comparative analysis of the Matthias Corvinus' Political And Military Actions in the 1470' and 1480'*, Mathias Corvinus and his Time Cluj-Napoca ... 23rd-26th ed. Tudor SĂLĂGEAN and Alexandru SIMON, Cluj-Napoca, IDC Press, 2008.
- SÖRÖS, *Elenyészett apátságok*: SÖRÖS Pongrácz, *Az elenyészett benczés apátságok*, Bp., Stephaneum, 1912, /A pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története XII, b kötet/.
- SORBELLI, *Universita di Bologna*: SORBELLI Albano, *Storia della universita di Bologna*, Bologna, Zanichelli, 1940.
- *Stand und Perspektiven*: *Stand und Perspektiven der Mittelalterforschung am Ende des 20. Jahrhunderts*, Hrsg. von Otto Gerhard OEXLE, Göttingen, Wallstein, 1996, /Göttinger Gespräche zur Geschichtswissenschaft 2/.
- SZABÓ, *Pozsonyi béke*: SZABÓ Dezső, *A pozsonyi béke*, Sz 1914, 381-403.
- SZAKÁLY, *Kérdőjelek*: SZAKÁLY Ferenc, *Vitéz János a politikus és államférfi : pályavázlat kérdőjelekkel*, Esztergom Évlapjai – Annales Strigonienses, 1990 : Vitéz János emlékkönyv, 9-39.
- SZAKÁLY, *Küzdelem*: SZAKÁLY Ferenc, *A török-magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt /1365-1526/*, Mohács, Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából, szerk. RÚZSÁS Lajos és SZAKÁLY Ferenc, Bp., 1986. 11-57.
- *Szeged Története I*: *Szeged Története I. : A kezdetektől 1686-ig*, szerk.: KRISTÓ Gyula, Szeged, Somogyi Könyvtár, 1983.
- SZELESTEI N., *Tudományszervezés*: SZELESTEI NAGY László, *Irodalom- és tudományszervezés a 18. századi Magyarországon, 1690–1790*, Bp., OSZK, 1989.
- *Szent Lélek Társulat*: *Liber confraternitatis Sancti Spiritus de Urbe, 1446-1523 = A római Szentlélek-Társulat anyakönyve, 1446-1523*, előszó BUNYITAY Vince, /Hasonmás kiadás/, Bp.,

- METEM, 2000, /Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Series prima, 5 = Vatikáni Magyar Okirattár I. sorozat. 5. kötet/.
- SZILÁGYI, *Kancellária:* SZILÁGYI Lóránd, *A magyar királyi kancellária szerepe az államkormányzatban 1458-1526*, Turul 1930, 45-83.
- SZOVÁK, *Egy kódex:* SZOVÁK Kornél, *Egy kódex két tanulsága*, ΓΕΝΕΣΙΑ, Tanulmányok Bollók János emlékére, szerk. HORVÁTH László, LACZKÓ Krisztina, MAYER Gyula, TAKÁCS László, Bp., Typotex, 2004, 145-167.
- SZÖRÉNYI, *Callimaco:* SZÖRÉNYI László, *Callimaco Esperiente e la corte di re Mattia*, Callimaco Esperiente poeta e politico del '400, Convegno Internazionale di Studi, a cura di Gian Carlo GARFAGNINI, Firenze, Olschki, 1987, /Istituto Nazionale di Studi sul Rinascimento Atti di Convegni XVI/, 105-119.
- TELEKI, *Hunyadiak kora:* TELEKI József, *A Hunyadiak kora Magyarországon, I-XII*, Pest, Emich és Eisenfels, 1850-1857.
- TERBE, *Szállóige:* TERBE Lajos, *Egy európai szállóige életrajza. Magyarország a kereszténység védőbástyája*, EPhK 1936, 297-350.
- THEINER, *Mon. Vat.:* *Vetera monumenta historica Hungariam Sacram illustrantia, maximam partem nondum edita ex tabulariis vaticanis ab Augustino THEINER, Romae, Vat., 1859-1860.*
- TÓTH-SZABÓ, *Supplicatiók:* TÓTH-SZABÓ Pál, *Magyarország a XV-ik század végén a pápai supplicatiók világánál*, I-IV, Sz. 1903, 1, 151, 219, 327.
- TRINGLI, *Perényiek:* TRINGLI István, *Hunyadi Mátyás és a Perényiek*, LK 1992, 175-192.
- TRINGLI, *Szlavóniai közgyűlés:* TRINGLI István, *Az 1481. évi szlavóniai közgyűlés*, Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére, szerk.: CSUKOVITS Enikő. Bp., MOL, 1997, 291-319.
- TUBERO, *Kortörténeti feljegyzések:* LUDOVICUS TUBERO, *Kortörténeti feljegyzések /Magyarország/*, közreadja BLAZOVICH László, Sz. GALÁNTAI Erzsébet, Szeged, Szegedi Középkorász

- Műhely, 1994. /Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 4./
- UDVARDY, *Kalocsai érsekek*: UDVARDY József, *A kalocsai érsekek élete*, Köln, Görres Gesellschaft, 1991, /Dissertationes ecclesiasticae 11/.
 - URSINUS, *De Bello*: URSINUS, *De bello Pannonico Libri decem*, studio & opera Adami Francisci KOLLARII, Vindobonae, Trattner, 1762.
 - VARGA, *Vormauer*: VARGA, J. János, *Europa und „Die Vormauer des Christentums“*. *Die Entwicklungsgeschichte eines geflügelten Wortes*, Europa und die Türken in der Renaissance, hrsg. Bodo GUTHMÜLLER, Wilhelm KÜHLMANN, Tübingen, Niemeyer, 2000, 55-65.
 - V. KOVÁCS, *Egri töredék*: V. KOVÁCS Sándor, *Mátyás király leveleskönyvének egri töredéke /Adatok Váradi Péter kancelláriai éveihöz/*, MKSz, 1974, 115-118.
 - V. KOVÁCS, *Garázda*: V. KOVÁCS Sándor, *Garázda Péter*, ItK 1957, 48-62.
 - V. KOVÁCS, *Sodalitas*: V. KOVÁCS S., *Die Sodalitas Litteraria Danubiana und das ungarische geistiges Leben*, Studien zur Geschichte der deutsch-ung. Beziehungen, Leopold MAGON ... [und andere], Berlin, Akademie-Verl., 1969, 44-51.
 - V. KOVÁCS, *Ismeretlen levelek*: V. KOVÁCS Sándor, *Váradi Péter ismeretlen levelei*, ItK, 1970, 63-66.
 - VÉBER, *Beroaldo*: VÉBER János, *Az idősebb Filippo Beroaldo és Váradi Péter barátsága könyvajánlások tükrében*, MKSz 2006, 397-419.
 - VÉBER, *Címer*: VÉBER János, *Váradi Péter címerhasználatáról*, Turul, 2006, 75-78.
 - VERESS, *Olasz egyetemek*: VERESS Endre, *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai, 1221-1864 = Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium, 1221-1861*, /Olaszországi magyar emlékek III./ Bp., MTA, 1941.
 - VITÉZ DE ZREDNA, *Opera*: VITÉZ DE ZREDNA, Iohannes, *Opera quae supersunt* ed. Iván BORONKAI, Bp., Akadémiai, 1980, /Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum: Series nova/.
 - VOIGT, *Wiederbelebung*: VOIGT, Georg, *Die Wiederbelebung des classischen*

Alterthums, oder das erste Jahrhundert des Humanismus,
Berlin, Reimer, 1880-1881.

- WAGNER, *Epistolae*: WAGNER, Carolus, *Epistolae Petri de Warda*, Posonii & Cassoviae, Landerer, 1776.
- WEHLI, *Megjegyzések*: WEHLI Tünde, *Megjegyzések Váradi Péter Decretálisának kifestéséhez*, MKSz, 1985, 280-287.
- WORSTBROCK, *Antikrezeption*: WORSTBROCK, Franz Josef, *Die Antikrezeption in der mittelalterlichen und humanistischen Ars dictandi*, Die Rezeption der Antike Zusatz zum Problem der Kontinuität zwischen Mittelalter und Renaissance, Hamburg, Hauswedel, 1981, /Wolfenbütteler Abhandlungen zur Renaissanceforschung 1/, 187-207.

Képek jegyzéke

1. Nagyvárad a 17. században	15
2. Bologna a 15. században (SCHEDEL, Hartman, <i>Liber chronicarum</i> , Nürnberg, 1493)	19
3. Buda a 15. században (SCHEDEL, Hartmann, <i>Liber chronicarum</i> , Nürnberg, 1493.)	26
4. Árva vára napjainkban.....	77
5. Bács várának romjai napjainkban	82
6. Pétervárad a 19. század elején.....	90
7. Bács vára a 15. század végén (Horváth Alice rajza).....	105
8. Címeres balusztrád Váradi bácsi palotájából.....	106
9. Gregorius IX., <i>Decretales</i> , Venezia, 1479. ELTE EK Inc. 65	120
10. <i>Missale Strigoniense</i> , Venezia, 1498, OSZK Inc. 181	121
11. Az Esztergomi Leveleskönyv címlapja, Esztergom FEK, Ms, II. 393	129
12. A Wágner-féle kiadás címlapja	133
13. A leveleskönyv szöveghagyománya	135

A jelölt disszertáció témakörében megjelent publikációi

Tanulmányok

- *Az idősebb Filippo Beroaldo és Váradi Péter barátsága könyvajánlások tükrében*, MKSz, 2006, 397-419.
- *Váradi Péter címerhasználatáról*, Turul, 2006, 75-78.
- *Váradi Péter és leveleskönyve*, A Magyar Irodalom Története I : A kezdetektől 1600-ig, főszerk.: Szegedy-Maszák Mihály, Bp., Gondolat, 2007, 168-179.
- *Váradi Péter humanista összeköttetései*, Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei, 2009. /A magyarországi humanizmus emlékei az Egyetemi Könyvtárban című konferencia anyaga, szerk. BÍBOR Máté János/ /megjelenés alatt/.
- *Egy 15. századi humanista-főpap, Váradi Péter kultúra és tudománypártolása*, Erdély reneszánsza, az EME és a Lucian Blaga Egyetemi Könyvtár konferenciája, 2008. október, Kolozsvár, 2009 /megjelenés alatt/.

A jelölt egyéb publikációi

Tanulmányok:

- *Elfeledett középkori oklevelek Kazinczy Gábor hagyatékában*, LK 2003, 159-190.
- *A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára egyik Justinus-ősnymtatványának bejegyzései*, MKSz, 2006, 1-15.
- *Mittelalterliche Handschriftensammlungen der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften*, Katalogisierung mittelalterlicher Handschriften in internationaler Perspektive Vorträge der Handschriftenbearbeitertagung vom 24. bis 27. Oktober 2005 in München. Bearbeitet von Fabian, Claudia, Wagner, Bettina. Wiesbaden, Harrasowitz Verlag, 2007, 181-187.

Recenzió

- *Négyszer a Reneszánstról, /kiállítási katalógusok a Reneszánsz Év 2008 tiszteletére/*, MKSz 2008, 342-352.

Rezümé

Várad Péter Mátyás és II. Ulászló királyok udvarának fontos személyisége és korának Itáliában is elismert humanistája volt, nevét ma mégis szinte csak a szűkebb szakma ismeri. Ennek az az oka, hogy noha életrajzát többször is megírták, írói életművének értékelése a mai napig nem történt meg.

A rendszerváltás után ismét fellendültek a medievisztikai kutatások, amelyek eredményeképpen számtalan forrásközlés, fontos publikáció látott napvilágot. A történettudomány mellett az irodalomtudomány is jelentős eredményeket ért el.

A fentiek fényében indokoltá vált Várad életrajzának újraírása és levelezése kritikai kiadásának elkészítése, irodalmi teljesítményének értékelése.

Tanulmányomban kettős célt igyekszem megvalósítani, egyrészt Várad Péter életpályáját mutatom be részletesen, másrészt közéleti szerepétől elválaszthatatlan írói életművét, levélgyűjteményét dolgozom fel.

Dolgozatom elején gyorsan felívelő karrierjét mutatom be, majd felvázolom 1484-es, a kortársak előtt is homályos fogságba vetésének körülményeit. Mivel kancelláriai munkájához szervesen kötődnek, az életrajzi részben dolgozom fel Mátyás király nevében írt igényes, fontos ügyekben írt diplomáciai leveleit. Humanista kapcsolatainak rövid bemutatása szintén pályaképében kap helyet. 1490-es szabadulása utáni tevékenységével kapcsolatban egy igen terjedelmes, de szubjektív forrással rendelkezünk, saját leveleskönyvével. Élete mozgalmas, utolsó évtizedének tárgyalásakor tehát levelei mellett igyekeztem bevonni új, az eseményeket más megvilágításba helyező forrásokat is.

A dolgozat második részében főművével, terjedelmes leveleskönyvével foglalkozom. Először ismertetem a szöveghagyományt, a következő fejezetekben pedig magukat a leveleket teszem vizsgálat tárgyává. A leveleket a címzettek személye alapján tartalmi csoportokra osztottam. Az egyes csoportok bemutató elemzése révén pontosabb képet kapunk Várad stílusáról. Ebben a tematikai egységben a leveleskönyv leveleinek nyelvi és stílár vizsgálatát is megkísérlem. Itt szerencsére kitaposott ösvényen haladhattam, mert Boronkai Iván Vitéz Jánossal kapcsolatos, alapos kutatásaira támaszkodhattam.

Abstract

Although Péter Váradi was an important figure in the courts of Kings Mathias Corvinus and Wladislaw II, the name of this great humanist, once renowned even in Italy, is mostly known today to those who work in the field of historical and literary research. A reason for this may be sought in the fact that in spite of the availability of several Váradi biographies, his *œuvre* has never been properly assessed.

Since the early 1990s medieval studies has witnessed an upsurge of interest in Hungary, which resulted in the publication of numerous important text editions and studies. This renaissance of medieval scholarship would have been inconceivable without those historians and literary historians whose work produced new, invaluable insights into the medieval and early modern period in the last twenty years or so.

These developments warrant a new reconstruction of Váradi's biography, a critical edition of his extensive correspondence and a reassessment of his literary output.

The present study tries to attain a double goal: it reconstructs the events of Péter Váradi's life in detail as well as offers a reassessment of his correspondence, which is inseparable from his public career.

The first part of this study concerns itself with Váradi's spectacular rise to social prominence, which abruptly came to an end in 1484, when he was imprisoned for reasons that were unclear even to his contemporaries. His letters, written on behalf of King Mathias and closely related to Váradi's work at the royal chancery, will also be dealt with here along with his relationship with other humanists of the period. His voluminous book of letters, an important, albeit highly subjective source, will also help shed light on his activities in the years following his release from prison in 1490. Therefore, the eventful last decade of Váradi's life will be reconstructed on the basis of these two major sources and other documents.

The second part of the present study focuses on Váradi's *opus magnum*, his book of letters. A scrutiny of the letters is preceded by a sketch of their textual tradition. The letters are grouped according to addressees and content, which is followed by an in-depth analysis that is hoped to enable us to get a clearer view of Váradi's literary output. An attempt at the linguistic and stylistic examination of the letters, modeled on Iván Boronkai's fundamental work on János Vitéz, will also be made in this part.